

BİLİMSEL EKSEN

SCIENTIFIC AXIS - НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Sonbahar/Autumn/ Падаць 2014 ▪ Yıl /Year/Год 4 ▪ Sayı /Number/Число 13

DÖRT AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

QUARTERLY SOCIAL EDUCATION JOURNAL SUBJECT TO INTERNATIONAL PEER REVIEW

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ISSN: 1309-5811

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. – Konur Sokak 66/9 Bakanlıklar-ANKARA

Sorumlu Yazı İşleri Md. / Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editör/ Editor

Руководитель работы

İbrahim İMER-Ayşe İKİZ

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY ▪ Prof. Dr. Taciser ONUK ▪ Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

Prof.Dr. Naciye YILDIZ ▪ Prof. Dr. Tülay UĞUZMAN ▪ Prof. Dr.Kurtuluş KAYALI

Prof.Dr.Özkul ÇOBANOĞLU ▪ Dr. Yaşar KALAFAT ▪ Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

Atilla BAĞCI (Rusça) ▪ Yalçın GÜLPINAR (İngilizce)

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) – Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: hayrettinivgin@gmail.com – erhanivgin@gmail.com

www.bilimseleksen.com

Fiyatı / Price /

Стоимость

20 TL (Yurt içi / Domestic)

15 \$ / 10 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Стоимость подписки Abone Bedeli /

Subscription Price

60 TL (Yurt içi / Domestic)

60 \$ / 50 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi/ Press Date

15 Aralık 2014

Kapak Resmi

XVIII. Yüzyılın büyük minyatür sanatçısı Levnî (?-1732)

(Tablo: Cemal Dünder)

Baskı / Pres / Типография

SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.

Temsilcilikler / Representative / Представители

AZERBAYCAN

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

e-mail: nezaket_h@yahoo.com Tel: 00994503441135

AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860

NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

Akd. Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU

e-mail: ebulfezamanoglu@yahoo.com Tel: 00994503218726

KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0037744217234

RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİONA

e-mail: alfina2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Tahir KAHHAR

e-mail: tahirkahhar@gmail.ru Tel: 00998712241310

TÜRKİYE

İbrahim İMER

e-mail: i.imer@hotmail.com

Tel: 00905464912415

Bilimsel Eksen dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler, yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdır.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале Научный Меридиан следует оформлять материалы в соответствии с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Hakem Kurulu

Editorial Board

Консультативный совет – Редколлегия

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (AMEA / AZERBAYCAN)
- Ord. Prof. Dr. İsmayıl HACIYEV (AMEA Nahçıvan Bölmesi / AZERBAYCAN)
- Ord. Prof. Dr. Teymür BÜNYADOV (AMEA Etnografya Enstitüsü / AZERBAYCAN)
- Ord. Prof. Dr. Vasıf MEMMEDALİYEV (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali UÇAN (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Byoungduk SOHN (Chongshin University / KORE)
- Prof. Dr. Edip GÜNAY (İstanbul Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Elфина SİBGATULLİNA (Akademia Nauk / RUSYA FEDERASYONU)
- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Erman ARTUN (Çukurova Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi/ TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi – em./ TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR (Erciyes Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Hayrettin RAYMAN (Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ingeborg BALDAUF (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
- Prof. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi – em./ TÜRKİYE)
- Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Maimunah ISMAIL (Universiti Putra Malaysia / MALEZYA)
- Prof. Dr. Maria CİKİA (Akademia Nauk / GÜRCİSTAN)
- Prof. Dr. Maria Pia PADANI (Universita' Ca' Foscari Di Venezia / İTALYA)
- Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mehmet AÇA (Balıkesir Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Doç. Dr. Mustafa SEVER (Bilkent Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Muzaffer TUFAN (İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Natalie O. KONONENKO (University of Alberta / KANADA)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Necati DEMİR (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
- Prof. Dr. Norbert FIRIES (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV (University of Newcastle / İNGİLTERE)
- Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)

- Prof. Dr. Shih-chung HSIEH (National Taiwan University / TAYVAN)
Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi-em / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi / KKTC)
Prof. Dr. Walter ANDREVS (University of Washington / ABD)
Prof. Dr. Wan-I LIN (National Taiwan University / TAYVAN)
Doç. Dr. Alsu NIGMATULLINA (Kazanskiy-Privolyskiy Federalniy Universitet/RUSYA FED.)
Doç. Dr. Bakıtgül KULCANOVA (Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL (Özbekistan İlimler Akademisi / ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN (Kars Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gloham VATANDOUST (American University of Kuwait / KUVEYT)
Doç. Dr. Iryna M. DRYGA (Bilimler Akademisi / UKRANIE)
Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Selçuk DUMAN (Gaziosmanpaşa Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Ö. Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Yaşar KALAFAT (Araştırmacı-Yazar/TÜRKİYE)

Not : Ada göre Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

* * *

Bilimsel Eksen Dergisi EBSCO/Pro-Quest/ULRICH tarafından taranmakta ve endekslenmektedir.

•

It is scanned and indexed by Bilimsel Eksen Dergisi (Scientific Axis Magazine) EBSCO/PRO-Qest/ ULRICH

* * *

Bilimsel Eksen Dergisi'ne, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.

•

Ministry of Turkish republic Culture and Tourism is a subscriber to Scientific Axis Magazine

•

Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Bilimsel Eksen» («Научный Меридиан»)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Orta Asya'dan Anadolu'ya "Ölü Diller" ve "Ölü Alfabeler" From Central Asia To Anatolia: "Dead Languages" And "Dead Alphabets" "Мёртвые Языки" И "Мёртвая Письменность" Из Средней Азии В Анатолию Pof. Dr. Tuncer Gülensoy	7
Имена С Одинаковой Структурой Гласных В Тюркских Языках Türk Dillerinde Aynı Ses Yapısını Taşıyan İsim Kelimeler The Name Words That Have Same Sound Structure In Turkish Languages Doç. Dr. Bakytgul Raihankızı Kulzhanova	16
Bolu Halk İnanmalarında Mitolojik Şifreler (Birinci Bölüm) Mythological Passwords In Bolu Folk Beliefs Митологические Шифры В Народных Верованиях Болуйской Области Dr. Yaşar Kalafat – Doç. Dr. Meral Ozan	23
Seyyid Mîr Hamza Nigârî Yolunda Karabağ Kökenli Bir Halk Şairi: Zileli Âşık Eminî Düştü A Folk Poet From Karabağ Who is On The Way Of Sayyid Mîr Hamza Nigârî: Ashıq Eminî Düştü From Zile Народный Поэт По Просхождению Из Карабаха: Зилели Ашуг Эмини Дюшту, Продолжитель Традиции Сейид Мир Гамза Нигари Nail Tan	33
Pir Sultan Kolundaki Âşıklarda Söz Varlığı The Vocabulary Of The Ashıqs In Zileli Talibî And The Branch Of Talibî Лексическое Богатство Ашугов Группы Пир Султан Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yardımcı	42
Sivas'ta Söylenmiş Harp Ağıtları The Lamentations Of Wars Which Had Been Said In Sivas Надгробные Причитания Над Военными Из Сиваса Dr. Doğan Kaya	57
Tüm Yönleriyle Feyzullah Çınar Ve Ozanlık Geleneği Feyzullah Çınar With All Aspects And Minstrelsy Tradition Фейзуллах Чинар И Ашугская Традиция (Комплексное Исследование) Yrd. Doç. Dr. İrfan Karaduman	70
Uygur Türkleri: Tarih, Destan ve Gelenek Uighur Turks: History, Epic And Tradition Уйгуры: История, Эпический Сказ, Традиция Dr. Reyhan Gökben Saluk	75
Modern Seyyahlar The Modern Globetrotters Современные Путешественники Yrd. Doç. Dr. Ümit Kaprı	87

Farklı Kültür; Farklı Dil: Uzmanlık Alanı Yabancı Dil Öğretiminde Deneysel Kriter Tespitleri

Different Cultures, Different Languages: The Experimental Determination Of Criteria In The Field Of Expertise Of Foreign Language Teaching

Разные Культуры; Разные Языки: Итоги Экспериментальных Критерий При Обучении Специалистами Иностранного Языка

Yrd. Doç. Dr. Bora Başaran 93

Türklerde Standart ve Kaliteye Verilen Önem ve Sultan II. Bayezid'in Kanunname-i İhtisabı Bursa Fermanı

Emphasis On Standards And Quality Of Turks And Sultan Beyazid II's

Kanunnâme-i İhtisâb And His Bursa Edict

Закон Султана Байязида II – Го О Муниципальном Налоге Бурсийской Области, Как Показатель Отношений Турков К Стандартам И Качеству

Necdet Bayraktaroğlu 106

Nail Tan'la Türk Folkloruna Hizmetleri Hakkında Röportaj

An Interview With Nail Tan About His Studies For Turkish Folklore

Репортаж С Наилем Таном О Его Заслугах Перед Турецким Фолклёром

Hayrettin İvgin 109

ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA "ÖLÜ DİLLER" VE "ÖLÜ ALFABELER"

FROM CENTRAL ASIA TO ANATOLIA: "DEAD LANGUAGES" AND "DEAD ALPHABETS"

"МЁРТВЫЕ ЯЗЫКИ" И "МЁРТВАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ" ИЗ СРЕДНЕЙ АЗИИ В АНАТОЛИЮ

Pof. Dr. Tuncer GÜLENSOY*

Özet

İnsanlık tarihi boyunca, binlerce yıldır, beş kıtada kaybolan kavimler ve onların bir zamanlar konuştukları dillerin ne olduğunu kesin bilemiyoruz. Kaybolan kavimlere "Ölü Kavimler", onların kaybolan dillerine "Ölü Diller", belirsizleşen alfabelerine "Ölü Alfabeler" denir.

Bu yazıda; kaybolan dil ve alfabelere işaret edilmektedir. Yazar, coğrafya olarak Orta Asya ve Anadolu'yu merkez olarak ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, ölü diller, ölü alfabeler, Anadolu.

Abstract

Throughout human history, for thousands of years, tribes who lost in five continents, and we do not know precisely what the language they speak the ironce. Lost nation called "Dead Tribes", lost language called "Dead Languages" and the alphabets are "Dead Alphabets"

In this article; lost languages and alphabets are indicated. The author has considered as the center of Central Asia and Anatolia as geography.

Key Words: Central Asia, dead languages, dead alphabets, Anatolia.

* Em. Öğretim Üyesi. Ankara/TÜRKİYE

DİL, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan, zamana ve coğrafyaya bağlı olarak gelişen, kendi içinde kuralları olan, onu konuşan insanların/kavimlerin yok olması ile birlikte “ölen” ve tarihten silinen canlı bir varlıktır.

ALFABE, insanların konuştukları dili yazıya dökmek için kullanılan bir “işaretler sistemi”dir. *Alfabe*, Yunanca “*alfa+beta*”, Arapça “*elif+be*” birleşik sözcüklerinden oluşmuş bir terimdir. Eski Mısır diline ALEF (=öküz başı) demek olup, ELİF harfi buradan türemedir.

Dillerin ne zaman doğduğu, kimler tarafından konuşulduğu, lehçeleri ve ağızları olup olmadıkları, ne kadar yaşadıkları, hangi dillerden etkilendikleri ya da hangi dilleri etkiledikleri hakkında pek çok araştırma yapılmış, “nazariyeler” ortaya atılmıştır.

İnsanlık tarihi MÖ binlerce yıla götürülebildiği için beş kıtada yaşayan ve ölen kavimler ile bir zamanlar konuşulan ve ölen (kaybolan) dillerin neler olduğu hakkında da kesin bilğimiz yoktur. Günümüzde konuşulan dillerden kaçının bu eski dillerin torunları olduğunu da kesin olarak bilmek mümkün değildir. Bugün dünyada konuşulan dillerin sayısı, “*Summer Enstitute of Linguistics*”e göre 6912’dir. UNESCO bu sayıyı 6000 olarak kabul eder. Görüldüğü gibi iki kuruluşun verdiği sayı arasında **bin**’e yakın fark vardır. Sanırım bu fark daha da yüksektir. Çünkü bir devletin “**resmî dil**”i ile o devletin siyasî sınırları içinde konuşulan, birbirlerinden ses ve biçim, hatta anlam farklılıkları olan “**ağızlar**” ya da “**köylü dilleri**” dediğimiz yerel diller bu farkların içinde değildir. Resmî dilin dışında kayıt altında tutulmayan bu “köylü dilleri” de bir milletin lehçe ya da ağızlarıdır. “*Herhangi bir dilin resmî dil olup olmayacağına, idarî belgelerin yazılmasında yetkili olup olmayacağına, okullarda öğretilip öğretilmeyeceğine devletler karar verir.*” (Dilin En Güzel Tarihi, s.80). Nitekim Türk tarihinde de böyle ikilemler olmuş, Selçuklu Türkleri İran coğrafyasında hüküm sürdükleri zaman ana dillerinin yerine Farsçayı “resmî dil” olarak kullanmışlardır. Fakat Türkçe o coğrafyada yaşayan Türkmenler tarafından konuşulmaya, Türkçe destanlar anlatılmaya, halk ozanları Türkçe ile şiirlerini okumaya devam etmişlerdir. Osmanlı imparatorluğu zamanında da “**saray dili**” adını verdiğimiz Arapça+Farsça+Türkçeden oluşan “**Osmanlı Türkçesi**” çok uzun yıllar devlet diline hâkim olmuştur.

Bazı ülkelerde bu “resmî dil” (Anayasa Dili) sorunu daha da karmaşıktır. Mesela Hindistan Yarımadasında 400’den fazla dil konuşulduğu halde, HİNTÇE (Hindî) ve İNGİLİZCEDen başka **18 Anayasal dil** daha vardır. Bu 400 mahallî dilin 60’dan fazlası da yerel okullarda okutulur.

Diller, dilbilimciler tarafından çeşitli biçimlerde tasnif edilmiş, hangi dillerin hangi dillerle akraba oldukları üzerinde durulmuştur. Bu akrabalıkları kurallaştıran madde başlarının ne olduklarını ortaya konulmuş ve çoğu zaman da birbirleriyle çatışan görüşler ileri sürülmüştür: “*Hind-Avrupa Dilleri Ailesi*”, “*Ural-Altay Dilleri Teorisi*”, “*Ural Dil Ailesi Teorisi*”, “*Altay Dilleri Teorisi: (Türkçe-Moğolca-Mançu/Tunguzca, Korece, Japonca) akrabalığı*” gibi.

Bu yazıda dünya dillerinin kaynakları, neler oldukları, yazı ve alfabeleri, imlâ (yazın) kuralları, ses bilgisi (fonetik) ve biçim bilgisi (morfoloji) zerinde durulmayacak, Afrika, Asya, Orta-Kuzey-Güney Amerika, Avrupa, Okyanusya kökenli diller dışındaki “**Ölü (Kaybolan) Diller ve Alfabeler**”in Orta Asya’dan Anadolu’ya uzanan maceraları hikâye edilecektir.

ÖLÜ DİLLER VE YAZILAR:

A) ORTA VE KUZEY ASYA: (Eski çağlarda Doğu Türkistan’da 30’dan fazla kavim yaşamış ve 30’dan fazla dil konuşulmuştur. Aşağıda adları yazılı diller için *Çin, Kharosthi, Yanqi-Qiuci, Orhun (Türk), Uygur (Türk), Soğd, Süryani, Huihu (Uygur), Tub/Tibet, Mani, Fars, Hakaniye, Çağatay, Kitan, Uygur-Moğol, Todo-Moğol (sade Moğol), h’Pags-pa* ve *Mançu* gibi 20’den fazla yazı kullanılmıştır. Bu dil ve yazıların büyük bir kısmının kullanım alanları dar ve kullanım süreleri de kısa olmuştur. Pek çoğu zaman içinde ya kayboldular a da daha çok kişi tarafından güçlü diller içerisinde eriyip onlarla kaynaştılar.

Asya’nın Batı bölgelerinde geçmişte pek çok kavim yaşadı, bunların dilleri ve yazıları da bu tarih süreci içerisinde konuşuldu ve yazıldı; bazı kavimler tarih sahnesinden yok olunca da bunların dilleri ve yazıları da yok oldu. Kaybolan diller ve yazılar arasında, *Gandhara* dilinin organı olan *Kharosti yazısı*; *Tocharian (Tohar)* dilinin organı olan *Yanqi-Quici yazısı*; *Sak* dilini ifade eden *Yutian yazısı*; *Soğd dili ve yazısı*; *Kök Türklerin* dilini ifade eden *Türk (Runik) yazısı*; Türkçe okunan *Huihu yazısı*, *Mançu dili ve yazısı* vardı.

Bunların dışında *Hakaniye yazısı*, *Çağatay yazısı*, *Huihu tipi Moğol yazısı*, *h’Pags-pa yazısı*, *Todo yazısı (sade Moğol yazısı)*, *Sanskrit yazısı*, *Mani yazısı*, *Süryani yazısı* ve *Arap yazısı* gibi yazılar da Batı Bölgelerinde kullanıldılar ve zaman içerisinde kaybolup gittiler.

Doğu Türkistan tarihinde kullanılmış olan dillerin çeşitleri 30’dan, yazıları da 20’den fazladır.)

İskit dilleri

Saka dili

Yutian Sakça (eski çağlarda Doğu Türkistan’da konuşulmuştur. Orta Asya’da Hotan bölgesindeki eski etnik gruplar tarafından konuşulmuştur. Bazı dilcilere göre Hind-Arvupa dil ailesinin doğu Farsça kolundan bir lehçe olduğu, ifade edilmişse de bu tespitin yanlış olduğu anlaşılmıştır. Günümüzde Azerbaycan’ın İsmaili bölgesinde yaşayan SAKLAR ile Anadolu’nun *Bingöl, Tunceli, Palu (Elazığ), Siverek (Urfa)* yörelerinde yaşayan ZAZALAR (Partlar’ın bir kolu) tarafından konuşulan bir lehçe olup, eski Türkçeden pek çok ödünç kelime almıştır. Ayrıca Çuvaşça-Zazaca koşutluğu üzerine yapılmış bilimsel araştırmalar vardır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Doğu Türkistan’ın Hotan, Bachu, Tumushuke ve Mutougou ile Gansu eyaletindeki Dunhuang’da *Yutian dili ve yazısı* ile yazılmış belgeler bulundu. Bu dille ilgili belgeler uzmanlarca okunup incelenerek çözüldü ve tercümeleri yapıldı.)

Hunca (Hunlar, MÖ 3.yüzyıl ile MS. 2.yüzyıl arasındaki dönemde Batı Bölgelerine egemen olan konar-göçer bir Türk kavmi olarak çok zengin bir konuşma diline sahipti. Huncanın zengin kelime hazinesi, Avrupa Hunları tarafından pek çok kavmin diline de ödünç olarak verilmiştir. *Han Kitabı*'nın “*Hunların Biyografileri*” adlı bölümünde, Hun dilinde “**GÖK**” kelimesinin (=Chengli), “**OGUL**” kelimesinin (=Gutu), “**GENİŞLİK**” kelimesinin de (=Chanyu) biçiminde söylendiği, fakat Huncada bunların yazısının olmadığı bilgisi verilir.)

Yedalar (Ak Hunlar / (Bizans kaynaklarındaki) Eftalitler) (MS 4.-6.yüzyıllarda kuzey Türkistan’da etkin olan ve bir süre sonra Orta Asya ve Güney Türkistan’ı hâkimiyetleri altına almış olan Türk soylu Yedalar’ın yazıları olmadığı için tahtalara bazı işaretler oyarak olayları not eder, başka ülkelerle olan ilişkilerde, o ülkelerin insanlarına o ülkelerin yazılarıyla koyun derisi üzerine belgeler yazdırırlarmış.)

Rouranlar (MS 5.-6. yüzyıllarda Türkistan’ın Batı Bölgelerinde hüküm süren Rouranlar’ın yazıları yoktu. Onlar da Yedalar gibi tahtaları oyarak olayları not tutarlarmış. Daha sonra bu kavim Hanlar’ın kültür etkisi ile belli ölçüde Han karakterleri kullanmaya başlamışlardır.)

Kök Türkçe / Kök Türk Yazısı(8. yüzyılda Kök Türk devletinin kağanları Kültigin, Bilge Kağan ve onların büyük veziri Tunukuk (Tonyukuk) adına dikilen anıt yazıtlarda kullanılmış olan bu alfabedeki harfleri sayısı 38 ile 40 arasında değişmekte olup bunların 23’ünün kaynağı Arami yazısı idi. Bunların dışında çeşitli boy ve kabilelerin kullandıkları DAMGAlardan oluşmakta idi. Kök Türk yazısı genellikle SAĞDAN SOLA yazılır ve her kelime ya da kelime grubu (:) “iki nokta” ile birbirinden ayrılırlardı.

Çağatayca (1990’larda) (Orta Asya’da seyahat edecek ya da elçi olarak bulunacak bir Avrupalı mutlaka Çağatayca’yı öğreniyordu. Asya’da büyük etkisi olan ve “diplomatik dil” olarak kullanılan bir dil idi. Çağatay yazısı günümüzde kullanılan Uyğurca, Kazakça ve Kırgızcanın kökeniydi.)

Karakırgız Dili ve Yazısı

Kırgız Türkçesi ve Yazısı (Tarihte *Jiankun*, *Qirgiz*, *Qirgyz* ve *Blute* gibi adlarla anılan Türk asıllı Kırgızlar’ın konuştukları dile Kırgız Türkçesi denir. Altay dil ailesinin Türk dili koluna ait olan Kırgızcada Moğolca, Uyğurca, Kazakça, Arapça, Farsça, Rusça ve Çince’den alıntı pek çok kelime vardır. Kırgızcada 22 sessiz ve 14 sesli harf vardır. Büyük ve küçük ünlü uyumlarına uyar.

Kırgızların ataları erken dönemlerde *kaya resim yazısını* ve 6. yüzyıldan sonra da Orhon-Yenisey ve Talas yazılarını kullanmışlardır. 14. yüzyıllarda Kırgızlar Arap harfi asıllı Kırgızlaşmış Çağatay yazısını kullanmaya başlamışlar ve bu yazı ile dünyanın en uzun destanı olan 300.000 mısralık “*Manas Destanı*”nı yazmışlardır.)

Xibo Dili ve Yazısı: Xibo adlı halk çok uzun yıllar Kuzeydoğu Çin’de yaşad ve imparator Qianlong’un zamanında Batıya göç ederek Doğu Türkistan’ın İli yöresine yerleştiler. Çin kaynaklarında, eski Xibolar’ın ilk zamanlar Xianbel dilini konuştukları, sonra da Jurchen dili ve yazısını kullandıkları, Kerqin Moğollarının yönetimi zamanında Xibolar’ın büyük bir bölümünün Moğol dili ve yazısını kullandıkları kaydedilir. XVII. yüzyılın sonunda Mançurya’daki Xibolar kendi dilleri olan Xibocayı konuştular ve Mançucayı da öğrendiler.

XVIII. yüzyılda (1764) Batıya göç edip sonra İli’ye gelen Xibolar, Mançu dili ve yazısını da kendi dilleri ile birlikte getirdiler. Günümüzde 200 bin kişi kadar olan Xibolar, Doğu Türkistan’ın “Çapçar Xibo Özerk Bölgesi”de yaşamaktadırlar. Bir kayda göre, Xibolar’ın dilleri Altay Dil ailesinin Mançu kolu içerisinde. Xibo yazısı, 1947 yılında Mançuca temeline dayanılarak yaratılmış (Uygur ve Moğol yazısı gibi) bir tür dikey yazıdır. Xibo dili ve yazısı da Çincenin tesiri ile kaybolmak üzeredir.

Huihu Dili, bk. Eski Uygurca (Eski Uygur yazısı, yakın ve modern çağlardaki *Hudum-Moğol* (ya da *Khalka Moğol*), *Todo*, *Mançu* ve *Xibo* yazılarının kaynağı idi.

Karahanlı Devleti’nin Yutian Krallığını tarih sahnesinden kaldırdığı MS 1006 yılında Budizm’in yerini de artık İslâmiyet; **Huihu dili** de zamanla Yutian dilinin yerini aldı ve Yutian yazısı da “ölü yazı” olarak tarih sahnesinden çekildi.)

Eski Uygurca (Huihu Dili) (eski çağlarda Doğu Türkistan’da konuşulmuştur. Uygur alfabesi ile yazılmış pek çok Budist yazmaları, Mani metinleri bulunmuştur. *Bin Buda mağaraları* adı verilen mağaralarda ve başka mağaralarda bulunan yazmalar bugün “*Türkische Turfan-Texte*” ve “*Berliner Turfan-Texte*” adı ile bilinir.

MS 840 yılında Huihu anlığı ortadan kaldırıldı ve Huihular üç bölüm hâlinde batıya göç ettiler. Bir bölüm Huihu Beşbalık (bugünkü Jimsar) şehrine göç etti, daha sonra da Tanrı Dağları’nı Turfan, Yenqi ve Kuqa gibi şehirleri işgal ederek burada Gaochang Huihu Devletini kurdular. Bu dönemde Huihu da yazısı Kök Türk yazısının yerine geçti ve 14.-15. yüzyıllarda, İslâmiyetin tesiriyle, Arap harfleriyle yazılan Çağatay yazısı Huihu yazısının yerini aldı.

Yusuf Has Hâcib’in büyük eseri *Kutadgu Bilig*’in bugün *Viyana nüshası* adıyla bilinen yazması ile *Atabetü’l-Hakâyık* adlı eser Huihu (eski Uygur) yazısı yazılmıştır. Bunlardan başka bir tıp kitabı olan *Shadasada* ve *Karahanlı Dönemindeki Toprak Alış-Veriş Belgesi* gibi tarihi kayıtlar eski Uygur (Huihu) yazısı ile yazılmıştır.

Eski Uygur yazısının 15. yüzyılda Fâtih Sultan Mehmet zamanında da kullanıldığı bilinmektedir.)

Hazar Dili ve Yazısı (11. ve 13.yy. Kafkasya’nın kuzeyi ve Orta Asya’da)

Soğd Dili ve Yazısı (Hind-Avrupa dil ailesinin Fars kolundan Doğu Farsçaya ait olan Soğd dili, MS 6.yüzyılda Orta Asya’da yer alan *Zelafusan Irmağı*’nın geçtiği bölgede yayıldı. Soğdlar ticaret yapan bir kavim oldukları için pek kok

kavim arasında bu dil konuşuluyordu. MS 13. yüzyılda, Cengiz Han zamanında, Moğolların Orta Asya'ya girmelerinden sonra bu dil konuşulmamaya başlandı. Türkler de Soğd dilini ve yazısını, Huihu Hanlığı kurulduktan sonra, resmi dil olarak kullandılar. Huihular, daha sonra, Soğd yazısını esas alarak Huihu yazısını yarattılar. Bu yazı türü eski Moğolların da yazısı olarak kullanıldı ve günümüz Moğolistan'ında da kullanılmaya devam edildi. Huihu tipi Moğolcadan da Mançu yazısı gelişirken, Mançu yazısı **Xibo yazısının** orijinali oldu.

Soğd yazısı ünlülerin belirlenmediği bir heceli yazıdır. Soğd yazısında 19 heceli harf vardır ve ünlüler, hafif ünsüz harflerle ifade edilirdi. Soğd yazısı genellikle SAĞDAN SOLA YATAY olarak yazılırdı. Çin yazısının etkisiyle yukarıdan aşağıya DİKEY yazılan bazı belgeler de vardır.)

Pehlevî Dili

Parthian Dili

Sanskrit Dili ve Yazısı

Gandharaca (eski çağlarda Doğu Türkistan'da konuşulmuştur. Yutian (bugünkü Hotan) bölgesinde, 2. yüzyılın ikinci yarısından 4. yüzyıla kadar geçen dönemde **Gandhara dilini** ifade eden **Kharosthi yazısı**, 5. ve 10. yüzyıllar arasında **Yutian Sak dili ve yazısı**, 9. yüzyılın ikinci yarısı ile 10. yüzyıl arasında **Tubo dili ve yazısı** kullanılmıştır.)

Yanqi-Quici dili (eski çağlarda Doğu Türkistan'da konuşulmuştur.)

Ön Bulgarca (13. Ve 14. Yy. Orta Asya, Volga ve Tuna boylarında konuşulmuştur.)

Eski Farsça / Orta Farsça (eski çağlarda Doğu Türkistan'da ve İran'da konuşulmuştur.)

Yutian Sak Dili

Eski Tibetçe

Tubo Dili ve Yazısı (Tubolar, MS 7. yüzyılda Çinghay-Tibet yaylasından yola çıkarak 662 yılında batı bölgelerine gelerek, Tang Hanedanı ile egemenlik savaşlarına başladılar. 8.-9. yüzyıl içerisinde Batı Bölgelerini işgal ettiler ve 866 yılında Tubo topraklarına geri döndüler. Tubolar 50 yıllık egemenlikleri süresince bölgenin dilini ve yazısını etkilediler ve bir süre de Tarım Havzasının güneyindeki ülkelerin resmi dili olarak kullanıldı. 20. yüzyılın başlarında Ruoqiang ilçesinin Miran kenti kalıntısında ve Hotan'ın kuzeyindeki Mazartag adlı eski kalenin kalıntısında Tubo yazısı ile yazılmış 700'den fazla tahta bambu parçası ve kâğıt tomar bulundu. Miran'daki Tubo kalesinin kalıntısında da Tubo yazısı ile yazılmış **fal metni bulunan bir kemik parçası** ele geçirilmiştir. Dunhuang'da dasekiz tane Yutian, bir tane de Yizhou (Hami) ile ilgili **Tubo yazısı** ile yazılmış belge bulunmuştur.)

Yanqi-Qiuci Dili ve Yazısı(20. yüzyılın başlarında Turfan ve Yanqi'de yapılan kazılarda ele geçirilen yazmalardaki dil verilerine dayanılarak YANQİ ve QİUCİ dili diye sınıflandırılan bu dillerle ilgili belgeler [YANQİ: A Tocharian ve I. Tocharian (Doğu Tocharian dili); QİUCİ: B Tocharian ve II. Tocharian (Batı Tocharian dili)] olarak adlandırılmıştır. Yanqi-Qiuci dili ve yazısı 3.-9. yüzyıllar arasında 700 yıl kadar kullanıldı. Hin-Avrupa dil ailesi içinde sınıflandırılan bu

dilin içerisinde pek çok Soğdça sözcük olduğu ve Çinceye de pek çok sözcük verdiği görülür.)

Eski Moğolca(eski çağlarda Doğu Türkistan ve Moğolistan’ın Burhan Haldun dağı etrafındaki Moğol kabilelerince konuşulmuştur. “*Monggol-un Niguça Topçıyan*” (=Moğolların Gizli Tarihi) adlı eser bu dille yazılmıştır. Bu eser Prof. Dr. Ahmet Temir tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve TTK yayınları arasında, 1948 yılında, Ankara’da yayımlanmıştır.

Moğol dili, Altay dil ailesinin Moğol dili koluna ait olup Türkçe, Mançuca, Korece ve Japonca ile akrabadır. Moğollar geçmişte *Huihu tarzındaki Moğol yazısını*, (1269 yılında ilan edilen ve fonografik bir yazı olan ve 41 harfi bulunan) *h’Phagaspā*, (ünlü rahip aya Pandit tarafından 1648 yılında Oyrat Moğolcasının özelliklerine dayanılarak yaratılan) *Todo ve Hudum Moğol yazılarını* kullanmışlardır.)

h’Phagaspā yazısı, bk. Eski Moğolca

Todo Moğol Yazısı (Doğu Türkistan’da yaşayan Moğol etnin grubunun Ming ve King Hanedanlarından 1970’li yıllara kadar uzanan dönemde kullanılmıştır.)

Kitan Dili ve Yazısı(Kitan Dili, Altay dil ailesinden Moğolca koluna aittir. Kitan yazısı da Kitan dilini ifade etmek için Çin karakterlerine dayanarak oluşturulmuş bir yazıdır. “Kitan Büyük Yazısı” ve “Kitan Küçük Yazısı” diye ikiye ayrılmıştır. “Kitan Küçük Yazısı”, fonografik bir yazıdır. 13. yüzyılın başlarında Moğollar, Batı Liao İmparatorluğunu yok etti ve Kitan yazısı da ölü yazılar arasına atıldı.)

Mançu Dili ve Yazısı

Kharosthi yazısı: (Bu yazı Arami alfabesiyle yazılan ve Hindistan’ın kuzeybatı kesiminde kullanılmış olan Gandhara dilini ifade eden fonografik bir yazı türüydü. Miladın başlarında, Kharosthi yazısı, Kushan Krallığının resmi yazısı idi. MS 2.yüzyılın ikinci yarısında Batı Bölgelerindeki Yutian’a giren Kharosthi yazısı, 3. yüzyılın başlarında Piçan’da yayılmaya başlayarak yerel resmi yazı hâline geldi. 5. yüzyıldan sonra Kharosthi yazısı Batı Bölgelerinde kayboldu. “Ölü yazı” olan Kharosthi yazısının varlığı, 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılan kazılar sonucunda *tahta, bambu, deri, ipek, kâğıt, huş ağacı gövdesi ve madenî paralar* üzerindeki yazılardan anlaşılacak şekilde yeniden incelenmeye başlandı. Bin kadar arkeolojik malzemenin ele geçirilmesi ile bu yazının özellikleri çözülmeye başlanmıştır. Kharosthi yazısındaki harflerin sayısı kimi zaman 22, kimi zaman da 57 olarak tespit edilmiştir. Kharosthi yazısı SAĞdan SOLa ve ATAY olarak yazılıyordu; kelimelerin arasında ARALIK yoktu ve NOKTALAMA İŞARETLERİ de kullanılmıyordu.)

B) SİBİRYA:

Arin dili (1730’larda)

Assan (1800’lerde)

Kamassian (1989)

Koybal Türkçesi

Kott (1850)

Mater (1840)
Pumpakol (1800)
Sireniki Eskimo (1997)
Yugh (1975)
Yurats

ANADOLU DİLLERİ:

Karya
Hitit
Luvi
Lidya
Likya-Likçe (Likya dili)
Misya
Palaik
Hatti
Urartu
Galat
Side
Aramiler-Aremice
Fenikeliler-Fenikece
Frigce
Bitinyaca
Likaonyaca
Patlagonya
Kapadokya
Kilikya [9-13. Bölgelerde konuşulan dilleri de ölü diller sayıyoruz.]
Trakça
Truvaca/ Troya

KAFKASYA:

Ubıhça

İRAN:

Elam dili
Azerice (İranî)

MEZOPOTAMYA:

Akadca
Amurruca
Hurrite
Kassitce
Sümerce

Mlahss dili (1998’de, Suriye’nin Kamışlı ilçesinde yaşayan *İbrahim Hanna* adlı kişi ölünce bu dil de ölmüştür.)Babil Tarunudu Aremicesi

Yukarıda da görüldüğü üzere bir zamanlar binlerce insan bu dilleri konuşmuşlar, bazılarıyla da eserler yazmışlardır. Şimdi onların men hepsi tarih sahnesinden silinip gitmişler, adları yalnız ansiklopedilerde kalmıştır. Bütün dünya kültür tarihi üzerinde yapılacak çalışmalar sonucunda bu ölü dillere daha yüzlercesini ekleyebiliriz. Demek ki “BÂKİ KALAN BU DÜNYADA HOŞ BİR SADA İMİŞ!” gerisi boş.

ИМЕНА С ОДИНАКОВОЙ СТРУКТУРОЙ ГЛАСНЫХ В ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ

TÜRK DİLLERİNDE AYNI SES YAPISINI TAŞIYAN İSİM KELİMELER

THE NAME WORDS THAT HAVE SAME SOUND STRUCTURE IN TURKISH LANGUAGES

Doç. Dr. Bakytgul Raihankızı KULZHANOVA*

Түйін

Мақалада орта ғасыр түркі жазба ескерткіштері тілінде кездесетін зат есімдердің орта ғасырлық және қазіргі заманғы мағыналары салыстырылады. Ескерткіштер тілінде фонетикалық пішіні де, мағынасы да толық сәйкес келетін атаулармен қатар, фонетикалық пішіні толық сәйкес келгенімен, мағынасында айырмашылығы бар атаулар да кездеседі. Уақыт өте келе осы зат атауларында болған өзгерістер сыры ашылып, қазақ тіліндегі мағыналарымен салыстырылады.

Тірек сөздер: орта ғасыр, зат есімдер, Құтадғу билиг, һибат-ул хақайик, бір буындылар.

Özet

Yazıda; orta asırdaki yazılı eserlerde bulunan bazı isim kelimelerin günümüzde kullanılan anlamları, karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu eserlerde bulunan; hem fonetik bakımından hem yazılış biçimleri bakımından değişmemiş isim kelimelerin, anlamlarının değişmesi mümkündür. İşte bu anlam değişimine uğramış isim kelimelerin içerikleri açıklanmaktadır. Ayrıca bu isim kelimelerin Kazak Türkçesi'ndeki anlamlarıyla karşılaştırması yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta asır, isim kelimeler, *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l Hakayık*.

*El-Farabi Adındaki Kazak Milli Üniversitesi Filoloji, Edebiyat Teorisi ve Dünya Dilleri Fakültesi Kazak Dil Bilimi Bölümü. Almatı/KAZAKİSTAN

Abstract

This Article mentions some name words of the writings in the Middle-Age, their meanings used today are considered as comparatively. In the works; the name words both spelling and phonetic forms which weren't changed, it is possible to change the meaning. Here describes the meaning and content of the name words. Also there is a comparison is madewith the meaning of the Kazakh Turkish.

Key Words: Middle age, name words, *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l Hakayik*.

Түркі тілдері лексикасы тарихи даму барысында лексикалық жағынан да, фонетикалық жағынан да, грамматикалық жағынан да сан алуан өзгерістерге түскенін жоғарыда айтып өттік. Мұндай даму заңдылықтарын түркологтар, бүкіл тілшілер аксиома ретінде қабылдаған. Алайда сонау ежелгі дәуірлерден осы кезге дейін мұрты шағылмай келген сөздер де едәуір топ құрайды. Дыбыстық құрамы өзгермеген атаулар зат есімнен ғана емес, етістіктен де, сын есімнен де, сан есімнен де, қысқасы барлық сөз таптарынан да ұшырайды. XI-XII ғасырлар ескерткіштері тіліне және қазақ тіліне ортақ дыбыстық құрамы бірдей зат есімдерді іштей: 1) фонетикалық пішіні де, мағынасы да толық сәйкес келетін атаулар; 2) фонетикалық пішіні толық сәйкес келгенімен, мағынасында айырмашылығы бар атаулар деп екі топқа бөлуге болады.

1)Фонетикалық пішіні де, мағынасы да толық сәйкес келетін атаулар мына төмендегілер; **Бір буындылар.** **Сүт.** *Ананың, төлдеген малдың, тағы басқа сүт қореті жануарлардың емиегінен шығатын түсі ақ, қоректік маңызы зор сұйық зат.* Қымыз сүт йа йүң йағ йоғурт курт ҚБ 320 (**К. Каримов. 1971**). (Қымыз, сүт, тоңлаған май, айран мен құрт). **Сан.** *Белгілі бір заттың, құбылыстың, есеп мәлшері.* Ол анда йатыбан берүр саныны hX 276 (Өзі көрде жатып, малының санын береді): **Қар.***Қыста жсапалақтап жауатын түсі ақ атмосфералық жауын-шашын.* Қыш ерса йана түш көрүгли қары Ақар сув түшаса йа буз қар толы ҚБ 360 (Өмірінің ақырына (қысына) жақындаған қарт түс көрсе, Түсінде ағып жатқан суды немесе жер бетін жапқан қарды, мұзды көреді). **Қой.** *Күйік қайыратын, тығыз жүнді, уақ мал;төрт түлік малдың бірі.*Тонум қой йүңи тап йегүм арпа аш ҚБ 343 (Киімім – қой жүні, қанағат етер асым – арпа): **Қаз.** *Суда жақсы жүзетін, мойны ұзын жабайы және үй құсы.* Қаз өрдәк куғу қыл қалықығ туды ҚБ 14 (Қаз, үйрек, акку, қылдар аспанды толтырды): **Көл.** *Айналасы табиғи не жасанды түрде тұйықталған, дөңгелек не сопақша біткен айдын-шалқар су.* Вафы көли суғлуп куруп йоллары hX 387 (Опа көлі суалып, көздері құрып). **Күз.** *Жаздан кейін келетін, жылдың төрт мезгілінің бірі.* Келүр күз кечар йаз барур бу умур hX 453 (**Сағындықұлы Б. 2002**).

(Күз келеді, жаз кетеді, бұл өмір өтеді). **Ай.** 1. *Түнде жерге жарық сәуле беріп тұратын планета.* Йарутты ажунда күнүг һәм айығ ҚБ 21 (Күн мен ай

әлемді жарық етті); 2. *Жылдың он екіден бір бөлегін қамтитын мезгіл, 30 күндік мерзім.* Тұқал он секіз айда айдым бу сөз ҚБ 392 (Толық сәл он сегіз айда бұл сөзді баяндап шықтым). **Ат.** *Көлік ретінде саят мінілетін, арбашанаға жегілетін және әр түрлі шаруашылық жұмыстарға пайдаланылатын еркек жылқы.* Атында қоды түшти ҚБ 190 (Атынан жерге түсті). **Бөз.** *Жұқа, болбыр, бостау мата.* Қалы болса атлас унутма бөзүң ЫХ 354 (Егер атлас кисен, бір кезде киген бөзіңді ұмытпа). **Тай.** *Бір жастан асқан, екі жасқа әлі томаған жылқы төлі.* Кевал мұндүң арқун йема тазы тай ҚБ 415 (Асыл тұқымды жүйрік міндің, арабтың таза тайын міндің). **Түн.** *Тәуліктің кешкі уақыттан таңертеңгілікке дейінгі аралығы, қараңғы бөлігі.* Қараңкуда ердим йарутты түнүм ҚБ 39 (Қараңғыда едім, құдай түнімді жарық етті). **Кек.** *Біреуге, жауға, дұшпанға т.б. деген өшпенділік, өштік, қастық; ашу-ыза.* Негү тер ешитгил билүр кегі йоқ ҚБ (Білімді кегі жоқ адам не деп айтады, есіткіл). **Таң.** *Күн шығар алдындағы мезгіл.* Ешит бут бу сөзга камуғ таңда жан Қопуп тилга йүкнүп тазару қылур ЫХ 147 (Тыңда. Илан бұл сөзге. Бағзы біреулер күн сайын таңсәріде тұрып, тілге жүгініп, құлшылық етеді). Тағысын тағылар.

Фонетикалық пішіні де, мағынасы да толық сәйкес келетін екі буындылар. **Қалқан.** *Батырлардың соққы, оқ дарытпау үшін қолына ұстайтын қорғаныс құралы.* Тайақлық йағықа темүр қалқан ет ҚБ 306 (Таякпен қаруланған темірден жасалған қалқан ұста). **Қайың.** *Ақ қабықты, жүрекше жапырақты, бойлап өсетін ағаш.* Қайың тег бодум ерди оқ тег көни түз йа тег егри егилдим төңиттим ҚБ 387 (Бойым қайың сияқты мықты еді, оқ сияқты түп-түзу болатын, Енді жақ сияқты иіріліп иілдім, бүкірейдім). **Қарға.** *Тамақ талғамай, көбіне өлексемен күнелтетін түсі қара, еті арам құс.* Бу алп ер секритип чериг тарғаны Лачын куш қовар тег қалын қарғаны ҚБ 88 (Бұл алып ер атын секіртіп жау әскерін бытыратты, Лашын құстың көп қарғаны быж-тыж еткеніндей). **Қымыз.** *Бие сүтінен ашытылған қышқыл дәмді сусын.* Қымыз сүт йа йөң йағ йа йоғурт курт ҚБ 264 (Бие сүтінен жасалған қымыз немесе тоң май немесе айраннан жасалған құрт). **Арпа.** *Бидайға ұқсас қалың қауызды, дәнді астық.* Тонум кой йуңы тап йегүм арпа аш ҚБ 343 (Киімім – кой терісі, қанағат етер асым – арпа). Сақал. Еркек адамның иегі мен жағына шығатын түк. Сақалың үрүң болса келди өлүм ҚБ 264 (Сақалың ағарса, өлім келді деп есепте). Тағысын тағылар.

Қазіргі қазақ тіліндегі зат есімдерді XI-XII ғасырлар ескерткіштері тіліндегі зат есімдермен салыстырғанда осы сияқты дыбыстық тұлғасы да, мағынасы да толық сәйкес келетін атаулар біршама кездеседі. Бір ғана сөз табы емес, сөздік құрамды тұтасынан салыстырғанда мұндай толық сәйкесетін атаулардың саны едәуір дәрежеде көбейетіні түсінікті. Бұл жерде фонетикалық пішіні де, мағынасы да бір-біріне толық сәйкес келетін сөздер ежелгі дәуірде де қазіргі кезде де бір-ақ мағыналы болғанын атап айтқымыз келеді.

2) Ескерткіштер тілінде сонымен қатар **фонетикалық пішіні толық сәйкес келгенімен, мағынасында айырмашылығы бар атаулар** да бар. Бір буындылар бойынша. Мұндай зат есімдер көбіне ескерткіштерде де, қазіргі қазақ тілінде де көп мағыналы болып келеді.

АТ. 1. *Адамның есімі, ныспысы мағынасында.* Атасы аты Махмуди Йүгінәки hX 477 (Атасының аты – Махмуд йүгінеки). 2. *Лауазым, дәреже мағынасында.* Атым құл тапуғчы көр орным қапуғ ҚБ 53 (Атым – қызметші құл, орным есік алдында). 3. *Заттың, нәрсенің, құбылыстың атауы мағынасында.* Адибнің йери аты Йүгнәк арур hX 475 (Шайырдың жерінің аты – Йүгінек деп аталады).

ҚБ-те бұл мағыналардың үшеуі де кездессе, hX-та бірінші, үшінші мағыналары ғана ұшырайды. Бұлай болуы, әрине, шығармалардың көлеміне, тақырыбына, жанрына, авторлардың сөз қолдану шеберлігіне байланысты. **Ат** сөзінің 1) адам есіміне (Махмуд Йүгінеки), 2) қызмет дәрежесіне (қызметші құл), 3) жер атауына (Йүгінек) тіркесуіне орай лексикалық мағынаның құбылып, әр түрлі мән алып отырғанын байқаймыз.

Мұның сыртында осы сөздің қазақ тілінде мынадай мағыналары ұшырайды. 1. *Атақ, даңқ.* Атың шықпаса жер өрте (мақал). 2. *Үй жануарларына қойылған қосымша ат.* Мына сиырдың аты – «Ақшабақ» (Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі: 1-т. / Жалпы ред. Басқ. Ысқақов А.Ы. 1980: 411). Талдау аталған сөздің даму мүмкіндігі үлкен екендігін көрсетеді.

КӨК. Бұл сөздің ҚБ-те екі, hX-та екі мағынасы болғанымен, біреуі өзара мәндес болып шықты. 1. *Өсімдіктің тамыры деген мағынада.* Йеми от көки ичкү йағмур суы ҚБ 440 (Жейтіні – шөп тамыры, ішетіні жаңбыр суы еді); Адауат көкини қазып кес көчүр hX 338 (Дұшпандықтың тамырын терең қаздағы кесіп алып таста); 2. *Іргетасы, негізі, тірегі деген мағынада.* Булар ерди дин һәм шарифат көки ҚБ 13 (Бұлар діннің әрі шарифаттың тірегі еді); 3. *Шыққан тегі, негізі деген мағынада.* Көки көрклүг ерниң хойы көркүлүг ол hX 317 (Тегі асыл адамның мінезі де сүйкімді).

«Өсімдіктің тамыры» деген мағына ҚБ-ке де, hX-қа да ортақ. Алайда ҚБ-те тура мағынасында (*от көки – шөп тамыры*) тұрса, hX-та ауыспалы мағынасында (*адауат көки – дұшпандық тамыры*) жұмсалған. «Іргетасы, негізі, тірегі» деген мағына ҚБ-те ғана кездессе, «шыққан тегі, негізі» деген мағына hX-та ғана ұшырайды. Бұл мағыналардың барлығы метафора тәсілі арқылы қалыптасқан.

«Һибат-ул хақайық» ескерткіші тіліндегі «шыққан тегі, арғы тегі, ата-бабасы» деген мағына жансыз дүниенің атауын жанды дүниеге (адамға) ауыстырып қолданудың негізінде пайда болған. Тіпті аталған сөз одан әрі дамып, «ру» мағынасын берген. Бұл туралы тілші-ғалым Ә. Нұрмағамбетов былай деп жазады: «В. Радловтың көрсетуінше, телеуіт тілінде «көгі» сөзі «ру» мағынасында қолданылған» (В.В. Радлов. 1988-1911:139). Алайда бұл мағыналардың барлығы да қазіргі қазақ тілінен шығып қалған.

Көк сын есімі қазақ тілінде «ашық аспан тәрізді түс» деген мағына береді. Тілшілер қауымы бірауыздан бұл сын есімнің «түпсіз тұңғиық әлем, аспан» ұғымында жұмсалатын көк зат есімінен туындағанын айтады. «Мінгенде атыңдөнен-ді Көкке тойған Көбенді» («Қыз Жібек») өлең жолдарындағы көк «қаулап өскен шөп, әр түрлі өсімдік» мағынасында жұмсалып, сын есімнен тағы бір зат есімге айналып тұр. Бұл мағыналар, керісінше, аталған ескерткіштер тілінде жоқ.

Біздіңше, санамаланған мағыналардың арасында мынадай байланыс бар. Ашық аспан тәріздес түс – көгілдір түс (голубой), енді көктеп шыққан шөптердің, өсімдіктердің түсі – жасыл түс (синий). Өсімдіктердің, шөптердің өздері көктеп шыққан негіздерімен тамырларымен байланысы бар екендігін ескерсек, жасыл түстің **көк** (тамыр, көктейтін дән) сөзінен шыққандығын тұспалдауға болады. Олай болса, аспан көк пен жасыл көктің этимологиялық жағынан айырмасы бар.

Ескерткіштерде бір-ақ мағынада, атап айтқанда, тура мағынасында қолданылған бір буынды зат есімдер қазақ тілінде бірнеше ауыспалы мағынаға ие болып, жан-жақты дамыған.

ҚАН. *Дененің барлық клеткаларына қорек беріп тұрған, тамырларды қуалап ағатын қызыл сұйық зат деген мағынада.* Қызыл ағзы қан тегқашы қап-қара ҚБ 18 (ОЛ құстың аузы қан сияқты қып-қызыл қасы қап-қара). Қазақ тілінде бұл сөз *тегі бір тұқым, туыс* деген ұғымды да қамтиды. Сенбегені ғой. Қаны басқа емес пе? (Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі: 3 –том. / Жалпы ред. Басқ. Ысқақов А.Ы. 1980: 623).

«1941 жылдың июні қан мен қайғы әкелген жексенбі болатын» деген сөйлемде ол өлім, ажал деген мағына беріп тұрса, «оның бүйірінде қатып жатқан қан бар ғой» деген сөйлемде *ашулы кек, ыза, намыс* деген мағынада жұмсалған.

ЕМ. *Аурудың (дерттің, кеселдің) айығуына себі тиетін нәрсе; дауа, ишпадеген мағынада.* Буигга еми йоқ ҚБ 47 (Бұл аурудың емі жоқ). Қазақ тілінде бұл ұғымның сыртында *әрбір ауруға қарсы қолданылатын емдеу әрекеті, емдеу ісі* деген мағына береді. Демек, бұл сөздің мағынасы жалпыланып, әлдеқайда кеңейген. «Мұның емі қайсы? Нендей шара, қандай ықпалжасауға болады» деген сөйлемдегі ем зат есімі *бір нәрсенің амалы, айласы, шарасы*» мағыналарын беріп тұр. Кейде бұл сөз поэтикалық өң алып, *жүрек дауасы, көңіл қалауы* деген мәнде жұмсалады (Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі: 3 –том. / Жалпы ред. Басқ. Ысқақов А.Ы. 1980: 337).

ТОР. *Жіптен кереге көздендіріп, шаршылап тоқылған зат деген мағынада.* Усайуқ бу йаңлуқ өзи ҚБ 208 (Адам дегеніміз өзі ұсақ, көзі тоймайтын сұқ емес пе? Қалайша ол өз еркімен құрылған торға кірмейді?). Қазақ тілінде бұл ұғымға *балық аулайтын ау* деген мағына үстелген. Соңғы келтірілген мысалдар бір кезде бір мағыналы сөздің уақыт өте келе әр түрлі себептердің ісерінен қалай дамидынын көрсетеді.

Дыбыстық тұлғасы сәйкес келетін сөздердің кейде көп мағыналықтан басқа да сәйкес келмейтін тұстары болады. Бірақ әйтеуір бір мағыналық байланысы бар екендігі сезіліп тұрады.

ҚОР. *Зиян, шығын, залал деген мағынада.* Чықыш көрмаса иш болур ерка қор ҚБ 54 (Шығысын көріп байқай алмаған адам ақырында шығынға батады). «Бұл ауылда менен қор адам жоқ па, неге басынасың?» деген сөйлемде **қорсорлы, бейшара байғұс** деген мағына беріп тұр (Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі: 6 –том. / Жалпы ред. Басқ. Ысқақов А.Ы. 1980: 337)

Шығынға, зиянға ұшырай-ұшырай ақырында адамның қор болатындығы мегзеледі.

ҚЫЛ. *Тау қырқасы деген мағынада.* Йазы тағ кыр опры төшанди йадып ҚБ 16 (Жазық дала, тау қырқасы ойпаң жерлер көк шөпке бөленіп масатыдай кілем төсенді). Қазақ **қыр** атауын *созылып жатқан биік жер, жал* деп түсінеді. Біз де демімізді ішке тартып, қыр басына көтерілген екеуге қызғана қарап қалдық (Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі: 6 –том. / Жалпы ред. Басқ. Ысқақов А.Ы. 1980: 614). Ұқсату заңы бойынша ау қырқасы да, тауға қатысы жоқ қырқалар да бір-ақ сөзбен аталғанға ұқсайды.

ҚЫЛ. *Шаш деген мағынада.* Йолуң қылда йинчка өзүнни көнит ҚБ 434 (Жолың шаштың қылынан да жіңішке, өзінді тура жолға сал). Қазақ тіліндегі мағыналары: 1. *Жал-құйрықтың, кекілдің жіңішке талшықтары, талдары*; 2. *Жалпы қылыш, түк, жүн-жұрқа*. Көне түркі тілінде «шаштың қылы» деген тіркес қолданыла-қолданыла «шаш» сөзінің семантикасы «қыл» сөзіне ауысқан сияқты.

Фонетикалық пішіні толық сәйкес келгенімен, мағынасында айырмашылығы бар атаулар **екі буынды** зат есімдер арасында да кездеседі.

АТА. Бұл сөз аталған ескерткіштерде бір ұғымда – *туған әке, өз әкесі* – деген мағынада ғана қолданылған. Ал қазақ тілінде бірнеше ұғымға ие болған: 1. *Үлкен әке, әкенің әкесі; бергі ата*; 2. *Адамдардың туыстық, қандастық жігі; ру*; 3. *Тегі, нәсілі, шыққан жері, тұқымы*; 4. *Ерлі-зайыптылардың қайын әкесі*. 5. *Қария, қарт, ақсақал (құрметтеу, сыйлау мағынасында)*; 6. *Бір нәрсенің негізі, басы, түп төркіні*. Әрқашан «ата» атауымен қатар қолданылатын АНА затесімі де орхон-енисей ескерткіштерінде де, көне түркі жазба ескерткіштерінде де бір ғана мағынада: *туған шеше*. Бұл сөздің қазіргі қазақ тіліндегі мағынасы кеңейіп жалпыланған. Кез келген әйелді «ана» деп атай береміз. Мұның үстіне аталған атау *негіз, түп, тамыр* деген мағына жамап алған.

Біздіңше, қазақ тіліндегі мағыналар соңғы мың жарым, мың жылдың төңірегінде пайда болған сияқты. Ескерткіштерде бір ғана мағынада жұмсалуды осындай ой түюге мүмкіндік береді.

ТАРМАҚ. *Тырнақ деген мағынада.* Не йавлак нең ол бу өлүм тармақы ҚБ 54 (Өлім тырнағынан артық жиіркенішті не нәрсе бар). Қазақ тілінде **тармақ** деген зат атауы кездеседі. Бірақ беретін мағынасы жуықтамайды: *бір*

нәрсенің, заттың тарауы, бөлегі, саласы. Түп-төркіні басқа-басқа омонимдес сөз болуы да мүмкін.

Фонетикалық пішіні де, мағынасы да толық сәйкес келетін атауларды да, фонетикалық пішіні толық сәйкес келгенімен, мағынасында айырмашылығы бар атауларды да одан әрі тізбектей беруге болады. Бұл жерде бір сұрақ туындайды. Осыншама сөз қаншама ғасырлар қойнауынан біздің заманымызға қалайша дыбыстық өзгеріске ұшырамай жетті? Біздіңше, бір дауысты мен бір дауыссыздан тұратын буындар, мейлі ол ашық буын болсын, мейлі ол тұйық буын болсын, барынша берік болады (ар, ат, от, ас, ем т. Б.). Сондай-ақ тұйық буындардың да өміршеңдігі бұлардан артық болмаса, кем емес (күн, түн, тор, қыр, көк, бек т. Б.). Тұйық буын тұйық буын біріккенде де (тар+мақ, қал+қан, топ-рақ, қар+мақ, бай+лық т. Б.) осы ерекшелік сақталады. Ба+қыр (мыс) атауында бір дауыссыз бенбір дауыстыдан тұратын ашық буын бітеу буынмен тіркесіп тұр. Ар+қа атауында тұйық буын мен ашық буын бас қосқан. Яғни сөз дыбыстық тұрақтылығын сақтау үшін бір дауысты, бір дауыссыздан тұратын ашық, бітеу буыннан, сондай-ақ екі дауыссыздың қоршауындағы бітеу буыннан түзілуі қате екен. Бірақ буындар бұлайша түзіле бермейді. Сан алуан құбылады да, фонетикалық, фонологиялық өзгерістерге ұшырайды.

Қазақ тілінде дыбыстық жағынан өзгеріске ұшырамаған сөздер өзге тілдерде басқаша айтылады. Мысалы, қазақ тіліндегі қар (снег) азербайжан, түрікмен тілдерінде –ғар. Оның үстіне түрікмен тілінде а созылыққы айтылады. Ат (имя) түрік, азербайжан тілдерінде – ад. Таң (расвет) түрік тілінде – дан, түрікмен тілінде даң. Орта ғасыр ескерткіштері тілі мен қазақ тіліне ортақ сөздердің өзге түркі тілдерінде осылайша айырмашылығы бар. Қазақ тілі жалпы түркілік белгілерді сөз басында немесе сөз аяғында көбірек сақтаса, оғыз, қарлұқ-ұйғыр тілдерінде бұл заңдылық бұзылып, фонетикалық нормадан

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Каримов К. Юсуб Хос Хожиб. Қутадғу билиг. Тошкент, 1971
 2. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі: 10 томдық / Жалпы ред. басқ.А.Ы. Ысқақов. – Алматы: Ғылым, 1986. – 9 т. – 560 б.
 3. В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий. 1988-1911.
- Сағындықұлы Б. «Ғибат-ул хақайық» – XII ғасыр ескерткіші. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 184 б.

BOLU HALK İNANMALARINDA MİTOLOJİK ŞİFRELER* (Birinci Bölüm)

MYTHOLOGICAL PASSWORDS IN BOLU FOLK BELIEFS

МИТОЛОГИЧЕСКИЕ ШИФРЫ В НАРОДНЫХ ВЕРОВАНИЯХ БОЛУЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Dr. Yaşar KALAFAT - Doç. Dr. Meral OZAN*****

Özet

Halk inanmaları konusu halk tababetinden takvimine, mevsimsel törenlerden geleneksel uygulamalara, sayı ve renk sembollerinden farklı hesaplama ve tahmini uygulamalara kadar geniş bir alanı kapsayan bir araştırma alanıdır. Günümüzde unutulmaya yüz tutmuş söz konusu kültürel değerler sahip çıkılması gereken bir mirastır. Anadolu coğrafyasında olduğu gibi Bolu Halk Kültürü bünyesinde de halk inanmalarının oldukça canlı bir şekilde barındığını söylemek mümkündür. Ayrıca Bolu yöresine ait muhtelif dergilerin kültür edebiyat ekinde konuyla ilgili oldukça zengin bilgilerin varlığı da dikkate değerdir. İlgili çalışmada Bolu halk kültürü bünyesinde günümüzde var olan halk inanmaları konusu ele alınmaktadır. Konuyla ilgili bir sahada araştırma yapılmış, bir de muhtelif dergilerde yer alan bilgilerin izi sürülmüştür. Araştırma ve incelemeler Bolu ili merkezi ve Gerede başta olmak üzere diğer ilçe ve köylerinde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular işlevsel boyutlarıyla değerlendirilerek beraberinde taşıdığı mitolojik şifreleri açısından da ele alınmıştır. Sahada kullanılan yöntem katılımlı gözlem metoduna dayanırken, bulguların değerlendirilmesinde tarihi kültürel eleştiriye dayalı analiz tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: halk inanmaları, kültürel miras, saha çalışması

* İlgili çalışma 7-8 Ekim 2013 tarihleri arasında Bolu Gerede’de düzenlenen Uluslararası Gerede Kültür ve Sanat Sempozyumunda sunulan bildirinin yeniden düzenlenip genişletilmiş biçimidir.

** yasarkalafat@gmail.com; www.yasarkalafat@gmail.com. Ankara/TÜRKİYE

*** Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (meral_ozan@yahoo.de). Bolu/TÜRKİYE

Abstract:

Folk belief that the issue of the calendar of popular medicines, the traditional practice of seasonal celebrations, and a number of research areas covering a wide range of applications to different calculation and estimation of the color symbols. Nowadays, these cultural values which have been forgotten are heritages to kept. As in Anatolian geography, it is possible to say that folk beliefs in Bolu are keeping alive well too. In addition, the presence of rich crop of literary culture related information in various journals of the Bolu region is remarkable. In related work, today that existed Bolu folk beliefs topic are considered. Conducted a field study on the subject, the information also has been at rail in various magazines. Research hand studies were carried out in other towns and villages in Istanbul, especially the province of central and Gerede. Evaluating the results obtained are discussed in terms of functional size that carries with my theological password. The method used was based on the method of participant observation in the field, based on historical analysis techniques were used in the evaluation of cultural criticism findings.

Key Words: Folk believe, cultural heritage, field work.

1 Giriş

Bolu Halk Kültürü, bünyesinde birçok değerle beraber halk inanmalarını da barındırmaktadır. İnanma konusu, salt inançla sınırlı olmayıp, halk tababetinden takvimine, mevsimsel törenlerden geleneksel uygulamalara, sayı ve renk sembollerinden farklı hesaplama ve tahmini uygulamalara kadar geniş bir alanı içine alacak zenginliktedir. Günümüzde unutulmaya yüz tutmuş, bazıları ise ‘batıl inanç’ düşüncesiyle ret edilerek haksız yargılamayla karşı karşıya kalan söz konusu kültürel değerler sahip çıkılması gereken bir mirastır. Halkların kültürel değerlerini korumaya yönelik çalışmalar, ülkemizin de taraf olduğu, kısa adıyla SOKÜM olan, Somut Olmayan Kültürel Miras çerçevesinde yürütülmektedir. Halk inanmaları konusu, SOKÜM sözleşmesinin Halk Bilimi kadroları içerisindeki “Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler” başlıklı B.III maddesinde yer alır.

Kültürel mirasın korunması adına bu çalışmayla Bolu halk inanmaları ile ilgili gerek sahada gerekse yazılı kaynaklarda yer alan bilgilerden hareketle incelmelerde bulunulmuştur. Bu hedef doğrultusunda öncelikle sahaya inilerek halkla mülakatlar gerçekleştirilmiş, uygulamadaki pratikler hakkında kaynak kişilerin bilgilerine başvurulmuştur. Ayrıca konuyla ilgili bilimsel yayınlar ve muhtelif dergilerin kültür edebiyat ekinde yer alan verilerden de faydalanılmıştır. Söz konusu araştırma ve incelemeler, Bolu ve ilçeleri (Dört Divan, Gerede, Göynük, Kıbrısık, Mengen, Mudurnu, Seben) ile köylerini kapsamaktadır¹. Sahada

¹ Mülakatın gerçekleştirildiği köylerin listesi, her bir bulgunun ilçe ve köylere göre dağılımı ve mülakata katılan kaynak kişiler ile ilgili ayrıntılı bilgi hazırlık aşamasında olan kitap çalışmasıyla birlikte verilecektir.

kullanılan yöntem katılımlı gözlem ve yarı yapılandırılmış yönlendirilmemiş soru metoduna dayanırken, bulguların değerlendirilmesinde Hermeneutik temel alınarak tarihi kültürel eleştiriye dayalı analiz tekniğine yer verilmiştir. Elde edilen bulgular işlevsel boyutlarıyla birlikte özellikle beraberinde taşıdığı mitolojik şifreleri açısından ele alınmıştır.

Çalışmanın hacmi bir makale boyutunu aşma noktasına geldiğinden, ilgili metin, hayatın safhalarından evlilik dönemi olan aile kurma ile sınırlandırılmış, diğer bölümlerin ise ayrı bir çalışmada² ele alınması planlanmıştır.

2 İnanç, İnanma, Halk İnanmaları

Çalışmamızda “halk inançları”, diğer ifadeyle “halk inanmaları” esas alınmıştır. ‘İnanç’ veya ‘inanma’ kavramlarının sözlük anlamları dikkate alındığında, söz konusu olguların her şeyden önce ‘inanmak işi’ ile özdeş olduğu görülmektedir (TS 2011: 1187). Ayrıca “bir şeyi doğru olarak benimsemek, bir şeyin varlığını ve doğruluğunu kabul etmek” de inanmayı karşılamaktadır. Çobanoğlu (2004: 185) halk inançlarını “kişi veya toplum tarafından, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi” olarak yorumlamaktadır. Çobanoğlu konuyla ilgili Halkbiliminin sınırlarına da vurgu yapar. Buna göre “bir toplumun eski dinlerinden miras alıp kendi çağının şartlarına uygulayarak yaşattığı yeni dininde, yaşam şartlarının gerektirdiği yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu inanışlarla” Halkbilimi ilgilenir.

Konuya Türk halk inançları açısından yaklaştığımızda, halkbilimi çalışmalarının İslamiyet’in kabulüyle birlikte, İslamiyet öncesi inanma biçimi ve kültürel değerlerin yeniden yorumlanması ve bu bağlamda yeni bir uygulayış biçimi alması üzerinde durması gerektiğini söylemek yanlış olmaz. Bir başka ifadeyle halk kitlesi tarafından inanılan ve uygulanan halk inanışlarını tespit etmek ve onların içeriklerini, uygulanış biçimlerini ve yapılarını analiz etmek Halkbiliminin görevleri arasına girmektedir. Dolayısıyla bu alanla ilgili yapılan çalışmalarda inanma duygusuyla bağlanan her bir değer iyi/kötü tarafını veya aldatmaca olup olmadığını sorgulamaktan ziyade, halkın yaşam biçimi açısından gerekliliğini ve işlevselliğini ön planda tutmak gerektiği kanaatindeyiz.

Bu düşünceden hareketle çalışmamızda Bolu ve ilçelerinde derlenen halk inanmalarının kök derinliğine inerek, mitolojik döneme perde aralama denemesi yapılmıştır. Arayışımıza, halk inançlarının bazı mitolojik sırlar saklayabileceği kanaati yön vermiştir. Bolu yöresine ait söz konusu inanmalar ve uygulama biçimleri ağırlıklı olarak Halkbiliminin çeşitli alanlarına tekabül ettiğini söylemek yanlış olmaz. Bunlar gelenek ve görenekler başta olmak üzere halk takvimi, halk

²“Bolu Halk İnanmaları” konulu çalışmanın ikinci bölümü 26-27 Ekim 2013 tarihlerinde düzenlenen 4. Uluslararası Bolu Halk Kültürü ve Köroğlu Sempozyumu’nda sunulmuştur. Bu çalışma da yayın aşamasındadır.

hekimliği, köy seyirlik oyunları gibi halka ait farklı uygulamalardır ve beklentiler, dilekler ve sakınmalar şeklinde kodlanırlar. Geleneksel uygulamalara bakıldığında, bunların bir kısmının hayatın geçiş dönemleri³ ile ilgili olduğu söylenebilir. Diğer taraftan bu uygulamalar bereket, uğur, ahlak merkezli temenni, beklenti ve önlemleri de kapsamaktadır. Tebliğimiz, yukarıda vurgulandığı üzere, “aile kurma” başlığı altında yer alan inanma ve uygulama biçimleri ile sınırlandırılmıştır.

3 Aile Kurma İle İlgili Halk İnanmaları

Evlilik dönemini kapsayan aile kurma ile ilgili inanç bağlantılı uygulamalar *istek bildirme; sınavdan geçme; dilekte bulunma ve önlem alma* gibi başlıklar altında toplanabilir. Ağırlıklı sembolizasyon (benzeri benzer ile çağrıştırma) yönteminin kullanıldığı söz konusu eylemlerde, *görevlendirme, tahrik etme, eziyet etme, gözlem ve bedensel temas* metotlarının kullanıldığı gözlenmektedir. Bunlar dolaylı yönden bir isteği dile getirme yolları olduğu gibi, eziyet içerikli oyunları da kapsayan geniş yelpazeli inanç bağlantılı uygulamalardır. Örneğin “istek bildirme” konusunda *ayakkabı çakma, ayakkabı saklama, kaşık dikme, kül karıştırma* motifleri ön plana çıkar.

Kız ve erkekler evlenme isteklerini açıkça belirtmeyince arzularını bahsi geçen yöntemlerle dile getirirler. Buna göre bazen kızlar, bazen erkekler babalarının ayakkabılarını duvara çakarken, erkekler ayrıca pilavın ortasına kaşık diker. Gerede gibi bazı ilçe ve köylerde ise erkekler aynı amaçla babalarının ayakkabılarını saklar.

Kül karıştırma uygulamasını ise evlenmeye aday kişi değil onun adına kızı istemeye giden ‘dünürçüleri’ üstlenmektedir. Kızı isteme aşamasında içlerinden birisi sobanın kenarına oturur ve sık sık sobadaki külü (veya ateşi) karıştırır: Şayet kız tarafının kızı vermeye gönlü yoksa bu şekilde gönüllendirileceklerine inanılır. Bu uygulamada kız evinin gönlüne ateş düşsün ve küllerin karışması gibi iki ailenin kaynaşması sağlansın inancı hâkimdir. Burada kül motifinin karşımıza çıkması sıradan bir uygulama değildir. Kül, sönmüş ateşi temsil eder. Ateş ise Türk mitolojisinde ocak/aile/yuva demektir⁴. Kül karıştırıldığı zaman, içindeki henüz sönmemiş kıvılcımlar alevlenebilir ve ateş yanabilir. Burada aynı düşünceden hareketle sembolizasyon yöntemiyle kızı vermeye gönlü olmayan ailenin içine ateş düşmesi ve razı gelmeleri beklentisinin olduğu gözlenmektedir. Kül karıştırmanın farklı bir boyutuna ileride değinilecektir.

İstek bildirmeyle doğru orantılı olan bir başka örnek *şeker/çörek açma* ve *horoz atmadır*. Evlenme arzusu güden gençlerin isteklerinin yerine gelmesi için Gerede’de, nişanlanan bir kızın nişan çikolataı veya nişan şekeri, kısmeti açılıns diye, bekâr bir kızın başında açılır. Nişanlı kızdan sonra sıranın bekâr kıza

³ Geçiş dönemleri konusunda ayrıntılı olarak bkz. Arnold van Gennep 2005, Ozan 2011a

⁴ Çoruhlu 2011: 51-54, İnan 1986: 66-71; Ozan 2011b: 23-32

geleceğine inanılır. *Şeker açması* olarak bilinen bu uygulamanın benzeri *çörek açma* olarak Kıbrısık'ta görülür ve yine bekâr kızın şansının açılacağına inanılır.

Kız adaylarının kısmeti 'tatlı' yoluyla açılmaya çalışılırken, erkeklere yapılan uygulamanın biraz daha 'sert' geçtiği gözlenmektedir. Örneğin, Gerede'de sık kullanılan bir adet *horoz atma* oyunudur ve 'eş bulma' adına düğün şenliklerinde tertiplenir. Gelin alma gününde erkekler oyun alanında güreş tutarken, içlerinden birisi at üzerinde bir horozla meydana gelir ve güreş tutan bekâr gençlerin üzerine horozu atar. Horozu yakalayanın kısa sürede düğünü olacağına inanılır. Yine Gerede'nin bazı köylerinde erkek tarafı kızı almaya geldiğinde beraberlerinde getirdikleri bir horozu gençlerin üzerine atar. Horozu kim kaparsa horozla birlikte kısmeti de o kapmış olur. Horoz bağlantılı uygulamaların kök derinliğine aşağıda inilecektir.

Bolu halk kültüründe adayın belirlenmesinden sonraki önemli adımlardan biri de sınav aşamasıdır ve "sınama" ve "sınanma" şeklinde çeşitli boyutları görülür. Elde edilen bulgular incelendiğinde, sınavların farklı kişilerce gerçekleştirildiği gözlenmektedir. Buna göre oğlan kızı, kız oğlanı ve ailesini veya aileler birbirine sınamaktadır. Yine de her birinin tek bir amacı vardır: kurulacak yeni yuvada sağlam temel atmak, sözünü geçirmek ve bir yerde gücünü ispatlamak. Sınavın kendisi ise görevlendirme yoluyla olabileceği gibi, istekte bulunma veya doğrudan eyleme geçme yöntemlerine dayanmaktadır. Gelin adayı olan kıza uygulanan sınavlar *çeşmeden su getirme, su isteme, halı kaldırma* gibi çeşitli talep ve tahrir içerikli görevlendirmelerdir ve bir nevi evlilik kıtası sayılır.

Kızın sınanması yanı sıra erkek ve ailesi de evlilik öncesi sınavdan geçer. Bunlar kıza yapılanlardan biraz daha 'sert' geçen eziyet içerikli uygulamalardır. Bu aşamada bahsi geçen sınavlara bir yerde dayanıklılık testi demek yanlış olmaz. En bilinen örnekler arasında *ayağına sopayla vurma* yer alır. Bolu kına gecelerinde kız tarafı damadın yakın akrabalarının ayaklarına sopayla vurarak harçlık talep eder. Alınan parayla meyve ve çerez alınır ve birlikte yenilir. Bu uygulamanın birlikteliği güçlendirmek adına yapıldığı söylene de damadın veya akrabalarının ayağına ziftaftan evvel sopayla vurma sıradan bir şaka değildir.

Anadolu'nun bazı kesimlerinde ve Kuzey Kafkasya Türk kültür coğrafyasında yaşayan bir uygulamaya göre damadın bacaklarına doğru yakın yerlere silahla ateş edilir. Balkan Türk kültür coğrafyasında damadın boynuna halka takılır ve yavaş yavaş sıkılır. Bununla amaç damadın sabrını ölçmek, ileride evliliklerinde, canın kıymetli olduğu, eşini üzmemesi gerektiği hatırlatılır. Hatta gerdeğe giren damadın sırtı yumruklanarak içeri sokulması da bu inancın bir parçasıdır.⁵ Kişinin kendisini ve yeteneğini test etme amacıyla Anadolu kırsalında ayrıca *soğanı ezme* vb. uygulamalara rastlamak mümkündür.

Bahsi geçen uygulamaların yanı sıra gelin ile damadın birbirine, kayınvalidenin geline, gelinin kayınvalideye ve ailelerin birbirlerine uyguladıkları

⁵ Kalafat 2009: 290-308

sınavlar da bulunur. Söz konusu oyunlar davranış içerikli olabileceği gibi oda şenliği adı altında bir eğlence çerçevesinde de gerçekleştirilmektedir. Bunlar *çeyize çember asma, taş çıkarttırma, taş kaldırma, ayak basma, tekme atma, elma atma, tavuk parçalama, don yakma, ayna tutma, kaynana kayınbabanın güreş tutması* gibi oyunlardır ve ağırlıklı olarak evlilikte sözünü geçirme, kendisini gösterme, yiğitliğini ortaya koyma gibi hedefler içerir.

Bir örnek vermek gerekirse, *tavuk parçalama* en çarpıcı uygulamalardan biridir. Damat evin reisi olduğunu ve kurulacak yeni yuvada söz sahibi olduğunu parçaladığı pişmiş tavuk aracılığı ile gösterir. Damat geline bir nevi güç gösterisinde bulunur. Söz konusu davranış aynı zamanda tavizsizliğin, gözü kararmış olmanın ve kızdırılmaya gelmemenin de örneğidir. Damat, gelinin baba ocağından getirdiği pişmiş tavuğu, yine gelinin önünde parçalamasıyla kendini göstermiş olur. Fakat bu uygulama güç gösterisinin ötesinde yeni bir başlangıca adım atma olarak da değerlendirilebilir. Olayın derinine inildiğinde iki unsur önem arz eder: egemenliğin ve doğurganlığın simgesi olan ‘tavuk’ unsuru ve kötülüklerin yok edilmesi, uğursuzlukların def edilmesi adına ‘bütünü parçalara ayırma’ eylemi. Parçalanmış bir bütün var olan gücünü yitirir. Tavuk ise doğurganlığın ötesinde, horoz gibi Türk mitolojisinde kötü ruhları kovan, koruyucu bir simge özelliği de taşır⁶. Dolayısıyla gelinin geçmişinde var olan muhtemel olumsuzlukların önüne, yeni yuvasına gelirken beraberinde getirdiği tavuğun parçalanmasıyla geçilmiş olunur.

Tavuk-horoz bağlantılı, aynı zamanda bereket ve saadet içerikli uygulamaların uzantısı “dilek-beklenti-önlemler” konusunda karşımıza çıkar. Bunlar birbirinden farklı uygulamalar gibi görünmekle birlikte işlevsel olarak birbirini tamamlayan süreçlerdir. Bu başlık altında “soyun devamlılığını sağlama”, “gelecekte saadete kavuşma”, “iyi huy dileme”, “bereket umma”, ve “kötü ruhlardan arınma” motifleri yer almaktadır. Söz konusu doğruların/olguların gerçekleşmesi için ya kişinin kendisi ya da karşı taraf (gelinin/oğlanın kayınvalidesi, gelinin görümcesi, eltisi) harekete geçer. Burada vurgulanması gereken bir konu ise, bahsi geçen uygulamaların gelin-kaynana gibi dişil ve anaç kişilerce yerine getirildiğidir. Burada özellikle bereket ve aile saadetini kapsayan uygulamaların, tabiatla doğru orantılı olarak doğurganlık özelliği taşıyan dişilerce gerçekleştirilmesi dikkat çekicidir. Uygulamada kullanılan metot ve teknik eylemler ise sembolizasyon, tersine beklenti, zıddına davranış ve dua yöntemleridir.

Elde edilen bulgulardan hareketle, ‘soyun devamlılığını sağlama’ ile ilgili eylemlerin, önemli aşamaların başında geldiği tespit edilmiştir. Bunlar *yumurta yedirme, yumurta tavası götürme, sırtta yumurta sürme, tavuk/horoz gönderme, akrabayla evlenmeme (egzogami), çatıya nar asma, yatakta çocuk yuvarlama ve bel sarma* gibi değişik ve renkli içerikli zengin uygulamalardır. İçlerinde en ilgi çekici örnekler ise horoz-tavuk bağlantılı temsil ve eylemlerdir. Söz konusu kanatlı

⁶ Çoruhlu 2011: 171-172

varlıkların mitolojide ve kültürdeki yerine değinmeden önce bazı örneklerle bakmakta fayda var.

Zifaftan önce gelin ve damada yumurta yedirme, damadın sırtına yumurta sürme, düğün öncesi ve sonrası tavuk/horoz/yumurta veya yumurta tavası götürme gibi horoz-tavuk-yumurta bağlantılı tüm uygulamalarda sembolizasyon yöntemiyle ailenin çoğalması hedeflenmektedir.

Örneğin, tavada pişirilen ve ikram edilen iki adet yumurta, yeni çiftin birlikteliklerinin ömür boyu devam etmesi dileğini taşır. Pişmiş yumurta ve tavuk aynı zamanda ailenin aş gibi ‘kıvamında’ olması, ‘olgunlaşması’ düşüncesini de içerir. Türk kültürlü halklarda yumurta sadece bir besin maddesi değil aynı zamanda etrafında çeşitli inançların olduğu kült oluşturmuş bir nesnedir. Horoz için de aynı şey geçerlidir. Bazı Türk İslam kesimlerde keçinin yanı sıra tercih edilen adak hayvanlardır. Ayrıca ibadet vakitlerini bildirmesi bakımından da kutsal bir yaratıktır. Bunun ötesinde Hun Türklerinde horoz, tavukla beraber “kötü ruhları kovan, koruyucu bir simge” olarak bilinir. Oğuz Türklerinde ise bu ikili aynı zamanda soyluluğu ve egemenliği sembolize eder (Çoruhlu 2011: 171). Ancak, Bolu’da Horozla bağlantılı uygulamalar ağırlıklı olarak *horoz-tavuk-yumurta* üçlüsü etrafında gerçekleştirilen eylemler olduğundan, bunların kötü ruhları kovma özelliğinin yanı sıra doğrudan çoğalma ve soyun devamlılığı ile bağlantısı olduğunu düşünmekteyiz.

Özellikle yumurta-tavuk ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, hangisi önce çıkmıştır cevabı çok net bilinmediği gibi günümüze dek tartışılan bir olgudur. Kesin olan ise burada sonsuz bir oluşumun vurgulandığıdır. Her yumurtadan tavuk, her tavuktan da yumurta çıktığı düşünülecek olursa, Bolu’da horoz, tavuk ve yumurta etrafında oluşan inanç ve uygulamaların temelinde aynı şekilde neslin hiç son bulmaması düşüncesinin yattığını söylemek yanlış olmaz. Dolayısıyla Bolu’da elde edilen yumurta bağlantılı uygulama ve tespitler bize göre, çoğalma içerikli olmalıdır.

Geleceğin teminatı sadece neslin devamını sağlamakla sınırlı olmadığı bilinen bir gerçektir. Aile saadetine önemi, özellikle günümüzdeki evlilik birliktelikleri değerlendirildiğinde, kurulacak yuvanın devamlılığı açısından üzerinde titizlikle durulması gereken bir olgudur. Huzurlu bir yuva ise sağlam temeller üzerine kurulan aile yapısıyla sağlanmaktadır. Geçmişteki örf ve adetlere bakıldığında, halk inanmalarının ve bu bağlamda gerçekleştirilen uygulamaların bu amaç doğrultusunda gelişme kaydettiği görülmektedir. Uygulamalar dikkatli incelendiğinde ise bazı eylemlerin yanı sıra ağırlıklı “besin” odaklı ve “tatlı içerikli” temsillerin ön plana çıktığı dikkat çekicidir.

Eşler ve aile fertleri arasında iyi huy dileme adına *pösteği üzerinden atlama, basma çiğnetme, ağzına üzüm verme, ağzına bal sürme, şerbet/pekmez içirme, tepsiye ekmek, helva, şeker koyma, ekmek götürme, koluna ekmek alma, kapı eşiğine su dökme, kapıya (külli) maya sürme, kapıya çivi çakma, duvara duvak çivileme, kapıya nal çakma, eşiğe su dökme, kapıya/tavana yağ sürme, kapı eşiğinehamur, bal ve şerbetsürme* oldukça zengin uygulamalardan bazılarıdır.

Bahsi geçen eylemlere bakıldığında ‘eve bağlılık’, ‘hanede bereket’, ‘bireyler arasında ağız tadı’, ailelerin karşılıklı kaynaşması gibi temennilerin ön planda olduğu kaçınılmazdır.

Bolu ve ilçelerinde gerçekleştirilen araştırmalar sonucu ‘bereket sağlama’ adına da birbirinden farklı zengin uygulamaların bulunduğu tespit edilmiştir. Literatürde “saçı saçma” olarak bilinen bu uygulamanın Bolu yöresinde oldukça zengin biçimlerine rastlanılmıştır. Ağırlıklı tahıl ürünlerinin kullanıldığı görülse de, şeker ve bozuk paranın ‘saçıldığı’ da yaygındır. Genelde oğlanın yakınları tarafından gelinin üzerine atılan saçılar, gelinle birlikte damada, ailesine ve davetlilere de atıldığı görülür. Bazen de gelinin, kendisini almaya gelen kayıvalidesi, görünmesi veya diğer müstakbel akrabalarının üzerine saç attığı olur.

Saçı, eski bir Türk geleneği olmakla birlikte tüm Türk dünyasında ve Anadolu’da hala canlı tutulmaya çalışılan bir uygulamadır⁷. Saçı saçma, bereket ummanın dışında kötü ruhlardan arınma düşüncesi de içermektedir. Anne/çocuk ve yetişkin sağlığını koruma düşüncesinin ön plana çıktığı bu eylemlerin kök derinliğine, dördüncüsü düzenlenen Uluslararası Bolu Halk Kültürü ve Köroğlu sempozyumunda değinilmiştir⁸.

4 Sonuç:

Bolu Yöresi halk inanmaları örneğinde görüldüğü üzere “aile kurma” konusunu kapsayan uygulamalar ile ilgili elde edilen bulgular aşağıda olduğu gibi özetlenebilir:

Halk inanmaları “doğum”, “evlenme”, “ölüm” gibi hayatın geçiş dönemleriyle ilgilidir.

Aile kurma ile bağlantılı uygulamalarda kullanılan yöntem ve teknikler çok çeşitlidir ve İslamiyet öncesi Gök Tanrı inancı ile İslamiyet ile birlikte Allah ve Ahiret inancının izlerini taşımaktadır:

Sinama-sınanma; sembolizasyon; tersine beklenti; benzetme gibi motifler doğadaki ‘çoğalma’ unsurlarından faydalanmaya işaret eder ve İslamiyet öncesi inanç motifleri kapsamında değerlendirilebilir.

Besmele çekme, duaokuma (örn. Fatiha, nazar duaları) vb. uygulamalar İslamiyet’in etkisine işaret eder.

Eylemde, kullanılan teknik malzemelerin ve eylemlerin mitolojik merkezli unsurlar olması ve sembolik değer taşıması dikkat çekicidir:

⁷ Kalafat 2007

⁸Konuyla ilgili bkz. dipnot 5

Geçiş Dönemi: ayakkabı, yorgan, kaşık, kapı, eşik, baca, duvar, tavan vb. unsurların ön planda olduğu eylemleri kapsamaktadır. Söz konusu sembollerin maddi ve manevi boyutlu mekân unsurları arasında değerlendirilmesi mümkündür.

Hane Saadeti: *kül/ateş/ocak*, ‘aile’ ve ‘yuva’ kavramını; *horoz-tavuk-yumurta*, soy devamlılığını; *çivi/maya*, eve bağlılık, aile birliği ve dayanışma; *su/yağ*, hayatın ve işlerin kolaylığını simgeler.

Bereket Sağlama: tahıl, kuru yemiş, bozuk para, şeker(leme) vb. ile gerçekleştirilir ve eylemlerde kullanılan söz konusu malzemeler doğrudan ‘çoğalma’ unsuru niteliği taşır.

Güç Gösterisi: tavuk parçalama, ‘don’ yakma, ayna tutma eylemleridir ve karşı tarafın gücünü almaya işaret eder.

Kötü Ruhları Kovma: tabak/testi/bardak kırma, bütünü parçalayarak güç kaybettirmeyi vurgular.

İnanç bağlantılı eylemler ağırlıklı dişil ve yerine göre anaç kimlikler tarafından gerçekleştirilir.

Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere halk kültürü çalışmaları bir yerde bir kimliklenme ve kimliklendirme faaliyetidir. Bu alana giren verilerin sahiplenilmesi ayrıca önem arz eder. Halklar kimlikleri ile milletler ise birlikte yaşadıkları halkların ortak değerleri ile tanınır ve tanıtılır. Millet olarak birlikte yaşayan halkların birbiriyle tanış olmaları, sahip oldukları kültürel değerleri bilmeleri ile mümkündür. Kültür emperyalizmine ve etnik milliyetçiliğe giden yolun kesilmesi, bize göre ancak Halkbilimi yöntemleri ile gerçekleşir.

5 KAYNAKÇA:

5a Bilimsel Yayınlar:

ÇOBANOĞLU, Özkul (2004): “Halk İnançları”, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Terimler Sözlüğü, s. 185-186. Ankara: AKM Yayınları

ÇORUHLU, Yaşar (2011): Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık

İNAN, Abdülkadir (1986): Tarihte ve Bugün Şamanizm. TTK Yayınları

KALAFAT, Yaşar (1994): Makedonya Türkleri (Türkmenler, Torbeşler/Türkbaşlar, Çenkeriler ve Yörükler) Arasında Yaşayan Türk İnançları, İstanbul

KALAFAT, Yaşar (2007): Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları. Ankara: Berikan Yayınevi, cilt VII

KALAFAT, Yaşar (2009): Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri. Ankara: Berikan Yayınevi

KALAFAT, Yaşar (2012): Türk Halk İnançlarında Beslenme, öz. s. 37, 48, 171, 261. Ankara: Berikan Yayınevi

OĞUZ, Öcal (2009): Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir? Ankara: Geleneksel Yayıncılık

OZAN, Meral (2011a): “Geçiş Ritüelleri ve Halk Masalları”, s. 72-84, Milli Folklor 91. Ankara: Geleneksel Yayıncılık

OZAN, Meral (2011b): “Türklerde Ateş Kültü ve Yenigün Anlayışı”, s. 23-32. Kültür Evreni 9. Ankara: Kültür Ajans

VAN GENNEP, Arnold (2005): Übergangsriten (Les rites de passage). Frankfurt/ NewYork: Campus Verlag

TS (2011): Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yayınları

5b Dergiler⁹:

Abant Dergisi, sayı 9 Mayıs-Haziran 1946, Bolu Halkevi Kültür Dergisi

Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları (*yayın tarihi bilgisi yok!*)

Gerede'nin Kültürel Değerleri. Gerede Belediyesi Yayınları 2, 2004

Geredem'den Esintiler. Anılar. Mustafa Kemal Özyiğit. Ankara: Gerkav Yayınları 2007

Gerede Kültür Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Bülteni, 2006-2010 arası sayılar

Kıbrıscık Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayınları, 1. Baskı 1998

Aşçılar Diyarı Mengen, Koordinasyon Ali Yüksel, Gü-Doğu Okul Yayınları (*yayın tarihi bilgisi yok!*)

Mudurnulular Derneği Bülteni, 2006-2011 arası sayılar

⁹ Çok fazla dergi taraması yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi hazırlık aşamasında olan kitap çalışmasıyla birlikte verilecektir. Burada bazı temel örnekler sunulmuştur.

**SEYYİD MÎR HAMZA NİGÂRÎ YOLUNDA
KARABAĞ KÖKENLİ BİR HALK ŞAİRİ:
ZİLELİ ÂŞIK EMİNÎ DÜŞTÜ**

**A FOLK POET FROM KARABAĞ WHO IS ON THE
WAY OF SAYYİD MÎR HAMZA NİGÂRÎ:
ASHIQ EMİNÎ DÜŞTÜ FROM ZİLE**

**НАРОДНЫЙ ПОЭТ ПО ПРОСХОЖДЕНИЮ ИЗ КАРАБАХА:
ЗИЛЕЛИ АШУГ ЭМИНИ ДЮШТЮ, ПРОДОЛЖИТЕЛЬ
ТРАДИЦИИ СЕЙИД МИР ГАМЗА НИГАРИ**

Nail TAN*

Özet

Seyyid Hamza Nigârî'yi piri, soyundan gelen Yusuf Özbay'ı mürşidi kabul eden Âşık Eminî Düştü (d. 1943). Karabağ kökenli, yaşayan, güçlü bir halk şairidir. Annesinin babası Emrullah Efendi, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Hamza Nigârî'nin diğer müritleri gibi Anadolu'ya gelmiş, Amasya'ya yakın Tokat Zile'nin Hatıppınarı köyüne yerleştirilmiştir.

Âşık Eminî Düştü'nün en sık okuduğu kitap Tiflis baskılı Nigârî Divanı'dır. Piri için yazdığı üç şiir toplu şiirlerinin yayımlandığı *Ummunda Zerreyim Deryada Nokta* (Ankara 2009) kitabında bulunmaktadır. Tasavvufi şiirlerinde Nigârî'nin düşüncelerini işlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Mîr Hamza Nigârî, Eminî Düştü, Tokat, Nigârî Divanı.

Abstract

Ashiq Eminî Düştü (b. 1943) sees Sayyid Mir Hamza as The Sage (Pir). He also sees Yusuf Ozbay who is from his descendants, as the mentor (mürşit). Ashiq Eminî Düştü is alive and powerful folk poet, who is from Karabağ. The father of his mother is Emrullah Efendi came to Anatolia after the Ottoman-Russian War of

* Kültür ve Turizm Bakanlığı (E) HAGEM Genel Müdürü, halk bilimci. Ankara/TÜRKİYE

1877-1878 like his other murits and was located a village Tokat/Zile's Hatippınarı that close to Amasya.

Devans of Nigârî which is printed in Tbilisi is read frequently by Ashiq Eminî Düştü, Three poem which he was writing for his Pir (sage) is a book that contains his kollektive poems, named *Ummanda Zerreyim Deryada Nokta* (Ankara 2009). He had commented to Nigârî's thoughts on his mystical poetry.

Key Words: Seyyid Mîr Hamza Nigârî, Ashiq Eminî Düştü, Tokat, Devans of Nigârî.

Giriş

Bilindiği gibi Seyyid Mîr Hamza Nigârî Osmanlı Sultanının izniyle 1868 yılında Amasya'ya yerleştikten sonra, kabilelerle Karabağ'dan, Azerbaycan'ın bazı bölgelerinden akrabaları, müritleri Amasya ve çevresine gelip yeni bir hayata başladılar. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında Seyyid Mîr Hamza Nigârî'nin müritleri Erzurum cephesinde Ruslarla savaştılar. 93 Harbi'nden sonra Kafkasya'da ve Balkanlarda Rus hâkimiyeti yaygınlaşıp Türkler can ve mal kaygısına düşünce Anadolu'ya büyük bir göç harekâtı yaşandı. Nigârî'nin müritlerinden, bir rivayete göre 20-30.000¹, Âşık Eminî Düştü'ye göre de 300.000 kişi Azerbaycan topraklarından Anadolu'ya göç edip Kars, Ağrı, Erzurum, Erzincan, Kayseri, Amasya, Tokat, Sivas, Muş ve Adana'ya yerleşti. En çok göç, tabiatıyla Seyyid Nigârî'nin yaşadığı Amasya'ya olmuştur. Amasyalıların beşte birinin Şirvanlı olduğu söylenir. Zile'nin Süleymaniye, Fatih, Osmanpınarı, Hatippınarı, Çiçekpınarı köyleri ile Reşadiye'nin bazı köylerine de Karabağ göçmenleri yerleştirilmiştir².

İşte Zile'nin Hatippınarı köyüne yerleştirilen Karabağ göçmenlerinden bir ailenin torunu olan Âşık Eminî Düştü, sazı ve sözüyle bugün Türkiye'nin yaşayan en güçlü halk şairlerinden biridir.

¹Osman Fevzi el-Amâsî, *Menâkıb-ı Mîr Hamza-i Nigârî*, İBB Atatürk Kitaplığı, O. E., Yz-000888/01, s. 10-11.

²Taşlıova, M. Mete (1998), *Mîr Hamza Nigârî'nin Nigârname Mesnevisi*, 18 Mart Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, s. 34-35.

Âşık Eminî Düştü kimdir?

Asıl adı Emin Düştü olan âşık, 1943 yılında Tokat Zile'nin Hatıppınarı köyünde doğdu. Babası çiftçi Mehmet Efendi, annesi ise Gülnaz Hanım'dır. Annesinin babası Emrullah Efendi ile eşi Balakhanım, 93 Harbi sonrasında, bir yaşından küçük çocukken aileleriyle Zile'nin Hatıppınarı köyüne gelip yerleşmişlerdir. Babası Mehmet Efendi'nin soyu ise topraklarından kovulan Ahıska Türklerindendir. Ancak, Eminî Düştü, soy ve inanç sistemi olarak anne tarafını benimsemiştir. Her zaman, atalarının Karabağ'dan geldiğini söylemiş, bununla övünmüştür.

Çocukluğu, babasına çiftlik ve çobanlık işlerinde yardımla geçen Eminî, önce kaval, sonra da keman çalmayı öğrendi. Çobanlık yaptığından ilkokula gidemedi. Okuma yazmayı kendi gayretiyle öğrendi. Komşu Hıncı köyünden Ali Baba'nın Fevzi'den usta malı şiirleri, deyişleri dinleyip âşık sanatına ilgi duydu. 1957 yılında, henüz 14 yaşında iken köylerine şiddetli bir dolu yağması üzerine ilk şiirini söyledi. Bu şiiri diğerleri takip etti. 1961 yılında, 18 yaşında iken Ankara'ya geldi. Amelelik, garsonluk, benzin istasyonlarında pompacılık yaptı. Bir bağlama satın alıp şiirlerini bağlama eşliğinde söylemeye başladı. 1963-1965 yılları arasında vatan görevini yerine getirdi. Askerlik sırasında okuma yazmayı çok ilerletmişti. Askerlik sonrası, sınava girip ilkokul diploması aldı. 1966 yılında Hacettepe Ü Hastanesinde bulaşıkçı olarak devlet hizmetine girdi. Çalışkanlığı ve terbiyesiyle dikkatleri üzerinde toplamayı başardı. 1970 yılında üniversitenin yurtlarında görevlendirildi. Bu görevinde de başarı gösterip yöneticiliğe kadar yükseldi. 1992 yılında Hacettepe Ü öğrenci yurtlarındaki görevinden emekliye ayrıldı. Kendini tamamen âşıklık sanatına hizmete verdi. Hâlen Ankara'da ailesiyle birlikte yaşamaktadır.

Âşık Eminî'nin usta bir âşık olarak yetişmesinde Ankara'daki hayatının rolü büyüktür. 1961 yılında Ankara'ya geldiğinde 1960'lı yılların ünlü halk şairleri Âşık Veysel, Davut Sularî, Daimî, Nesimî Çimen, Mahzunî Şerif, Ali İzzet Özkan, Feyzullah Çınar, Şekip Şahadoğlu, Hüseyin Çırakman, Müslüm Sumbül, İsmail İpek, Coşkun Devrânî, Yaşar Reyhanî, Murat Çobanoğlu ve Şeref Taşlıova ile tanışıp her birinden öğrendikleriyle sanatını geliştirdi. Belli bir ustanın çırağı olmadı. Alevi-Bektaşî şiir ve bağlama çalma sistemini benimsediği görüldü.

Şiirlerinde Allah ve ehl-i beyt sevgisi yanında, insan, vatan, ulus, tabiat sevgisini, hoşgörüyü işledi. Sosyal hayattaki, devlet yönetimindeki bozuklukları eleştirdi. Atatürk ve Türkiye sevgisini ön planda tuttu. Şiirlerinin bir bölümünü besteledi.

Şiirlerinin yayımlandığı dergilerden bir bölümü şunlardır: *Türk Dili, Halk Ozanlarının Sesi, Radyo ve TV, Antoloji, Kültür Çağlayanı, Zile, Bizim Kümbet*.

Hayatı, sanatı ve şiirleriyle ilgili dört kitap yayımlandı:

- *Atatürk'ün Türkiye'si*, bs. hzl., Hayrettin İvgin, Ankara 1981, 96 s.
- *Gönül Deryası*, Ankara 1990, 85 s. KTB HAKAD Yayını.
- *Tellerimiz Atatürk'ü Çağırır*, bs. hzl. Hayrettin İvgin, Ankara 2004, 160 s.
- *Ummanda Zerreyim Deryada Nokta*, Ankara 2009, 600 s.

Plak ve ses kaseti döneminde dört plak, iki ses kaseti çıkardı. Kasetlerinden biri, çocuklarıyla birlikte çıkardığı *Cem Bülülleri*'dir.

Eminî Düştü, TRT radyo ve televizyon kanalları ile özel televizyonlarda birçok programa katıldı. Âşıklar arası şiir yarışmalarında ödüller kazandı. Âşıklar şölenlerinde çalıp söyledi. Orhan Şaik Gökyay 2005 Şiir Ödülü, aldığı ödüller içinde en önemlisidir denilebilir.

Türk Dil Kurumunun Türk Dünyası Destanlarının Tespiti Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi çerçevesinde kendisinden 1998 yılında *Abdal Musa* ve *Kaygusuz Abdal* hikâyeleri derlendi³. TRT için Hayrettin İvgin'in metinlerini yazdığı, Eminî ve Gülsüm Kılınç'ın çalıp söylediği *Geçmişten Günümüze Halk Hikâyeleri* adlı 13 bölümden oluşan program 1989-1990 yılında TRT 1 ve GAP TV kanallarında yayımlandı.

Şahsi çalışmalarının dışında Türkiye'de âşıklık geleneğinin korunması, yaşatılması ve tanıtılması konusunda da fedakârane hizmetler verdi. 1974 yılında Halk Ozanları Kültür Derneğinin kurucuları arasında yer alıp altı yıl genel sekreterlik görevini yürüttü. Dernek çalışmalarının verimli olmadığını görünce, bir adım daha atıp Halk Âşıkları ve Halk Sanatçıları Yayın ve Üretim Kooperatifi (HAŞ-KOOP)'ni kurdu. Kooperatifin kuruluş amacı halk şairlerinin şiirlerini kitap, kaset olarak yayımlayıp gelirini üyeler arasında paylaştırmaktı. Eminî, büyük fedakârlıklarla 1993 yılına kadar kooperatifin genel başkanlığını yaptı. Ardından, Hacı Bektaş Veli Dergâh Vakfında görev alıp iki yıl vakfın 2. Başkanlık görevini üstlendi. Hâlen; İLESAM, MESAM, Halk Ozanları Kültür Derneği (Ozan-Der) ve Halk Ozanları Vakfı gibi mesleki kuruluşların üyesidir.

Çırakları Dursun Taş, Hasan Özbey ve Halis Bolat'tır.

1969 yılında evlendiği Suna Hanım'dan, ikisi erkek (Salman, Talip) ve ikisi kız (Nilgün, Gülnihal) dört çocuğu dünyaya geldi. Oğlu Salman'ı bir trafik kazası sonucu 32 yaşındayken kaybetti. Salman, sazı ve sözüyle babasının izinde yürüyen, geleceği çok parlak bir sanatçıydı. İki kızına da küçük yaşlarda türkü söylemeyi öğretti. Oğlu Salman ve kızlarıyla *Cem Bülülleri* adıyla programlar yaptı, ses kaseti doldurdu.

Âşık Eminî Düştü'nün sanatında Seyyid Mîr Hamza Nigârî'nin yeri

Âşık Eminî, hem tasavvufi hem de din dışı şiirler yazdı, söyledi.

Tasavvufi şiirlerinde; Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve eşi Hz. Fatıma, oğulları Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan sevgisi ön plandadır. Ayrıca, Hz. Ali ve iki oğlundan sonra gelen dokuz imama da saygı ve sevgisi büyüktür. Şii, Alevi inanç sistem-

³Âşık Eminî Düştü'den derlenen halk hikâyeleri için bk.

Tan, Nail (2012), "Zileli Âşık Eminî Düştü'nün Halk Hikâyeciliği", *Tarihi ve Kültürü ile II. Zile Sempozyumu/Bildiriler*, bs. hzl. Mehmet Yardımcı, İzmir, s. 388-393, Zile Belediyesi Kültür Yayınları.

lerinde Hz. Muhammed'le başlayan bu on dört kişi Ehl-i Beyt/Ev Halkı terimiyle ifade edilir.

Bilindiği gibi, Seyyid Mîr Hamza Nigârî'nin soyu torun Hz. Hasan vasıtasıyla peygamber efendimize ulaşmaktadır. Seyyid Nigârî'nin en eski ataları Medine'den Karabağ'a gidip yerleşmiş, kendilerine arazi tahsis edilmiş, vergi muafiyeti tanınmıştır. Dedesi ve babası paşa unvanına sahiptir. İslam tarihinde Hz. Hasan soyundan gelenlere "Şerif", Hz. Hüseyin soyundan gelenlere de "Seyyid" unvanı verilmiştir. Seyyid Nigârî'nin soyu aslen "Şerif"tir. Ancak, Şirvan ve Karabağ'a göç eden Seyyid ve Şerif soyundan gelenler arasındaki evlilik ilişkisi dolayısıyla hepsine Seyyid denilmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinde de Seyyid, Şerif ayrımı yapılmamış bütün Şeriflere, Seyyidlik fermanı verilmiştir⁴. 1868'de Amasya'ya yerleşen Seyyid Nigârî'ye de, bu çerçevede 1873 yılında Sultan Abdülaziz tarafından Seyyidlik fermanı gönderilmiş, kendisine ve akrabalarına iyi davranılması emredilmiştir⁵.

Âşık Eminî Düştü'yü Kültür ve Turizm Bakanlığı MİFAD, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü ve HAGEM'deki yöneticilik görevlerim dolayısıyla kırk yılı aşkın bir zamandan beri tanırım. Beni iyice tanıyıp güven duyduktan sonra bir gün Seyyid Nigârî'ye bağlılığını anlattı ve 1908 yılında Tiflis'te basılan Türkçe divanını getirdi. Divanı, hemşehrim eski Türk edebiyatı uzmanı, Gazi Ü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Abdülkerim Abdulkadiroğlu'na gösterdim. Doktora tezi olarak incelemek üzereyken Niğde Ü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Muzaffer Akkuş'un doktoraasını bu eser üzerine yaptığını öğrenince vazgeçtik. Dr. Akkuş, tezini 2001 yılında yayımladı⁶.

Seyyid Nigârî, bilindiği gibi Nakşibendiyye tarikatının Halidiyye Kolu'nun şeyhlerindendir. Ancak, onun Nakşibendiliği diğer şeyhlere göre oldukça farklıdır. Şiirlerinde Ehl-i Beyt sevgisini hararetle dile getirmiş, Emevileri ve Muaviye'yi tenkit etmiş, zikirlerinde çalgı kullanmış, kadınların da zikirle katılmasını sağlamıştır. Bu tarikat anlayışı dolayısıyla bir yandan Türkiye'deki Alevi ve Bektaşiler tarafından sevilip sayılmış diğer yandan müftülerin, medreselilerin tepkisini çekmiştir. Türkçe divanı, Anadolu Alevilerince çok sevilmiştir. Divanın ilk baskısının 1884 yılında *Mîr Nigârî Divanı* adıyla İstanbul'da yapıldığını görmekteyiz. Divandaki şiirleri okuyan Anadolu Alevilerinin bir bölümü zaman zaman Seyyid Nigârî'nin sohbetlerine katılmışlardır⁷.

⁴Özkılınç, Ahmet (2013), *Mürşidi Aşk Olan Ârif Seyyid Nigârî/Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri*, İstanbul, s. 20-21.

⁵Sultan Abdülaziz'in seyyidlik fermanı ve Latin alfabesine aktarılmış biçimi için bk. Özkılınç, age., s. 51,54, 190-191.

⁶Akkuş, Muzaffer (2001), *Seyyid Haji Mîr Hamza Garabaghi Nigârî/Seyyid Nigârî Divanı: İnceleme, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım*, Niğde, 709+337 s. , Niğde Üniversitesi Yayını

⁷Özkılınç, age., s. 119.

Nigârî Divanı deyince, söylemeden geçemeyeceğim. Seyyid Nigârî bu divan-daki şiirleri dolayısıyla pek çok şair gibi büyük çileler çekmiş, kendisi ve ailesi acı günler yaşamıştır. Müritlerinden Postlu Mahmut Efendi tarafından 1884 yılında İstanbul'daki *Mîr Nigârî Divanı* baskısı üzerine Sultan II. Abdülhamit'e şikâyetler olmuştur. Oysaki divan Maarif Nezaretinin izniyle basılmıştır. II. Abdülhamit, bir komisyon kurup divanı incelettirmiş, komisyon divanın yayımını yasaklamış ve bütün nüshalarının toplattırılıp imhasını kararlaştırmıştır (1885). Aynı yıl Seyyid Nigârî Amasya'dan Harput'a sürgüne gönderilmiş ve ertesi yıl Harput'ta Hakk'a yürümüştür. Divanı Trabzon ve Amasya'da da halka yayan Postlu Mahmut Efendi ise 1887 yılında Erzurum'a sürülmüştür⁸. Bugün, çok şükür Türkçe Divan'ın Latin harfleriyle üç baskısına sahibiz⁹. Azerbaycan'da AMEA tarafından da Azerbaycan Türkçesiyle bir baskısı yapılmıştır¹⁰.

Âşık Eminî Düştü, 14 Haziran 2014 tarihinde bana verdiği bir kâğıda el yazısıyla şu satırları yazmıştır:

“Ben Âşık Eminî, Azerî kökenliyim. Annemin annesi ve babası on günlükken Türkiye'ye gelmiştir. Aslımız Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinden. Pirimiz Mîr Hamza Nigârî'nin öncülüğünde Türkiye'ye gelmişiz. Dedelerimi, ninelerimi Zile bölgesine yerleştirmişler. Ben de Zile'nin Hatippınarı köyünde doğmuşum. Pirim Mîr Hamza Nigârî, mürşidim de Mîr Hamza Nigârî'nin torunlarından Mîr Yusuf Özbay'dır. Bu eğitimlerden, bu erkân terbiyesinden sonra ancak bir dünya ozanı, bir yol âşığı olmaya çalıştım ve çalışıyorum.”

Âşık, *Ummanda Zerreyim Deryada Nokta* adını verdiği son kitabında¹¹, hayat felsefesini *Ben Buyum* adlı şiirinde (s. 120) şöyle ifade etmiştir:

Benim dünyam dünyalardan farklıdır
Cümle âlemlerin somutudur bu
Gönül sarayımın benzeri yoktur
Beni var edenin konutudur bu

Bendime sığmadım, taşlıkça taşım
Düşüncemi aştım, kendimi aştım
Terk-i beden oldum, ona ulaştım
Vahdet-i vücudun binitidir bu.

⁸Özkılınç, age., s. 142-143, 186-187.

⁹Akkuş, age.

Bilgin, Azmi-Yılmaz, Necdet (2003), *Divan-ı Seyyid Nigârî*, İstanbul, 369 s., Kule İletişim Yayını

Altunbaş, Kurtuluş (2004), *Divan-ı Seyyid Nigârî/ Bezbân-ı Türkî*, Samsun, 2 Cilt, 639+661 s.

¹⁰Memmedli, Nezaket (2010), *Mîr Hamza Seyyid Nigârî/Divan*, Bakü, AMEA M. Fuzulî Adına Elyazmaları Enstitüsü Yayını

¹¹Düştü, Eminî (2009), *Ummanda Zerreyim Deryada Nokta*, Ankara, 600 s.

Kendimi korudum hırsın okundan
Hurâfeyi inceledim yakından
Cehaleti sildim attım kökünden
Cümle suallerin yanıtıdır bu.

Ömür boyu akıl mantık yormuşum
Nefsimin emrine karşı durmuşum
Beynimdeki tüm putları kırmışım
Birlik nefesinin anıtıdır bu.

Filozof Eminî, bilgedir dostum
Özümü ararsan ben hümanisttim
Kötü düşünceden selamı kestim
Bire ulaşmanın kanıtıdır bu.

Âşık Eminî Düştü, piri Seyyid Mîr Hamza Nigârî'ye sevgisini, saygısını, bağlı-
lığını saziyla sözüyle dile getirip halka yayma görevini kusursuz yerine getirdi.
Ummanda Zerreyim Deryada Nokta adlı bütün şiirlerini bir araya getirdiği son
kitabından seçtiğimiz şu üç şiiri, bu görüşümüzün en önemli kanıtlarındandır:

MÎR HAMZA BABA

Cemâlin tıbyandır, zâtın enbiya
Ali sensin, Velî sensin Mîr Hamza.
Bu kâinat sensin, kendinsin dünya
Ali sensin, Velî sensin Mîr Hamza.

Kaşların lâmelif, gözlerin cihan
Aşk-ı cemâlindir, sıfatın divân
Aslın şah-ı şeydâ, neslindir tıbyan
Ali sensin, Velî sensin Mîr Hamza.

Ayrınız, gayrınız, farkınız yoktur
Keramet-i mucizâtınız çoktur
Birsiniz hepiniz, aslınız Hak'tır
Ali sensin, Velî sensin Mîr Hamza.

Eminî'yim, seyret küre-yi arzı
Yıldırım şakıyıp yandıran şarşı
Sensin kanat çırpıp vuran pervâzı
Ali sensin, Velî sensin Mîr Hamza.

(s. 275)

MÎR HAMZA BABA

Bir bahri ummana daldı bu gönül
Dalmışım meşkine Mîr Hamza Baba.
Nice iylerin var seni zikreder
Gir gönül köşküne Mîr Hamza Baba.

Senin taliplerin neslin taşlarlar
Gülünü kırarlar, diken aşlarlar
Hilebazlar canbazlığa başlarlar
Yol verin şaşkına Mîr Hamza Baba.

Keremeti yoklar, Beytullah olmuş
Gerçek Beytullahlar arada kalmış
Çok mertliğin sonu fakirlik imiş
Acı bu düşküne Mîr Hamza Baba.

Aslın Ali, neslin İmam Rıza'dan
İmamlar mest olmuş ehl-i kazadan
Zalimin zulmünden kurtar cezadan
Erenler aşkına Mîr Hamza Baba.

Eminî'yim, dosttan gelirse dolu
Şaşırmaz kıbleyi, kaybetmez yolu
Olsa da günahım cananım ulu
Himmet et taşkına Mîr Hamza Baba.

(s. 268)

TURNALAR

Turnam katar katar olmuş gidersin
Yazın arzuhâlîm yâre turnalar.
Yolun düşer Kerbela'ya uğrarsan
Hüseyin'e selam edin turnalar.

Horasan'dan bir er geldi gördün mü
Varıp eşîğine yüzün sürdün mü
Bektaş-ı Velî'ye dara durdun mu
Pire selamımı verin turnalar.

Eminî'yim, kuldur yüce Mevla'nın
Gül bülbülün amma bülbül de gülün
Seyyid Nigârî'ye uğrarsa yolun
Eşîğine yüzler sürün turnalar.

[*Âşık Eminî bu deyişi 1969 yılında UZ-H olarak plağa okumuştur. (s. 232)*]

Âşık Eminî Düştü'yle 22 Temmuz 2014 tarihinde yaptığımız yirmi dakikayı bulan telefon görüşmemizde; inanç sisteminde geldiği son aşamayı şu cümlelerle ifade etti: "*Ben; şariat, tarikat, marifet kademelerini geçip artık hakikat bölümünde yaşıyorum. Mezhepler, tarikatlar üstü bir noktadayım. Bir dünya ozanım artık. Onun için size Ben Buyum şiirimi tavsiye ettim. Bu şiirim benim şu anki durumumu çok güzel anlatıyor. Ancak, Seyyid Mîr Hamza Nigârî pirim, Mîr Yusuf Özbay da daima mürşidim olarak kalacaklardır. Diğer yandan, en önemli mürşidimin Atatürk olduğunu hiçbir zaman unutmayacağım.*"

Sonuç

Karabağ'dan Seyyid Mîr Hamza Nigârî'nin peşinde Türkiye'ye gelip Tokat Zile'ye yerleşmiş bir ailenin torunu olan Âşık Eminî Düştü yeni vatanında; hem ailesi vasıtasıyla Azerbaycan'dan kendisine intikal eden Nakşibendiliği hem de çevresinden gelen Alevi Bektaşî inanç sistemini benliğinde yaşamayı bilmiş, sanatına yansıtmıştır. Diğer yandan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, modern Türk toplumunun yaratıcı, din ile devlet işlerini birbirinden ayırmayı başaran Ulu Önder Atatürk'ün yolunda yürümeyi benimsemiş, kendine özgü bir halk sanatçısı olmayı başarmıştır. Bugün, hiç tereddütsüz Türkiye'nin en güçlü, usta elli halk şairinden biridir.

[20-22 Ekim 2014 tarihleri arasında Azerbaycan'da düzenlenen II. Uluslararası Hamza Nigârî Sempozyumu için hazırlanmış olup düzenleme kurulunca kabul edilmiştir. Henüz yayınlanmamıştır.]

PIR SULTAN KOLUNDAKİ ÂŞIKLARDA SÖZ VARLIĞI

THE VOCABULARY OF THE ASHIQS IN ZİLELİ TALİBÎ AND THE BRANCH OF TALİBÎ

ЛЕКСИЧЕСКОЕ БОГАТСТВО АШУГОВ ГРУППЫ ПИР СУЛТАН

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI*

Özet

Bir ulusun kültür değerleri söz varlığının incelenmesiyle belirlenebilir. Aksan "Sözvarlığı, toplumun maddi ve manevi kültürünün bir kesiti olarak düşünülmelidir"¹ demektedir. Pir Sultan'ı etkileyen, Yunus Emre şiiri, sözün yoğunlaştırılması biçiminde görmüş, "**Az söz erin yüküdür / Çok söz hayvan yüküdür**" diyerek şiirin söz yoğunluğu olduğunu vurgulamıştır.

Pir Sultan'ın şiirlerinde Allah; "*Tanrı, Hüda, Hakk, Rab, Mevla, Hâlık, Bari vb.*" terminolojileriyle karşılanmaktadır.² **Gülistan'da Nâr'a geldim** gibi din uluları ve dini kavramlar önemli söz varlıkları olarak yer almaktadır. Ağü, ayıtmak, balkımak, belik, börk, buymak, çığa, deyi, dölek, eğn, gövel, ıssı, kırıcı, sayrı, tamu vb. sözcükleri özenle seçtiği için halk dilinin kendisine özgü sıcaklığı, kıvraklığı ve yalınlığı ön plana çıkmıştır.

Kul Himmet daima eder niyazı / Pir Sultan yolundan ayırma bizidiyen Kul Himmet Pir Sultan Kolu'nun en önemli âşığıdır. Ustasına bu denli bağlılık ve saygı gösteren Kul Himmet'te söz varlıklarının ustası Pir Sultan'dan farklı olmadığı görülmektedir.

Pir Sultan Kolu'nun önemli âşıklarından Esirî'nin **Ne Süryanî ne Arabî ne Farsî / Aşka düşüp Türki lisana geldim** deyişi Türkçe'ye olan sevgisinin önemli bir ifadesidir. Dilinin, Hekimhan ve yöresinde sıkça kullanılan *dem, bostan, çöp, em, revan, kemha, gazel, tevek, pay, kıtmir, kendir, çec, kücü, bocu, ürmek, yelmek,*

* Emekli Öğretim Üyesi (zileli.yardimci@gmail.com) İZMİR/TÜRKİYE

¹ Aksan, Doğan, Her Yönüyle Dil, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.7

² Güzel, Abdurrahman, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Akçay Yayınları, Ankara, 2004, s.446

savmak, ecel, üdmek, çulha gibi sözcüklerle yüklü olması yöresel dili ve mahalli kültürü ustaca dizelerine aktardığını göstermektedir.

Kul Nesimî de; **Nesimî'yem yüzün beni / Derim meydanda meydanda** biçiminde

Pir Sultan'ın söz varlığı çerçevesinde deyişlerini söylemiştir. Ne kültür dilden bağımsızdır, ne de dil kültürün dışında kalır. **Kâmil olan kâmil söyler dür saçar/Cennetin kapısın cömertler açar** diyen Sadık Baba da Pir Sultan kolunun önemli âşıklarındandır.

Anahtar Kelimeler: Pir Sultan Abdal, söz varlığı, âşıklar, âşık kolu

Abstract

Cultural values of a nation can be determined by analyzing its lexicology. Ak-san propounds that 'Lexicology should be considered an intersection of material and spiritual culture.' Yunus Emre, who influenced Pir Sultan, thought about the poem as density of words and emphasized this by saying "**Az söz erin yüküdür / Çok söz hayvan yüküdür**"

In Pir Sultan Poems, God is described with terminologies like '**Tanrı, Hüda, Hakk, Rab, Mevla, Halık, Bari etc.**' Religious notions like **Gülistan'da Nar'a geldim** take part as important phrases. He came into prominence thanks to his friendliness, agility and plainness of folk dialect because he chose words like *ağu, ayıtmak, balkımak, belik, börk, buymak, çığa, deyü, dölek, eğn, gövel, ıssı, kırıcı, sayrı, tamu* etc. with caution.

Kul Himmet, who said **Kul Hikmet daima eder niyazı / Pir Sultan yolundan ayırma bizi**, is the most important poet singer of the Pir Sultan Bracket. Kul Himmet, who had such loyalty and respect for his master, didn't have a different lexicology than his master Pir Sultan.

Esiri, one of the important poet singers of the Pir Sultan Bracket, shows his love for Turkish with his saying **Ne Süryanî ne Arabî ne Farsî / Aşka düşüp Türki lisana geldim**. His dialect is loaded with words like *dem, bostan, çöp, em, revan, kemha, gazel, tevek, pay, kıtmir, kendir, çec, kücü, bocu, ürmek, yelmek, savmak, ecel, üdmek, çulha* which are mostly used in Hekimhan and surrounding areas. This is a sign of his talent at skillfully importing local dialects and local culture into his verses.

Also, Kul Nesimi uttered words like **Nesimî'yem yüzün beni / Derim meydanda meydanda**, which are within the boundaries of the lexicology of Pir Sultan. Neither culture is independent from language, nor language is excluded by culture. The verses **Kâmil olan kâmil söyler dür saçar/Cennetin kapısın cömertler açar** belong to Sadık Baba, who is another important poet singer of the Pir Sultan Bracket.

Key Words: Pir Sultan Abdal, vocabulary, ashigs (lovers), branch of ashigs.

Söz varlığı sadece sözcüklerin, deyimlerin, ikilemelerin sıralanması ile sınırlı değildir. Bir ulusun kültür değerleri, kavram dünyası, yaşam biçimleri söz varlığının incelenmesiyle belirlenebilir. Her toplum, kendi bakış açısı ekseninde yorumlayarak kültürünü oluşturur. Çünkü dil, çevre koşullarıyla biçimlenirken, çevre de o dili konuşan insanların bakış açıları doğrultusunda biçimlenir. dil, ulusal kültürün en önemli aktarıcısıdır.

Aksan'a göre, Bir dilin sözvarlığı denince, yalnızca o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütün anlaşılır. Sözvarlığı sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir³.

Şiirlerini halkın konuştuğu dille yazan, kullandığı arı Türkçe ile kendinden sonra gelecek halka dönük şairlerin öncüsü ve tasavvuf felsefecisi olan Yunus Emre'de sanat, düşünce sistemiyle paraleldir. O, düşüncelerini işlerken kuru bir dil kullanmamış, fikirlerini estetik yapısı içinde kendine özgü bir ahenkle sunmuştur. Yunus şiiri, sözün yoğunlaştırılması biçiminde görmüş, bir şiirinde:

"Az söz erin yüküdür

Çok söz hayvan yüküdür"

diyerek şiirin söz yoğunluğu olduğunu vurgulamıştır.

Yunus çizgisinin ileriki yüzyıllarda en büyük izlekçisi Pir Sultan'dır. Adına önemli bir Âşık Kolu oluşan Pir Sultan'da zengin bir söz varlığı kendini göstermektedir. Pir Sultan'ın şiirlerinde yer verdiği terim, deyim ve sözcüklerin yanı sıra yer yer kullandığı atasözlerinden, Türkçenin ses ve yapı bilgisine tam olarak hâkim olduğu görülmektedir. Halkın dilini iyi bilmek, halkın diliyle konuşup yazmak, bugün birer halk deyimi olarak yazılı kaynaklarda kalan sözcüklere şiirsel yük yükleyip işlerlik kazandırmak ustalık ister.

Benim ciğerciğim delik deliktir

Kaynayıp kaynayıp taşmadan gel gel

dizelerindeki sözcüklerin deyim niteliğinde oluşu Pir Sultan'ın dile ve şiire hakimiyetinin güzel bir göstergesidir. Dizelerde ustaca kullanılan ikilemeler şiirde söz varlıklarını kullanmadaki özenin işaretidir.

Gönül kuşu kalktı cevlan eyledi

Beklerim yolların gel efendim gel

dizelerindeki **"gönül kuşu, cevlan etmek, yolları beklemek"** gibi deyimlerle yüklü söyleyiş ise Pir Sultan'ın dil zenginliğinin göstergesidir. Söz varlıklarını oluş-

³Aksan, Doğan, Her Yönüyle Dil, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.7

turan öğeler içerisinde yer alan kalıp sözler tıpkı deyimler ve atasözleri gibi, bir dili konuşan toplumun kültürüne ışık tutmakta, onun inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadır. Deyişlerinin içerik kadar biçimsel açıdan da belli bir düzey tutturmuş olması onu ölümsüz kılmıştır. Şiirlerinde 16. yüzyıl Anadolu halkının dilini kullanmıştır.

Ağaçlardan yeşil yaprak

Bastığımız kara toprak

Yer altında kefen yırtmak

Başımızdan geçer bir gün

deyişinde olduğu gibi şiirlerinin dili yalın, yapmacıksız, halk dilinin sıcaklığı, akıcılığı ve doğallığı içindedir. Bu nedenle Yunus Emre'yi andırır. Öyle ki, Yunus Emre'nin açtığı çığırda yürüdüğü bir şiirinde geçen;

İçim oyuk derdim büyük

Ben anınçin inilerim

biçimindeki söyleyişinin, Yunus Emre'nin çok bilinen:

Dolap niçin inilersin

Derdim vardır inilerim

Ben Mevlâ'ya âşık oldum

Anın için inilerim⁴

biçimindeki şiirini andırdığı görülmektedir.

Şiirlerinde başlıca etken dil olan Pir Sultan, söyleyişlerinde kimi zaman yöresel kalmayı yeğlerken, kimi zaman da büyük yerleşme yerlerinin dilini kullanmıştır. Bugün için unutulmuş sanılan kimi sözcükler onun dizelerinde şimdi söyleniyormuş gibi canlıdır.

Yüklendi barhanam gidelendi gel deyişindeki **gidelendi** sözü bunlardandır.

Pir Sultan'ı ekol yapan, peşinden gelen âşıklar kfilesiyle Pir Sultan Kolu dediğimiz âşık kolunun oluşmasına neden olan ana unsur da, üst düzeydeki söz ve o orandaki saz hâkimiyetidir.

Pir Sultan'ın söz varlığının dini kavramlara, itikat ve ibadet açısından bazı anekdotları çağrıştıran terimlere de dayandığı görülmektedir. Şiirlerine Allah; "*Tanrı, Hüda, Hakk, Rab, Mevla, Hâlık, Yaradan, Kadir Mevla, Ya ilâhî, Bari Hüda, Bari Taala*" terminolojileriyle karşılanmaktadır.⁵

⁴ Eyüboğlu Sabahattin, Yunus Emre, İst. 1971, s.220

⁵ Güzel, Abdurrahman, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.446

**Bak Bari Taala hoş nazar kıldı,
İşini Mevla'ya salıp / İzzet ile selam alıp,
Ya İlâhî bizi kurtar tutsaktan**

gibi kullanımlar bunlardandır. Pir Sultan'ın söz varlığı oldukça geniştir. Şiirle-
rinde:

**İblis anlamadı Âdemde sırrı,
İbrahim'le od'a atıldım
Gülistan'da Nâr'a geldim,
Nuh-ı Nebi ile kaldık gemide
Pir Sultan Abdal'ım göğe kim uçtu
İdris Peygambere Hülle'ler biçti
Tur Dağı'nda Mûsâ ile
Münacatta dura geldim**

gibi din uluları ve dini kavramlar önemli söz varlıkları olarak yer almaktadır.

Yaşadığı dönem ve kendinden sonraki devirlerde Alevi-Bektaşî felsefesine yatkın âşıklar tarafından benimsenmiş, izleyicileri artmış, gerek etrafında yetişen âşıklar, gerekse onu görmediği, yanında olmadığı halde manevî usta kabul eden âşıklar tarafından benimsenmiş, ve bu âşıklar Pir Sultan ile aynı konulu, aynı üsluplu şiirler yazmışlardır.⁶

Bu konuda Doğan Kaya da "Sivas'ta yaygın olan Ruhsatî Koluna bir kol daha eklemek istiyorum. Bu kolun adı Pir Sultan Kolu'dur. Pir Sultan, oğulları olduğu kuvvetle muhtemel olan Pir Ali ve Pir Garip Abdal ile kızı Senem başta olmak üzere Alevi inancında olan pek çok şairi etkileyen en önemli isimdir. Aynı konu, aynı tavır ve gelenek çerçevesinde şiir söylemiş nice âşık için Pir Sultan mihver kolu olmuştur.⁷ diye Pir Sultan Kolu oluşumunu vurgulamaktadır.

Kemal Deniz ve Ramazan Çiftlikçi'nin yayımladıkları Hekimhanlı Sadık Baba adlı kitaplarında Kul Himmet, Derviş Ali, Noksanî, Sadık Baba, Molla Bektaş, Esirî, vb. âşıkları aynı kategoride görüp Sadık Baba Anadolu'da oluşan Pir Sultan

⁶ Demet Gülçiçek, Âşık Kollarında Gelenek, Etkileşim, Eğitim ve Pir Sultan Abdal Kolunun Oluşumu, DEÜ. Eğt. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.162

⁷ Kaya, Doğan, Sivasta Âşıklık Geleneği, Sivas Kültür Merkezi Paneli, 6 Kasım 2009 Sivas.

Kolu'na mensup âşıklardandır diyerek Pir Sultan Kolu'nun akademik ortamda kapsamlı bir biçimde ele alınmasını önermektedir.⁸

Pir Sultan'ın şiir dili çok açık, anlam çok derindir. Onun, halk ağzı ile, arı, duru, özentisiz özünden gelen duyguların yansıması biçiminde çizdiği görüntülerin çağrışımları çığ gibi büyür.

Bize de Banaz'da Pir Sultan derler

Bizi de kem kişi bellemesinler

deyişindeki söz heybeti söyleyiş gücünün ifadesidir.

Pir Sultan'ın dilindeki sözcük kadrosunun zenginliği, şiirlerin estetik değerini yükseltmektedir. O, şiir dilini halkın kullandığı sözcük, deyim ve kavramlarla zenginleştirerek şiirin halk toplulukları tarafından benimsenmesini sağlamıştır. O'nun Türkçesi, köylünün, çobanın, şehirdeki halkın Türkçesidir.

Halk şiiri geleneğini en iyi sürdürenlerden biri olan Pir Sultan halk şiiri tekniğine tam hakim olup ölçü hataları, sözcükleri bölme gibi acemilikler yapmamıştır. Deyişlerinin yüzlerce yıldır yaşıyor olmasında biçimsel yönün önemli bir ağırlığı vardır.

Pir Sultan'ın bütün şiirleri lirik ve âşikânedir.

Hangi dinden isen ona tapayım

Yarın mahşer günü bile kopayım

Eğil bir yol ak gerdandan öpeyim

Beri dur hey benli dilber beri dur

söyleyişindeki lirizm, güzelin kim olduğunu öğrenmeye gerek duyurmadan dilin anlatım gücü insanı doyurmakta, en ufak tutukluk ve duraksama sezilmemektedir. Yine;

Eser seher yeli teli ırganmaz

Sen gidelden deli gönül eğlenmez

gibi deyişlerine bakıldığında bütün sözcüklerin halk dilinden alındığı ve **deli gönül, seher yeli, tel ırganmaz** deyimleriyle şiirin halk kaynağından beslendiği görülür.

Bir dilin temel söz varlığı içinde olan terimler; belli bir durumu, olayı, insanların tutum ve davranışlarını belirlemek üzere birden çok sözcükle anlatım bulan deyimler; bir ulusun bilgelliğini, yaşam deneyimlerini yansıtan atasözleri; ana dilimize büyük bir anlatım gücü kazandıran ikilemeler ve insanların toplum yaşamlarında belli bir kültürün ürünü olarak kullandıkları kalıp sözler;

⁸ Deniz, Kemal - Ramazan Çiftlikçi, Hekimhanlı Sadık Baba, Malatya Araştırmaları Derneği Yayını, Malatya, 2010, s. 29.

Gece hayalimde gündüz düşümde

Kumdan kuma savuruyor yel beni

biçiminde “**kumdan kuma savurmak, hayalde düşte görmek**” gibi örneklerde yer bulan birer halk söylemi olup Türkçenin söyleyiş gücünü artırır.

Pir Sultan’ın şiirlerinde duygusal yan ağır basar. Kimi şiirlerinde yalnız duygularıyla konuşur gibidir. Şiirde ses-söz uyumu şaşırtıcı düzeyde kaynaşır. Bir dizeden ötekine geçerken yumuşak bir ezginin sürükleyiciliği hissedilir. Tasavvuf konularına yer verdiği şiirlerinde bile bu yumuşaklık kendini gösterir.

Mecazlı söyleyişe geniş yer veren Pir Sultan’ın kullandığı sözcükler genellikle halkın o dönem konuşma dilinde geçen sözcüklerdir. Ağu, ayıtmak, balkımak, belik, bencileyin, bürk, buymak, çığa, deyü, dölek, eğn, gövel, ıssı, kırcı, sayrı, tamu vb. sözcükler bunlardandır. Kendi çağının konuşma dilini kullanan Pir Sultan’ın bu dili kullanışı düşüncelerini köylüsüne anlatmak zorunluluğundan doğmuştur. Halk konuşmasının tadını sıcak ve kıvrak bir söylemle yansıtmıştır. O, söylediklerini karşısındakine tam olarak ulaştırmak için dilin bütün olanaklarına yer vermiş, çağına göre yabancı sözcük ve tamlamalardan oldukça arınmış; arı, duru, düzgün ve temiz bir dil kullanmıştır.

Kullandığı sözcük ve deyimleri özenle seçtiği için halk dilinin kendisine özgü sıcaklığı, kıvraklığı ve yalnlığı ön plana çıkmıştır.

Şiirlerinde görülen Âgâh, âhir, berdâr, cefâ, cûş, çarh, dergâh, erkân, evliyâ, gılman, gülbenk, hidayet, himmet, hüdâ, ihlâs, ikrâr, irşâd, kelâm, Kevser, libas, peymân râh, tâlib, türâb, üryân, vahdet, yeksân, zâhir gibi Arapça-Farsça sözcükler din, tasavvuf ve tarikat yaşamının etkisi ile çoğunlukla da zorunluluktan kullanılan sözcüklerdir.

Pir Sultan, halkın söyleyişine yaslanarak kimi sözcükleri avara, kallaş, ilâyık, ırahmet, irehber, irenk, ilâzım, ala, alma, ilen vb. yöresel ağız özellikleriyle kullanmıştır.

En çok kullandığı sözcüklerin de Alevi-Bektaşî inancı gereği Ali, ahd, arslan, ayn-ı cem, Hacı Bektaş Veli, cûş, çerağ, dergâh, Döldül, erkân Ehl-i Beyt., Hasan, Hüseyin, gülbenk, ikrar, irşâd, Kerbelâ, Mehdi, Mervan, Muhammet, müshap, mürşid, niyaz, vahdet, Yezit, zahid, zülfikâr gibi inanca bağlı sözcükler olduğu görülmektedir.

Şiirlerinde genellikle:

Pir Sultan’ım ne ağlarsın

Gözünden kan yaş dağlarsın

Sen bizden ateş umarsın

Yanmış üfrülmüş külüz biz

biçiminde kısa, düz, yalın, akıcı, duru, açık ve daha çok eyleme yönelik söylem ön plandadır. Alevî öğretisi ile ilgili şiirlerinde bile tutum ve davranışlarında bir değişiklik görülmez:

Hünerin var ise kendini devşir

Söyleyecek sözü kalbinde pişir

Ululuk büyüklük Hakk’a yaraşır

Nasihatim dinle sakın gururdan

biçiminde onun doğruluktan ve doğallıktan yana oluşu nedeniyle hayalden çok gerçekçiliğin ön plana çıktığı: **Haram yemez itlerimiz / Bu sözümde yalan var mı** diye sergilendiği görülmektedir.

Âşık edebiyatında geleneğe bağlılık en önemli unsurlardan biridir. Usta âşık, saza ve söze yeteneği olan bir genci çırak edinir, yanında gezdirir. Saz ve sözdeki edası çırağa yansır. Çırağın ustasında hâkim olan tavır kendinde yaşadığı gibi, bu eda kendinin yetiştirdiği çırağına da sirayet eder. Zamanla bu gelenek zinciri içinde aynı tarzda söyleyen bir âşık grubu oluşur.

Türk halkı gelenek ve göreneğine sıkı sıkıya bağlı bir toplumdur. Geleneğe bağlılıkları gelenek ve göreneklerin canlı bir biçimde yaşatılmasına neden olmuştur.

Âşık edebiyatının yaşatılmasında da âşık kollarının önemi çok büyüktür.

Usta âşık çırağını ve çevresindekileri etkileyebildiği gibi kolun dışında kalan âşıkların üzerinde de etkili olur. Böylelikle saza-söze yetenekli gençlerle, halkın âşıklık sanatına olan ilgileri artarak sürer. Bir âşık kolunun var olabilmesi için belirleyici bazı unsurların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar:

1. *Âşık, odak konumundaki usta âşığın dil ve üslup özelliklerine iyi hakim olmalıdır.*
2. *Âşığın işlediği konular, usta konumdaki âşığın işlediği konularla örtüşmelidir.*
3. *Ustasının yanından ayrılmamalı, usta âşığa ait ayakları iyi kullanmalıdır.*

Henüz Âşık Kolları ile ilgili Lisans Üstü düzeyde hiçbir çalışma yapılmamıştır. Daha önce kimi nedenlerle başka âşık kollarının olabileceği dile getirilmiş, Pir Sultan Kolu’nun varlığından söz edilmiş fakat üzerinde durulmamıştır. Oysa Pir Sultan, çırakları olan, Alevi Bektaşî kültürüne sahip olsun olmasın bütün âşıkları etkileyen önemli âşıkların başında gelir.

BUGÜNE KADAR SAPTANAN ÂŞIK KOLLARINDAN BAZILARI

Emrah Kolu (Tokat – Kastamonu Yöresi)

Erbabî : Emrah

Emrah : Gedaî, Meydanî:Kastamonulu Kemali

Tokatlı Nuri: Ceyhunî, Gayretî

Kemali:Kastamonulu Hasan

Kastamonulu Hasan:İhsan Ozanoğlu

Ceyhunî:

Tokatlı Cemalî

Zileli Şermî

Zileli Mevcî

Nagâmî

Niksarlı Bedrî

Niksarlı Cesurî

Arap Hızrî

Yozgatlı Mes'udî

Yozgatlı Seyhunî

Sivaslı Pesendî

Ruhsatî Kolu (Sivas Yöresi)

Kusurî:Ruhsatî: Minhacî,

Emsalî:*Gülhanî*, **Meslekî:** *Noksanî*,

Gülhanî:*Mahsubî*,

Noksanî : *Ali*

Ruhsatî Kolundaki Diğer Âşıklar: *Feryadî, Bekir Kılıç, Tabibî, Firakî, Zakir, Gafilî, Hamza, Hitabî, Muzaffer, Nedimî, Kelamî, Ehramî, Dilhunî, Kenanî, Hasan*

Dertli Kolu (Bolu - Çankırı - Kastamonu Yöresi)

Dertli: **Geredeli Figanî**

Geredeli Figanî: *Çankırlı Pinhanî, Kastamonulu Cudî, Ilgazlı Naili*

Ilgazlı Nailî: *Yorgansız Hakkı*

Sümmanî Kolu: (Erzurum Yöresi)

Sümmanî: **Nihanî:** *Mevlüt, Ahmet Çavuş,*

Şevki Çavuş: *Hüseyin Sümmanîoğlu*

Fahri Çavuş: *Ömer Yazıcı, Torunî*

Torunî: *İsrafil Taştan, Ebubekir*

Huzurî Kolu (Artvin Yöresi)

İznî: **Huzurî:** **İzharî,** **Zuhurî,** **Fahrî**

Diğerleri: *Cevlanî, Pervanî, Müdamî*

Şenlik Kolu (Doğu Anadolu – Azerbaycan Yöresi)

Hasta Hasan: Nuri : Şenlik

Şenlik: Bala Kişi, İbrahim, Gazeli, Ali, Bala Mehmet, Namaz,

Namaz: **Kasım, Asker, Mevlüt, Nesib, Süleyman, Gülistan**

İbrahim: Çerkez, İsrâfîl, Hüseyin, İlyas

Kasım: Nuri Şenlik, Yılmaz Şenlik, Fikret Şenlik, Salih Şenlik, Dursun Durdağı, İslâm Erdener,

Mehmet Hicranî, Şeref Taşlıova

İlyas: Rüstem Alyansoğlu

Şeref Taşlıova:

Nuri Şahinoğlu, Sadrettin Ulu, Şah İsmail, Hikmet, Arif, Ataman

Gülistan:

Nusret Yurtmalı, Hakkı Baydar, Murat Yıldız, Murat Çobanoğlu,

Murat Yıldız:

Günay Yıldız, Mahmut Karataş, İlgar Çiftçioğlu

Murat Çobanoğlu:

Mürsel Sinan, Arif Çiftçi, Metin Bektaş

Derviş Muhammed Kolu (Malatya Yöresi)

Derviş Muhammed: Şah Sultan, Âşıkî,

Diğerleri: Hüseyin, Bektaş Kaymaz, Hasan Hüseyin, Meftunî

Talibî Kolu (Zile Yöresi)

Zilelî Talibî: Zileli Fedaî, Ali, Seferoğlu, Esat, Raşit

Zileli Fedaî: Kâmilî, Fanî,

Kâmilî: Sezaî

Fanî: Arifî

Arifî: Remzî, Lütî

Ali: İsmail

İsmail: Kâmil, Rifat

Seferoğlu: Hatun

Pir Sultan Kolu (Sivas yöresi)

Pir Sultan Abdal: Pir Ali, Pir Garip Abdal, Pir Sultan kızı Senem, Kul Himmet

Kul Himmet:Kul Himmet Üstadım, Kul Hüseyin,Âşık Veli,Er Mustafa

Diğerleri: Derviş Ali, Noksanî, Sadık Baba, Molla Bektâş, Esirî, Kemterî, Kul Nesimî, Ahî, Kâtibî vb.

biçimindedir.

İşte, usta çırak geleneği içinde, bir biri ardınca yetişen âşıklar tarafından odak hüviyetindeki usta âşığa bağlılık duyarak ona ait üslup, dil, ayak, ezgi, konu ve anıları devam ettiren gruba âşık kolu denir.⁹ Âşık Edebiyatının yaşatılmasında usta-çırak geleneği içinde oluşan âşık kollarının önemi yadsınamaz.

Bir şiirinde:

Kul Himmet daima eder niyazı

Pir Sultan yolundan ayırma bizi

diyen Kul Himmet Pir Sultan Kolu'nun en önemli âşığıdır. Ustasına bu denli bağlılık ve saygı gösteren âşığın elbette ustasının edasına uyup onun söz varlığından yararlanması doğaldır. Pir Sultan çıraklarından Kul Himmet'te söz varlıklarının ustası Pir Sultan'dan farklı olmadığı görülmektedir.

"*Şiir dili, şairin sanatkârca bir görüşle, kendine özgü bir biçimde tamamiyle şahsi tasarruflarıyla ürettiği bir dildir.*"¹⁰ Kul Himmet'in kimi şiirlerinin dili süslü ve sanatlıdır. Ancak unutulmaması gereken en önemli nokta her şairin dilinin ana kaynağı halkın konuştuğu canlı dildir. Özellikle temel amaçlarının halkı irşad etmek, onların yüreklerindeki sevdâyı dillendirmek olan Alevi-Bektâşi şairlerinin dilleri halkın günlük hayatta konuştukları dildir. Ancak bu onların tümünden basit bir dille şiirler söylediklerini düşünmeye yol açmamalıdır. Her dilin sahip olduğu atasözleri, deyimler, kalıp sözler o dilin zenginliğini gösteren unsurlardır. Şair, gündelik yaşantımızda kullandığımız ortak dilden hareketle, sözcükleri gerçek anlamları dışında kullanarak oluşturduğu imgelerle kendine özgü bir şiir dili yaratır.

Kul Himmet de aldığı eğitim, yetiştiği ortam ve sanat gücünün sentezinde kendine özgü bir dil yaratmıştır. Bu dil 16. yüzyıl Anadolu Türkçesine yaslanan bir dildir. Bir dörtlüğündeki:

"Deryanın yüzünde döner üç gemi

Yiyelim, içelim sürelim demi

Deryanın bekçisi ol Hızır Nebi

Ayrıllık derdinin dermanı nedir

⁹ Yardımcı Mehmet, Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri, Ankara 2008

¹⁰ Çetin, Nurullah, Şiir Çözümleme Yöntemi, Akçağ Yayınları, Ankara. 2008, s. 165

dizelerinde Hızır Nebi, denizlerin bekçisi olarak hayal edilerek farklı bir imge meydana getirilmiştir."¹¹ Türkçeyi sade ve herkesin anlayabileceği bir üslup içinde kullanan Kul Himmet'in, Osmanlının zirvesini yaşadığı 16 ve 17. yüzyıllar, hiç şüphe yoktur ki, Osmanlı Türkçesi'nin de en ağır ve ağıdalı olduğu zamandır. Bu dönemlerde yaşayan ve Türkçeyi sade, herkesin anlayabileceği bir üslup içinde kullanan Kul Himmet'in dili ise oldukça sade ve halkın konuştuğu öz Türkçedir. Ancak kendisinin bağlı bulunduğu tekkenin öğretilerini dile getirdiği şiirlerde aruzu, tekke terminolojisini ve dini kavramlar nedeniyle dilini ağıdalı bir biçimde kullandığı da görülmektedir.

Alırsan lâl ü gevherden sebak al ilm-i Câ'fer'den

Kâzım Irıza'ya yetken kân-ı kârhaneye düştü

beyitinde, Kul Himmet'in, konuşma dilinden oldukça uzaklaştığı görülür.

Ancak şiirlerinin çoğunluğunu oluşturan hece ile yazdıklarında doğal ve sade bir dil kullandığını ve halk diline yaklaştığını görürüz.

Kul Himmet'in şiirlerinde çağdaşları gibi Arap ve Acem kökenli tamlamalarla yapmacık ve basit değil, atasözleri kadar olgun ve etkili söylemler göze çarpar. Atasözleri, deyimler ve ikilemelerle birlikte dil birimlerini oluşturan kalıp sözler, araştırmacılar tarafından çeşitli adlarla ve farklı ölçütlere dayanarak tanımlanan, **kültür birim** ya da **ilişki sözleri** olarak da adlandırılan kalıp sözlerşiirlerinde halk kültürü konularını işlerken ustaca yerleştirdiği söz varlıklarından:

Ayağın kayarsa yakana yapış

Sakın bir kardaştan bilme divane

El sana ilişsin sakın ilişme

Koy desinler sana deli divane

Demircinin dükkânında oturma

Üstüne bulaşır kara divane

gibi dizeler, Kul Himmet'in Türkçe'ye fazlasıyla hakim olduğu ve atasözü tadında dizeler yazdığının birer göstergesidir. Bu durum Pir Sultan takipçilerinde, büyük bir benzerlikle görmektedir.

Kul Himmet'in bir süre Arapça öğrenim gördüğünü ve üstün bir tekke kültürüne sahip olduğunu tasavvuf ve tarikata yönelik şiirlerinden de ortaya koymak mümkündür.

Arap hocasına vardım okudum

Hatibine dahi küstüm kakıdım

Kul Himmet, dilde Yunus'un açtığı yoldan ilerlemiş, halkın dilini ustaca kullanıp halkın hayatından kesitleri şiirlerinde ustaca yansıtmıştır.

¹¹ Özcan Selay, Kul Himmet'in Şiir Dünyası, Şiirlerinde Gelenek, Etkileşim ve Eğitim, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2011, s. 55

Dönemin şartları içinde dili, edebiyat anlayışı, yaşamı, iktisadi ve sosyal hayat bakımından ikinci plana atılan Türkçe'yi, Halk Şiirini ve Türk toplumunu şiirlerinde binlerce yılın birikimini kendi zihninde harmanlamış ve halkın sesi olmayı başarmıştır.

Zaten halkın sesi olduğu için sürgünler ve zindanlar onun talihi olmuştur.

Kul Himmet'in şiirlerinde,

Sabakın bilmeden sabak alırsın

Dün sabakın verdim idi ben sana

örneğinde olduğu gibi sesli harflerin benzeşmesiyle *asonans*,

Daim ören ne zamandan berisin

Neler geldi neler geçti başıma

sessiz harflerin benzeşmesiyle de *aliterasyon* meydana getirdiği de görülmektedir.

Kul Himmet'in şiirlerinde ahenk unsuru olarak yinelemeler de kullanılmıştır.

Bir kesikbaş geldi aslan Ali'ye

Dev elinden aman aman çağırdı

Hak katında saf saf oldu melekler

Ziyeret kıldılar güzel hocamı

biçimindeki deyişler ikilemelerin ustaca kullanıldığı yerlerdir .

Pir Sultan Kolu'nun önemli izlekçilerinden biri de Hekimhanlı Esirî'dir. Ondokuzuncu yüzyılın genel şiir dünyasını gözden geçirince Esirî'nin şiirlerinin sade, yapmacıksız ve samimi bir eda içinde söylendiği görülür. Doğallık ve canlılık onun en göze çarpan özelliğidir.

Esirî der ilmi hali bilen var

Arif olup bir manayı bulan var

deyişinin yanında

Gel Esirî oku dercet bu dersi

İsm-i âzam budur âyet-i kürsi

Ne Süryanî ne Arabî ne Farsî

Aşka düşüp Türki lisana geldim

deyişi öz be öz Anadolu Türkü olan âşığın Türkçe'ye olan sevgisinin önemli bir ifadesidir.

Şiirlerini incelediğimizde dilinin Hekimhan ve yöresinde sıkça kullanılandem, *bostan, çöp, em, revan, kemha, gazel, teveke, pay, kıtmir, kendir, çec, kücü, bocu, ürmek, yelmek, savmak, ecel,üdmek, çulha* gibi sözcüklerle yüklü olması yöresel dili ve mahalli kültürü ustaca dizelerine aktardığını göstermektedir. Bir dildeki kavramlar, çeşitli atasözleri, deyimler, kalıplaşmış sözler incelenir, ilgili oldukları kavram alanlarına göre öbekleştirilirse kimi alanlardaki öğelerin kabarık olduğu, öbürlerine oranla fazlalık gösterdiği göze çarpar. Dikkat edilirse bu kabarık öbek-

ler, dili konuşan kitlenin tarih boyunca en çok ilgilendiği, yaşayışında büyük yer tutan kavramlar ve konulara aittir. Toplumlara, kendi yaşantıları ve gereksinimleri doğrultusunda sözcükler üretip, dillerini zenginleştirirler.

Bir şiirinde:

**Batıl dava kılmam birdir pazarım
Anın için böyle sermest gezerim
Üç huruftan dört kitabı yazarım
Okudum defteri divana geldim**

diyen Esirî'deki söz varlığı Alevi-Bektaşî kültürünün özünü yansıtan *İlm-i Le-dün, Üçler, Yediler, Kırklar, Kırk Makam, Şeriat Kapısı, Tarikat Kapısı, Marifet Kapısı, Hakikat Kapısı, On Yedi Erkân, Ehl-i Beyt, Elif Lâm Mim* biçimindeki kavramlar çerçevesinde kümelenmektedir.

Pir Sultan Kolu'ndaki âşıklardan Kul Nesimî de Esirî gibi;

**Nesimî'yem yüzün beni
Derim meydana meydana
Kâh çıkarım gök yüzüne, hükmederim kaf be kaf
Kâh inerim yer yüzüne, yâr severim kime ne
Ateş-i aşkına yaktım özümü
Halil İbrahim'le nâr'dan gelirim**

biçimindeki söyleyişleriyle Pir Sultan'ın söz varlığı çerçevesinde deyişlerini söylemiştir.

Ulusal kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasında, geliştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında dilin önemi açıktır. Dildeki her sözcük, her cümle, kültüre ait bir göstergiyi temsil etmektedir. Pir Sultan'dan üç asır sonra yaşayan Alevi-Bektaşî âşıklarının önde gelenlerinden Malatyalı Sadık Baba da Pir Sultan Kolu'nun önemli âşıklarından olup aynı gelenek ve görenek çerçevesinde eserler vücuda getirmiş, geleneği ödünsüz sürdürmüştür. Dilin kültür açısından önemi sadece kültür taşıyıcılığından değildir. Her dilden o dili konuşan halkın kültürünün, dünya görüşü çıkar. Ne kültür dilden bağımsız bir şeydir ne de dil kültürün dışında kalır.

Kâmil olan kâmil söyler dür saçar

Cennetin kapısın cömertler açar

diyen Sadık Baba yaşadığı yüzyılın konuşma diline

Nefs askeri biner biner seğirdir,

Gönül hulûsunu mohkem yapagör,

Sak ol dosttan diriğ tutma varını

gibidizelerinde yer verip, döneminin kültürel aynası olmuştur.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan, Her Yönüyle Dil, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000

Çetin, Nurullah, Şiir Çözümleme Yöntemi, Akçağ Yayınları, Ankara. 2008

Deniz, Kemal - Ramazan Çiftlikçi, Hekimhanlı Sadık Baba, Malatya Araştırmaları Derneği Yayını, Malatya, 2010

Eyüboğlu Sabahattin, Yunus Emre, İst. 1971

Gülçiçek Demet, Âşık Kollarında Gelenek, Etkileşim, Eğitim ve Pir Sultan Abdal Kolunun Oluşumu, DEÜ. Eğt. Bil. Ens.

Güzel, Abdurrahman, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Akçay Yayınları, Ankara, 2004

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Kaya, Doğan, Sivasta Âşıklık Geleneği, Sivas Kültür Merkezi Paneli, 6 Kasım 2009 Sivas.

Özcan Selay, Kul Himmet'in Şiir Dünyası, Şiirlerinde Gelenek, Etkileşim ve Eğitim, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2011

Yardımcı Mehmet, Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri, Ürün Yayınları, Ankara 2008

SİVAS'TA SÖYLENMIŞ HARP AĞITLARI

THE LAMENTATIONS OF WARS WHICH HAD BEEN SAID IN SİVAS

НАДГРОБНЫЕ ПРИЧИТАНИЯ НАД ВОЕННЫМИ ИЗ СИВАСА

Dr. Doğan KAYA*

Özet:

Ağıtlar içinde, savaşta ölenler için söylenmiş olanlar, ayrı bir önemi haizdir. Ömrünün baharında vatan için canını feda eden yiğitlerin geride bıraktıkları acılarda o derece anlamlı ve etkileyicidir. Savaş yıllarında nice ocaklar sönmüş, nice ümitler yıkılmıştır. Bunlar ağıt metinlerinde bütün ayrıntılarıyla özlü, kalıcı ve anlamlı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu malzemeler, aynı zamanda sosyal psikoloji alanında da önemli vazife görecek nadide eserlerdir.

Savaş / harp ağıtları bu alanda çalışma yapacak olanların hassasiyetle ve ciddiyetle üzerinde durmaları gereken bir konudur. Sunulacak olan bildiride bu alana katkı sağlamak gayesiyle, Sivas örneğinden hareketle, tespit edilmiş ağıtlar ilim âlemine tanıttak, ağıt metinlerinden hareketle bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: ağıt, gelenek, anonim, savaş.

Abstract

Among elegies, the ones told or written for people who died in wars have special role. Pain and gloom left from brave and young men who sacrificed themselves for the homeland are also deep and impressive. During war times, many families have been cluttered and people's hope has been broken down. These feelings have been permanently and meaningfully put forward in elegies with all details. In addition, these texts are precious pieces which can be used in social psychology.

War / battle elegies are a needed subject which should be sensitively and sedately studied by the ones studying on this field. In the paper, with the aim of contributing to the field, the elegies which have been compiled from Sivas region

* Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi, Sivas/TÜRKİYE

(drdogankaya@gmail.com)

will be introduced and it will be tried to reach a conclusion by means of these elegy texts.

Key Words: elegy, tradition, anonymous, war.

Başta ölüm olmak üzere ayrılığın yahut üzüntünün doğurduğu ıstırap sebebiyle ortaya konulan lirik ve manzum ürünlere ağıt denir. Şayet ölenler için söyleniliyorsa, kendisine has makamla terennüm edilir. Söylenen sözler ölenle ilgili düşünce, duygu ve izlenimleri ihtiva eder.

Yaygın şekliyle *ağıt* olarak bilinen söz muhtelif devirlerde, muhtelif Türk toplulukları tarafından değişik şekilde kullanılmıştır.

Edebiyatımızda, *divan şairleri* de bu konuda kayıtsız kalmamış, ağıt niteliğinde *mersiye* adını verdikleri şiirler söylemişlerdir.

Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatında *ehl-i beyt* sevgisini dile getiren ve Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ile ilgili olarak da pek çok mersiye vücuda getirilmiştir ve bunlar *maktel* adı ile ün salmıştır.

Ölenin arkasından yas töreni yapmak, bu arada şiirler terennüm etmek eski çağdan itibaren, hemen hemen bütün toplumlarda rastlanılan hususlardır. Türklerde de ağıt söyleme geleneği, ilk çağlardan beri var olan ve tarihin çeşitli devirlerinde, çeşitli Türk boyları tarafından günümüze kadar yaşatılan bir gelenektir. Anadolu'nun hemen her yerinde ölünün arkasından, asker uğurlanırken, geline kına yakılırken yahut gelin evden çıkarken ağıt söyleme geleneği vardır. Ağıtlar, yanık bir ezgi ile terennüm edilmeleridir. Ölü için söylenen ağıtlar, ferdi karakterde olan ürünlerdir. Ölüye, yakınlarının ağlaması tabii bir hadisedir. Bunlar, ana, baba, kardeş, oğul, karı veya koca, nişanlı genç, gelin, torun, komşu, akraba veya arkadaşdır. Ne var ki, bazı yörelerde ölüye ağlaması için, bu işi meslek edinmiş ve büyük çoğunluğu kadın olan, *ağıtçı* denilen kimseler davet edilir.

Ağıtın, ölünün başında söylenmesi yaygın bir gelenektir. Sözler, o anda ağıtı söyleyen şahsın ruh halini yansıtan ifadelerdir ve coşkun bir lirizmle doludur. Diğerleri ise (yani, kına ve askerleri uğurlama türküleri), sözleri bütün yöre halkı tarafından bilinen kolektif karakterde eserlerdir. Söylenen ağıtlarda ölenin iyi vasıfları, mutsuzluğu, yokluğunun bırakacağı derin izler gibi hususlar dile getirilir. Ölü evine ağlamaya gelenler, ağıtlarında, acıklı ortamın da etkisiyle; hasretlik, dert, umutsuzluk, kimsesizlik, felaketler ve talihsizlik gibi hususlara da yer verirler.

Bilhassa Toroslar, Çukurova, Kayseri ve Kahramanmaraş civarında yaşayan, Türk ve Yörük olan halkımız arasında ağıt söyleme geleneği daha yaygındır.

Ağıtlar yapı, konu ve söylendiği yerler olmak üzere çeşitli gruplara ayrılabilirler. Konularına göre ağıtları şöyle tasnif edebiliriz:

1. Kişiler için yakılan ağıtlar

a. Hastalık üzerine yakılan ağıtlar

- b. Ayrılık üzerine yakılan ağıtlar
- c. Kayıp kişiler için yakılan ağıtlar
- ç. Mutsuzluk ve acı üzerine yakılan ağıtlar
- d. Ölen kimseler için yakılan ağıtlar
- e. Öldürülen kimseler için yakılan ağıtlar
- 2. Sosyal olaylar üzerine söylenen ağıtlar
- a. Askerlik ve savaş ağıtları
- b. Sevdalıların kavuşamaması üzerine yakılan ağıtlar
- c. Boşanma üzerine yakılan ağıtlar
- ç. Kaçak, kayıp yahut esir kişiler için yakılan ağıtlar
- 3. Gelin ağıtları
- a. Kına türküleri
- b. Başöğme türküleri
- c. Gelin alma türküleri
- 4. Asker uğurlama ağıtları
- 5. Hayvanlar için yakılan ağıtlar
- a. Yabani hayvanlar için yakılan ağıtlar
- b. Evcil hayvanlar için yakılan ağıtlar
- 6. Belde, mekân ve tabiat parçaları için yakılan ağıtlar
- a. Sular için yakılanlar
- b. Belde ve mekânlar için yakılan ağıtlar
- 7. Afet ve felâket ağıtları
- a. Deprem üzerine yakılan ağıtlar,
- b. Sel felâketi üzerine yakılan ağıtlar
- c. Yangın üzerine yakılan ağıtlar

Beyit yahut üçlüklerle söylenen ağıtlar 11 heceli olup, her birim kendi arasında kafiyelidir. Dörtlük olarak söylenen ağıtlar daha çok 8 heceli, bazen de 11 hecelidir. Bunların kafiye düzenleri *aaaa*, *aaab*, *aaba*, *abcb* şeklinde farklı olabilmektedir.

Ağıtlar anonim ürünler olmakla beraber bazılarının sahipleri bellidir. Edebiyatımızda halk şairlerine ait ağıt türünden eserlerin ilk örneklerine XIV. yüzyılda rastlamaktayız.

Sivas'ta ağıt söyleme geleneği, Şarkışla, Gemerek ve Yıldızeli yörelerinde daha yaygındır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi ağıtlar, konularına göre çok çeşitlilik gösterir. Ancak biz burada Sivas yöresinde savaşta söylenmiş ağıtlar üzerinde duracağız. Sözkonusu ağıtlar yukarıdaki tasnifte ikinci gruba girmektedir.

Burada değerlendirmeye tabi tuttuğumuz ağıtların bir kısmının sahibi vardır. Bazılarının kimin tarafından yakıldığını tespit etme imkânımız olmadı.

Ağıtlar içinde, savaşa bağlı olarak yakılmış ağıtlar, muhteva itibariyle çeşitlilik gösterir. Burada zikredeceğimiz ağıtlardan hareketle söz konusu ağıtları şöyle tasnif edebiliriz.

1. Savaşta şehit olanlar için yakılan ağıtlar,
2. Namus için yakılan ağıtlar,
3. Mustafa Kemal için umut ve gurur ağıtları,
4. Savaşın doğurduğu sosyal yaralarla ilgili yakılmış ağıtlar,
5. Sılasına dönmeyenler için yakılan ağıtlar,
6. Terör mücadelesinde şehit olanlar için yakılan ağıtlar.

Askerlik döneminin her Türk'ün hayatında ayrı bir yeri vardır. Bu, askerlik yapan kişi için önemli olmakla beraber, yakınları için de o derece önemlidir. Seferberlik yıllarında yıllarca süren (6, 7 yıl...) askerlik sebebiyle, evden ayrı kalmanın doğurduğu acı ve sıkıntılar, ana, baba, eş ve hatta çocukları derinden etkilemiştir. O yüzden askere gitme vakti, asker aileleri için hüzünlü günler olmakla beraber, gurur ve şeref duyulan, iftihar edilen vakitler olarak telakki edilmiştir. Evladı askere gönderme düşüncesi, duygusu ve inancı Türk toplumunda o derece yer etmiştir ki, ilerleyen zaman içerisinde kendiliğinden *asker uğurlama* geleneği ortaya çıkmıştır.

Savaş yıllarında nice ocaklar sönmüş, nice ümitler yıkılmıştır. Bundan dolayıdır ki savaş ağıtları, milletin sosyal psikolojisini ortaya koyması bakımından son derece önem arz eder ve bu alanda çalışma yapacak olanların hassasiyetle ve ciddiyetle üzerinde durmaları gereken bir konudur. Ömrünün baharında vatan için canını feda eden yiğitlerin geride bıraktıkları acılar dayanılır gibi değildir. “Öz ağlamazsa göz ağlamaz.” atasözünde anlamını bulan ve özlü, kalıcı ve anlamlı bir şekilde ortaya konulmuş olan bu etkileyici ağıtlar, orijinal ifadelere yer vermesi bakımından edebiyatımıza katkıda bulunmakla beraber, sosyal ve psikolojik hususları da ihtiva etmektedirler. Diğer taraftan sadece yöresinde bilinen mahalli hüviyette olan ağıtlar da vardır. Bizim burada gün yüzüne çıkardığımız ağıtlar da Sivas yöresinde söylenmiş olanlardır.

1. SAVAŞTA ŞEHİT OLANLAR İÇİN YAKILAN AĞITLAR

Bilhassa Seferberlik zamanında milletin gönlünde derin yaralar açmış acı kayıplar nice ağıtların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yanık ezgilerle söylenen bu ağıtlar, millete mal olmuş türkü şeklinde söylenen ağıtlardır. Elimizdeki üç ağıtta şu hususlara dikkat çekilmiştir:

a. Ülke savunması için 14-16 yaşındakiler (R. 1312 ve 1314 doğumlular) dahi askere alınmıştır. Bunlar henüz dağda bayırda çobanlık yapmaktadır.

b. Orta yaşlılardan redif kuvveti oluşturulmuş, ıssızlaşan evlerde gelin ve yaşlı kadından başka kimse kalmamıştır.

c. Tarihte, Sarıkamış'taki ölüm gibi bir ölüm vuku bulmamıştır.

ç. Ordu cepheden cepheye (Kafkasya, Bağdat, Şam...) gitmekte, erler bir bir hayata veda etmektedir.

d. Şehit olanların haberi geldikçe yürekler yanmaktadır.

Seferberlik Ağdı

Şöyle çıktım baktım idi
Issız dede-baba yurdu
On dörtlüden asker m'olur
Çanta kesmiş ağırır kolu

Gadanı alıyım kese
Aldı beni kaygı tasa
Oğlum yolda yoz sürüyor
Birir birer basa basa

Kaman'da kimse kalmadı
Redif gitti sürüyünen
Hangi eve vardımısa
Bir gelin var karıynan

Sarıkamış ne karalı
Kimi ölmüş kimi yaralı
Daha bunu duyan var mı
Dünya âlem bulunalı¹

Rumi. (1314= Miladi 1898)

Abidin'e Ağıt

Seferberlik zamanında, cepheye, Altınyayla'dan 150 kişi gider ve bunların içinden sadece iki kişi sağ gelir. Oğlunun şehit haberini alan Ayşe Kaya, onun ardından şu ağıtı yakar:

Abidin'im 12'li
Kayışta durmuş dikili
Nasıl kıydın Kadir Mevlâ'm
Büyük hanenin vekili
Abidin'im oy oy

Abidin'im yeni yetti
Hasan'im yerini tuttu
Ağlasana Gülsüm Hatun
Gene kör ocağın battı
Abidin'im oy oy

Ocak Abidin'im ocak
Derdin hangisini seçek
Taburu Bağdat'a kalkmış
Cümlemiz önüne geçek
Abidin'im oy oy

Harmanda kalmış abası
Elinde dikili yabası
Tuzla Çayı'nda ölmüş
Nafiye kızın babası
Abidin'im oy oy²

(Rumî 1312: Hicrî 1896)

¹ Derleyen. Hikmet Zorlu, Kaynak kişinin adı soyadı: Kadriye Yula, Doğum Tarihi: 01.07.1923, Memleketi: Yıldızeli-Kaman köyü, Tahsili: İlkokul 4'e kadar okumuştur. Derleme tarihi: 2008.

² Derleyen: Birol Özkan, Kaynak kişinin adı soyadı: Naciye Alacahan, Doğum tarihi: 1945, Memleketi: Altınyayla ilçesi Tahtyurt Köyü, Tahsili: Yok, Derleme tarihi: 2008.

2. NAMUS İÇİN YAKILAN AĞITLAR,

Namus, Türk'ün düşünce dünyasında vatan, din, bayrakla beraber uğrunda ölünecek kutsal değer olarak kabul edilir. Bunun tarihte yüzlerce binlerce örneği vardır. Aynı hassasiyet, Kurtuluş Savaşında da gösterilmiştir. Namus, bayrak ve din için ülke savunmasında kadını ve erkeği seferber olmuş, bu uğurda nice canlar vermiştir. Kara Fatma, Kör Adile, Kartal Pero, Nene Hatun bunlardan bazılarıdır.

Bütün bunlara rağmen, halkın çaresiz kaldığı anlar da olmuştur. Ülke topraklarına içine kadar giren Rus askeri Türk kızlarının namusuna ilişmiş, bu hadise halkın beyninde unutulmaz yaralar açmıştır. Diğer taraftan Ege'de olanlar da Doğu'da olanlardan farklı değildir. Türk'ün namusu ayaklar altına alınmış, bu da yetmiyor-muş gibi Yunan kaçarken yanına Türk kızlarını da almıştır. Aşağıda örneğini verdiğimiz Nazik kızın ağıtı, bu hadise üzerine yakılmıştır.

Kırk Kız Ağıtı

Seferberlik sırasında Kars'a gelen Ruslar, kırk Türk kızını toplayıp kırk askerin eline verir. Kızlar düşman askerine ellerinden geldiğince direnmişlerse de onlara güçleri yetmemiş. Bu acı hadise sonrasında ağıtlar söylenmiş. Ağıt, Kars'tan Sivas'a göçenler tarafından zaman zaman söylenerek yaşatılmaya çalışılmaktadır.

<i>Asker Asker derler bir küçük uşak</i>	<i>Akşam oldu günler niye aşmıyor</i>
<i>Beline bağlamış palaska kuşak</i>	<i>Deli gönül bildiğinden şaşmıyor</i>
<i>Siz de talim olun bizler ağlaşak</i>	<i>Doldurdum badeyi verdim eline</i>
<i>O Yemen yoluna giden gelir mi</i>	<i>Sar-asferi kahır eylemiş içmiyor</i>

<i>Kırkımızı bir odaya koydular</i>	<i>Koğuşun önünde çift pınar akar</i>
<i>Üstümüzü başımızı soydular</i>	<i>Anam ağlar babam yollara bakar</i>
<i>Kırkımızı kırk gâvura verdiler</i>	<i>Ser-tabip duyar da koğuşu yıkar</i>
<i>Yetiş Kemal Paşa çar sende kaldı</i>	<i>Emriniz ne diye geldik albayım³</i>

Nazik Kıza Ağıt

Anadolu işgal altındadır. Ege yöresinde Yunanlıların Türklere yaptıkları baskı ve işkenceler tahammül edilmez hale gelmiştir. Bir Yunan subayı, Nazik adındaki Türk kızına gönlünü kaptırır. Hâlbuki Nazik nişanlı bir kızdır. Subay, Nazik'e dini bilgiler veren Hoca'ya baskı yaparak, Nazik'i kaçırma hususunda yardımını ister. Hoca, ölüm korkusuyla bunu kabul eder. Hoca, bir plan hazırlar. Fırsatına getirip kızın kurdelesini pencereden aşağı atar, ona kurdelenin düştüğünü, gidip getirmesini söyler. O sırada aşağıda bekleyen Yunan subayı kızı kolundan kapıp, hemen oradan uzaklaşır. Bu arada düşman da geri püskürtülür. Nazik'i Yunanistan'a götür-

³ Kaynak Kişi: Fadime Karataş, Doğum Tarihi: 1924, Memleketi: Ulaş ilçesinin Karataş Köyü,

Tahsili: Yok, Derleme Tarihi: 28.02.2005.

ren subay, onunla evlenir, çünkü onu çok sevmiştir. Nazik, birkaç kere intihara teşebbüs ederse de başaramaz. Aradan yedi sene geçer. Sevmediği Yunan subayından Nazik'in üç çocuğu olur.

Bütün düşüncesi Türkiye'ye kaçmak olan Nazik, uçan kuşa, denizdeki martılara, burnunda tüten anası, babası, kardeşi, nişanlısı, en çok da vatani için türküler söyler.

Birgün fırsatını bulur, çocuklarıyla birlikte bir gemiye binip Türkiye'ye doğru yol alır. Yolda düşünceye dalar: "Bu çocuklarla memlekete gidersem; 'Sen geldin ya, bu Yunan döllerini niye getirdin?' derler. Çocukları denize atsam, nasıl atayım. Ne de olsa benim evladım." Bir çıkış yolu bulamaz. Sonunda üç çocuğunu beline bağlayıp, Ege'nin sularına atlar. Dördü de oracıkta ölür. Bu acıklı olay Türkiye'de duyulunca, yanan yürekleri soğutmak için, annesi, nişanlısı, yakınları ve onu sevenler ağıtlar yakarlar.

<i>Bahçemizin al gülü</i>	<i>Atina'nın harmanı</i>
<i>Ötmez daha bülbülü</i>	<i>Yandan çıkar dumanı</i>
<i>Kurdelemi alırken</i>	<i>Hiç kimsenin suçu yok</i>
<i>Yunan tuttu kolumu</i>	<i>Öldürsünler imamı</i>

<i>Tabancalar yağlanmış</i>	<i>Kara koyun yayılır</i>
<i>Mor boyaya boyanmış</i>	<i>Saçakları sayılır</i>
<i>Beni götüren imam</i>	<i>Çıkma Nazik dışarı</i>
<i>Zincirlere bağlanmış</i>	<i>Seni gören bayılır</i>

<i>Fusulüye pişer mi</i>	<i>Yumurtanın sarısı</i>
<i>Pişer pişer şişer mi</i>	<i>Yere düştü yarısı</i>
<i>Sen gâvur ben Müslüman</i>	<i>Yaşım on beş demeden</i>
<i>Bize nikâh düşer mi</i>	<i>Oldum Yunan karısı</i>

<i>Kılıcımın kını yok</i>	<i>Oturdum bakakaldım</i>
<i>Türlere zulümü çok</i>	<i>İnce fikire daldım</i>
<i>Nasıl kabul edeyim</i>	<i>Gemi düdüğü çalınca</i>
<i>Yunan'ın imanı yok</i>	<i>Efendim seni sandım</i>

<i>İki gemi yan durdu</i>	<i>Pencereye çıkarım</i>
<i>Gözlerime kan durdu</i>	<i>Limanlara bakarım</i>
<i>Ben Yunan'a düşeli</i>	<i>Türkiye'ye gidersem</i>
<i>Yedi yıl tamam oldu</i>	<i>Koçu kurban yıkarım</i>

<i>İki gemi dayanır</i>	<i>Adana'nın üzümü</i>
<i>Al kanlara boyanır</i>	<i>Ben yürüttüm sözümü</i>
<i>Sür gemici gemiyi</i>	<i>Üç uşağı atarken</i>
<i>Şimdi Yunan uyanır</i>	<i>Yumuverdim gözümü</i>

<i>Gemilerin urganı</i>	<i>Elma attım denize</i>
<i>Telli olur yorganı</i>	<i>Gidiyor yüze yüze</i>
<i>Çocukları sorarsan</i>	<i>Atma bizi denize</i>
<i>Balıkların kurbanı</i>	<i>Gidek Türk ebemize</i>
<i>Arabayı atladım</i>	<i>Yumurtanın kulpu yok</i>
<i>Al fistanı katladım</i>	<i>Ela gözde uyku yok</i>
<i>Ben Nazik'i yitirdim</i>	<i>Sür gemici gemiyi</i>
<i>Gül aklımı çatlattım</i>	<i>Pis Yunan'dan korkum yok</i>
<i>Arabanın mazısı</i>	<i>Atina'da bir kuş var</i>
<i>Şu alnımın yazısı</i>	<i>Kanadında gümüş var</i>
<i>Ne deyim de ağlayım</i>	<i>Gelin çocuklar gelin</i>
<i>Pis Yunan'ın kuzusu</i>	<i>Annenizde bir iş var</i>
<i>İlen gelin buz gibi</i>	<i>Çarşıya üzüm geldi</i>
<i>Yanıyorum köz gibi</i>	<i>Mevlâ'dan izin geldi</i>
<i>Kız kaç da gel kraldan</i>	<i>Aç kapıyı annesi</i>
<i>Kabul ettim kız gibi</i>	<i>Kıraldan kızın geldi⁴</i>

3. MUSTAFA KEMAL İÇİN UMUT VE GURUR AĞITLARI

Kurtuluş Savaşı sırasında yürekleri yanan, karalar giyinen, hayat mücadelesi veren Türk milleti, hiçbir zaman umutsuzluğu düşmemiştir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk'ün ülkeyi kurtarma gayretleri halkın kulağına geldiğinde kısmen de olsa yürekleri soğutabilmiştir. Sevinç, umut ve acının olduğu ağıtlar yakılmıştır.

Kemal Paşa

Kurtuluş Savaşı sırasında Sivas'ta, Ruslar'ın Erzincan-Çardaklı'ya'a kadar geldiği, yakın zamanda Sivas'a da gireceği haberi yayılır. Eli silah tutan herkesi

⁴. Demet Can, "Nazik Kızın Ağıtı", *Kızılırmak*, 11. 1992, s. 39-40.

S. Burhaneddin Akbaş, "Bünyan Ağıtları", *Erciyes*, 10. 1986, s. 28-29.

Bu ağıtın bir varyantı Batı Trakya'da da söylenmektedir.

<i>Atina'nın çayırı</i>	<i>Atina'nın hamamı</i>
<i>Dik yukarı bayırı</i>	<i>Yandan çıkar dumanı</i>
<i>Üç çocuğumu attım denize</i>	<i>Hiç kimseden şüphem yok</i>
<i>Balıkların kurbanı</i>	<i>Öldürsünler imamı</i>

[Feyyaz Sağlam, *Yunanistan (Batı Trakya) Türkleri Edebiyatı Üzerine İncelemeler*, C. 3, İzmir, 1994, s. 40.]

askere çağrılır. Tarlalarda çalışacak erkek kalmaz. Derken kıtlık baş gösterir. Halk, telaşa kapılır. Günlerce uyku, dinlenme demeden çalışır. Bu arada Mustafa Kemal, ülkeyi kurtarma gayreti içindedir. Halk, bunu duyar sevinir. Sivas'ta Kamer Hanım bu haberi duyunca içi coşkuyla dolar ve dilinden şunlar dökülür:

*Urus bek dayanır kışa
Tayyaresi benzer kuşa
Ankara'da Kemal Paşa
Ömrümden al sen çok yaşa*

*Diyar-ı Rum'dan devletler
Bize neydecek ki itler
Yürüyün civan yiğitler
Kelle verin baştan başa*

*Çifte mavzer çifte fişek
Diken oldu kutnu döşek
Emreyle düveller aşak
Emeklerin gitmez boşa*

*Hak'tan başka korkum yoktur
Candan başka narhım yoktur
Kemal Paşa olsun doktor
İstiklal kat tatlı aş⁵*

4. SAVAŞIN DOĞURDUĞU SOSYAL YARALARLA İLGİLİ YAKILMIŞ AĞITLAR

Anadolu'da savaş sırasında ocakların sönmesi, acıların ve feryatların ayyuka çıkmasının yanında başka sosyolojik acılar da yaşanmıştır. Üç sene, beş sene, hatta yedi sene cepheden cepheye giden yiğitlerin çok azı geriye gelebilmiştir. Kimileri hakkında peş peşe şehit oldukları haberleri gelir, umutlar tersine döner. Nice gelin dul kalır. Kimi ailelerde dul kalan gelinler geri gönderilmez, hatta ne acıdır ki evdeki kayınbaba onu kendisine eş alır. Böyle bir hadise Sivas'ın Doğanşar ilçesinde vuku bulmuştur. Kimi aileler de gelini evden kovalar. Bütün bunlar farklı ağıtların vücut bulması için yeterli olabilmiştir.

Talihsiz Asker

Doğanşar ilçesinden köylünün biri oğlunu askere gönderir. Delikanlının normal askerlik süresi dolar, fakat askerden gelmez. Aradan epey zaman geçer. Herkesin delikanlının geleceğine dair umudu tükenir. Zaman uzayınca baba, oğlunun nişanlısını başkasına kaptırmak istemez ve gelinini kendine zevce yapar. Delikanlının askere gitmesinin ardından yedi yıl geçmiştir. Günün birinde delikanlı çıkıp gelir.

Köyün çeşmesinde nişanlısı olduğu kızı görür. Kız, olup biteni delikanlıya anlatır. Delikanlı-Baba-Gelin arasında şöyle bir deyişme olur. Deyişme muhteva itibariyle ağıttır. Ağıda Doğanşar'da "İas" denilir.

⁵ Derleyen: Birol Özkan, Kaynak kişinin adı soyadı: Naciye Alacahan, Doğum tarihi: 1945, Memleketi: Altınyayla ilçesi Tahtyurt Köyü, Tahsili: Yok, Derleme tarihi: 2008.

Oğlan:

*Pınarın başında söylenen sözler
İlerde gelinler geride kızlar
Beni de yakıyor yardaki gözler
Baba sende yok mu utanır yüzler
İnsan bir oğlunun yolunu gözler
Gâvur baba nasıl aldın yârimi*

Baba:

*Pınarın başına vardım oturur
Ellerini soğuk suya batırır
Oğul ben almazsam eller götürür
Geline kıymadım ben kendim aldım*

Oğul:

*Pınarın başında varsın otursun
Ellerini soğuk suya batırsın
Baba sen alma da eller götürsün
Gâvur baba nasıl aldın yârimi*

Gelin:

*Oturdum oturdum oturamadım
Terazim kırıldı tartılamadım
Yiđit dertli dertli söylüyor ama
Şu zalim babandan kurtulamadım*

Oğlan:

*Babamın kolları sıkı sarılmış
Dini olan Müslümanlar darılmış
Dört kitabın hangisinde var imiş
Gâvur baba nasıl aldın yârimi*

Gelin:

*Keten gömlek giymiş yanı işleme
Yanıma gelmeden naza başlama
Allah'ı seversen öp de dişleme
Şu zalim babandan kurtulamadım⁶*

⁶ Derleyen: Önder Çağlar, Kaynak şahıslar: Doğanşar'da muhtelif şahıslar, Derleme tarihi: 2008.

Fadik Gelin'in Ağdı

Birinci Dünya Savaşında kocası Musa'nın düşmana esir düşmesi, daha sonra da ölüm haberi gelmesi üzerine Fadik Gelin, kaynanası tarafından evden kovulur. Hayattaki tek varlığı çocuklarından ve pek çok hatırasını yaşadığı evden kovulmak Fadik Gelin'e zor gelir. Acılarını şu sözlerle hafifletmeye çalışır.

*Keklik senin kumda pişer yemeğin
Cılık oldu yumurtan zayıdır emeğin
Eşim gitti ıssız kaldı düneğim
Bir yâr için ağlıyorum burada*

*Ayşe kuzumun da yüzü gülmüyor
Ahmet oğlum hiç yanıma gelmiyor
Emek ile büyüttüğüm yavrular
Zalim eller hiç yanıma salmıyor*

*Kaynım sen söyle de ben de tutayım
Avu yutulur mu avu yutayım
Eğer kaynatam da beni kovarsa
İt olayım çöplüğünde yatayım⁷*

(dünek: barınacak yer, ev, salmak: göndermek)

5. SILASINA DÖNMEYENLER İÇİN YAKILAN AĞITLAR

Cephede, ölümü göze almadan düşmanla savaşmak ne kadar zorsa, sılada o yiğidi beklemek de bekleyenler için dayanılır acı değildir. Anadolu'da binlerce Türk kadını bu acıyı yaşamıştır. Acısını hafifletmek için kara bağrını dövmesi yetmemiş, kimileri de bunu hafifletmenin yolunu ağıt yakmada bulmuştur. Bu konuda söylenmiş pek çok ağıt vardır. Dolayısıyla ağıtlar bir bakıma insanın içini rahatlatma gibi bir fonksiyonu da icra etmişlerdir.

Esir Kocaya Ağıt

Sivas Koyuncu köyünden Fadik, seferberlikte esir düşen kocasının arkasından şu türküyü söyler:

*Mürekkep şişeni direğe astım
Aldım mektubunu bağrıma bastım
Ben de şu eşime gayeten küstüm
Dokuz aydır bir mektubu gelmiyor*

*Atın doru idi demir kır idi
Başının püskülü ipek mor idi
Asker kalktı karlı dağı bürüdü
Dokuz aydır bir mektubu gelmiyor*

*Elim ile yaptığım yuvalar
Dilim ile çaldığım sıvalar
Birgün olur beni eller kovalar
Dokuz aydır bir mektubu gelmiyor⁸*

⁷. Kaynak şahıs: Sivas Karalar köyünden Vezzuha Pürlü. Şiir, Kadir Pürlü'nün arşivinden alınmıştır.

⁸. Kaynak şahıs: Sivas Karalar köyünden Vezzuha Pürlü. Şiir, Kadir Pürlü'nün arşivinden alınmıştır.

6. TERÖR MÜCADELESİNDE ŞEHİT OLANLAR İÇİN YAKILAN AĞITLAR

Ülkenin birliği için düzenin bozulmaması için son 30-40 yıldır terörle mücadele yapılmaktadır. Terör yüzünden 35.000 kadar vatandaşımız hayatından olmuştur. Türk askeri, Türk emniyet kuvvetlerinin ülke için mücadele etmesini ve bu uğurda kaybedilen canlar için söylenen ağıtlar da bu konu çerçevesinde değerlendirilebilir.

Ülkenin hemen her yerinde olduğu gibi Sivas'ın yüzlerce asker ve polis şehidi vardır. Âşıkların en çok yörelerden biri olma özelliğini gösteren Sivas'ta bu konuda da şiirler vücuda getirmişlerdir. Biz burada birisi asker, diğeri de polis için söylenmiş iki ağıt örneğini vermek istiyoruz.

Şehit Polise Ağıt

Âşık Enverî'nin kardeşi Mansur, Diyarbakır'a polistir. Birgün evden çıkarken eşine; "Hanım! Ben bu topraklarda şehit olursam, üç tane yavrum var onlar da polis olsunlar." der. Takdir-i ilahi, aynı gün teröristler tarafından şehit edilir. Bu haberi alan âşık Enverî ardından aşağıdaki ağıdı söyler. Şiir, Sivas Emniyet Müdürlüğü'ndeki şehitler köşesinde asılıdır. Şehit polisin arzusu gerçek olur ve üç çocuğu da bugün polis memurudur.

*Ömrün hayatında otuz beş yaşın
Dem ü devran sürüp tığlayamadın
Kara dumanlara yem oldu başın
Çırpındın bir fayda sağlayamadın*

*Şark görevin çıktı uzak diyara
Ne bilem gurbetlik açacak yara
Adaş Mansur gibi sen düştün dara
Kesildi nefesin ağlayamadın*

*Üç yavrun bıraktın nazlı yâr baksın
Şehit madalyanı göğsüne taksın
Seni yakan odlar cehennem yakсын
Feleğin okunu eyleyemedin*

*Volkan'ın Neslihan Hacer kuzular
Nasıl dayanırım yürek sızılar
Ana baba kardeş seni arzular
Feleğin okunu eyleyemedin*

*Diyarbakır derler dört yanı kale
Babam mezarına diksın gül lale
Kavruldu bedenim düştüm bu hale
Merhem sürüp yaran yağlayamadım*

*Enver'im tamam yazma bir daha
Coşar duygularım biçilmez paha
Fatiha ile Yasin kalkarken şaha
Okuyup Kur'an'ı bağlayamadım⁹*

Şehit Asker Ağıdı

Âşık Cefâî, Güneydoğu Anadolu'da şehit edilen bir askerin acısına dayanamaz ve şu ağıtı söyler:

⁹Şiiri söyleyen: Enver Artunç (Enverî), Doğum Tarihi: 1946, Memleketi: Sivas-Tutmaç Köyü, Tahsili: İlkokul, Derleme Tarihi: 17. 03. 2013.

*Yüreğim yanıyorsa nasıl anlatam
Hain teröristin işini oğul
Nasıl sabır edem nasıl unutam
Yaktın ciğerimin başını oğul*

*Üzülmek faydasız buymuş kaderin
Ne adın silinir ne dolar yerin
Bize ulaşmadan kara haberin
Gördüm bir gün evvel düşünüy oğul*

*Yavrum sana yanmayan can kalmadı
Ağlamayan hiçbir insan kalmadı
Dizimde fer damarda kan kalmadı
Kuruttun gözümün yaşını oğul*

*Kundaklar beledim beşikler burdum
Yirmi yıl seninle avundum durdum
Yuvamdan uçurdum yuvanı kurdum
Ya kime bıraktın eşini oğul*

*Taze çiçeğimi erken derdiler
Takdir-i İlâhi seni vurdular
Çınar teslim ettim tabut verdiler
Koydular önüme na'şını oğul*

*Dedim hele açın nerden vurulmuş
Civan kollar tüfeğine sarılmış
Elbisen üstünde kepin sır olmuş
Sancağa sarmışlar başını oğul*

*Yaptılar örf adet makam töreni
Dedim ki seyredem bakam töreni
Açtım al bayrağı takam töreni
Kurşunlar süslemiş döşünü oğul*

*Dedim **Cefai**'ye gel bir ağıt koş
O dedi Fatiha Yasin daha hoş
Allah'ın hikmeti her gün iki kuş
Bekliyorlar mezar taşını oğul¹⁰*

Sonuç:

Ağıtlar, acı şiirleridir. Genellikle ölümler üzerine söylenmekle beraber, her ne çeşit acı olursa olsun çekilen her acı için ağıt yakılabilir. Seferberlik yılları, Türk tarihinde gerek askeri gerekse içtimai bakımdan çok önemli yere sahiptir. Bu çerçevede Anadolu'nun hemen her yerinde, sayısız ağıt vücuda getirilmiştir. Biz bu çalışmamızda Sivas'ta söylenmiş olan ve tespit edebildiğimiz ağıtları gün yüzüne çıkarmaya çalıştık. Anadolu halkının genlerinden gelen karakteristik özelliklerinin ve sosyal yapısının ortaya konulmasında bu tarz eserlerin belirleyici vasfı vardır. Türk'ü daha iyi tanımak, gelecek nesillere gerçek kimliğinin ne olduğu şuurunu vermek açısından, başta üniversiteler olmak üzere kişi ve kurumlarca bütün illerde ağıt derleme çalışmalarının yapılmasını ve hizmete sunulmasını elzem görüyoruz.

¹⁰ Doğan Kaya, Âşık Edebiyatı Araştırmaları

TÜM YÖNLERİYLE FEYZULLAH ÇINAR VE OZANLIK GELENEĞİ

FEYZULLAH ÇINAR WITH ALL ASPECTS AND MINSTRELSY TRADITION

ФЕЙЗУЛЛАХ ЧИНАР И АШУТСКАЯ ТРАДИЦИЯ (КОМПЛЕКСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ)

Yrd. Doç. Dr. İrfan KARADUMAN*

Özet

Makalede; mahalli sanatçı ozan Feyzullah Çınar (1937-1983)'dan söz edilmektedir. Feyzullah Çınar, toplam 158 halk türküsünü ve deyişini; 2 uzunçalara, 24 kasete ve 52 plağa saziyla okumuş ve seslendirmiştir.

Makalede; Feyzullah Çınar'ın okuduğu bu türkü, mersiye ve deyişleri incelenmektedir. Onun ozanlık geleneği içindeki yerinin ne olduğu da belirlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Feyzullah Çınar, Ozanlık geleneği, albüm, makam ve usüller.

Abstract

The article is mentioned about Poet Feyzullah Çınar Who was a local artist. Poet Feyzullah Çınar, read and sang, a total of 158 folk songs and sayings; 2 long-playing records, 24 cassette tapes and 52 gramophone records with his saz/baglama (musical instrument).

In the article; these songs, elegies and sayings is read by Feyzullah are examined. Also determines that what is his place on the minstrelsy tradition..

Key Words: Feyzullah Çınar, minstrelsy tradition, album, makams (modes) and tempo.

Çamşır'da bir Aslan Ağa'nın, oğlu Feyzullah'a bağlama alması ile başlamış hikâye. Çevreden sohbe gelenlerin bol olduğu evde, Feyzullah Çınar bağlamasını sürekli çalmaya çalışmış, Pîr Sultan Abdal, Virânî ve Kaygusuz'dan türküler dinleyerek 13-14 yaşlarında bağlama çalar hale gelmiştir. (*Metin; 1997: 88*)

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Öğretim Üyesi. Sivas/TÜRKİYE
(irfankaraduman@gmail.com)

1966 yılında Fazilet adlı plağını yapan Feyzullah Çınar, bu plağın böylesine çok satacağını acaba düşünmüş müydü? 200 bin satan bir plağın sahibinin böylesine maddi sıkıntılar içine girmesi, bu işi yapmayı bir yaşam biçimi ve kültürel bir görev olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Alevî sözlü kültüründe geçmişten alınan bilgiyi anımsama, koruma ve gelecek kuşaklara aktarma önemli bir yere sahiptir. Bu aktarım okunan nefes, düvaz-ı imâm, semâh ve deyişlerle sağlanmaktadır. (Erol; 2009: 107)

“Fazilet” albümünün bu kadar çok satılmasının sebebi, albümün saz ve söz yönünden otantik icrâsı olarak düşünülmektedir. O yıllarda Alevî deyişi söylemek kolay değildir. Aslında her ne türde olursa olsun türkü söyleyenlere, toplumda farklı gözle bakılmaktadır. Bu durumun benzeri Muzaffer Sarısözen’in başına da gelmiştir. Sarısözen, Ankara’da radyoda görev aldığı zaman, Sivas’ta hakkında “Saçlıların Muzaffer radyo evine düşmüş” ifadesi kullanılmıştır. Buna ek olarak Sarısözen Ankara’da elinde sazı ile herhangi bir yere giderken, gördüğü devlet büyüklerinin koluna girerek bu sazı, halkın gözünde devlet eliyle meşrulaştırmaya çalışmıştır.

FEYZULLAH ÇINAR’IN TÜRKÜLERİ

Bestelerinde Makâm, Usûl ve Konu

Feyzullah Çınar’ın 46 yıllık kısa yaşamına 158 bestesini okuduğu 2 uzunçalar, 24 kaset ve 52 plak sığmıştır¹.

Feyzullah Çınar, türkülerini sıklıkla serbest okumayı tercih etmiştir. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere, sözün başladığı yerde bağlamasını susturmuştur. Bu sayede cümle sonlarında puandork yapma imkânı da bulabilmektedir. Hatta usûle bağlı okuduğu türkülerde de yer yer yavaşlayarak, ritmik yapıyı sürenin dışına taşımaktadır. Usûllü icrâda ise dengeli bir dağılım görülmektedir. Küçük usûller içinde hemen her küçük usûlde besteler yapmıştır.

Usûl	Kullanım Sayısı
Serbest	47
4	29
2	21
10	13
5	11
7	10

¹ Bu sayılar bizim tespit edebildiğimiz ve elimizde bulunan kayıtların sayısıdır. Ozanın kendisinin ve ailesinin telaffuz ettiği sayılar çok daha fazladır. Ayrıca yayınlanan ses kayıtlarında okuduğu eserlerin toplam sayısı 250’den fazladır. Bu çalışmada sadece kendi bestelerine yer verilmiştir.

Karma Usûl	10
Sadece Sözel Bölmesi Serbest	6
9	5
8	3
6	1
12	1
15	1
TOPLAM	158

Tablo: 1 (Feyzullah Çınar'ın Türkülerinde Kullandığı Usûller)

Feyzullah Çınar, türkülerini bestelerken Hüseyinî makâmını veya bu makâma yakın etkileri çok tercih etmiştir. Duvaz- ı İmâm, Mersiye ve Semâh'larında özellikle Mi bemol perdesini kullanarak Karcıgar etkiyi ortaya çıkarmıştır. Bu türküler de önce Hüseyinî başlamış, sonradan Karcıgar'a geçerek tamamlanmıştır.

Kullanılan Makâm	Makâmların Kullanım Sayısı
Hüseyinî	150
Karcıgar	5
Hicaz	1
Sabâ	1
Hüzzam	1
TOPLAM	158

Tablo:2 (Feyzullah Çınar'ın Türkülerinde Kullandığı Makâmlar)

Bestelerinin çoğu bir bölümlü olmakla birlikte, az da olsa iki ve üç bölümlü besteler yapmıştır. Bir bölümlü besteler içinde de cümle sayısı çok fazla değildir. Genellikle dörtlüklerin ya ilk mısrasını ya da son mısrasını tek bir müzik cümlesi ile ifade etmiş, diğer üç mısrayı aynı müzik cümlelerinin tekrarı ile duyurmuştur. Bu uygulamanın ortaya çıkardığı monotonluğu ise motiflerin sesleri veya sürelerinde değişiklikler yaparak gidermiştir. (Akdoğan; 2003: 17) Üç - dört perde içinde devam eden besteleri görülürken, bazı türkülerde bir oktavı aşan ses genliğine de rastlamak mümkündür. Bazı türkülerinde bas sesinden beklenmeyecek kadar tiz bölmeler okumuştur. Birden fazla bölümü oluştururken, metronom, usûl veya makâm değişikliği kullanmıştır.

Ses kayıtlarında dikkati çeken bir diğer husus, kayıtların sadece bağlama ile alınmasıdır. Eşlik için, sadece beş türküde Mey ve iki türküde de elektro bağlama kullanılmıştır. Toplam kayıt sayısına bakıldığında zaman bu tercihin sadece bir denemeden ibaret olduğu düşünülebilir. Feyzullah Çınar'ın kendisine eşlik için hiçbir müzik aletini kabul etmemesi ile ilgili, yaşanmış bir olay da vardır. Feyzullah Çınar'ın İstanbul Tepebaşı'nda vereceği bir konsere eşlik için, Şah Plak firma-

sının sahibi Ahmet Daymaz kâşık getirmiştir. Feyzullah Çınar bu duruma tepki göstermek; “*Beni benim çaldığım gibi dinleyen dinler, dinlemeyen dinlemez*” cevabını vermiştir. (Yalçın; 1994: 16–17) Bağlama çalımındaki teknik düzey oldukça yüksektir. Türkülerini okurken susturduğu bağlaması, çaldığı bölmelerde gerek baskı yönünden gerekse tavır yönünden oldukça doyurucudur. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere, tel yüksekliği ve tezene sertliği yönünden çalması zor olan bağlamasını, özellikle triller ve çırpmalarda oldukça güzel kullanmıştır.

Feyzullah Çınar, türkülerinin son yıllarda yeni tınılarla okunması nedeniyle otantiklik kavramı içinde yer alabilir. Aslında, otantik halk müziğinin kriterlerinden bazılarına uymaz. Bu kriterler arasında anonim olma ve varyantı bulunmayı, Ozan’ın türkülerinde aramak zordur. Buna rağmen sözel gelenekte yer alması ile kırsal kesimin kültürünü devam ettiriyor olması kuralına tümüyle bağlıdır. (Erol; 2009: 138) Yaşamının kısa olması otantiklik için önemlidir. Çünkü özel radyo ve televizyonların yayın hayatına başlamasıyla birlikte, Türk halk müziği zaman içinde farklı biçimde sunulmaya başlamıştır. Bu durumu halk müziğinin yeniden uyanışı olarak tanımlamak mümkündür. Yeniden uyanış önderleri içinde, Feyzullah Çınar’ın türkülerini dinleyerek yetişmiş ve halk müziğinin otantik icrâcıları arasında adı geçen kişilerden, Sabahat Akkiraz ve Musa Eroğlu gibi ünlü isimler de vardır. (Erol; 2009: 142) Bu kişilerden Sabahat Akkiraz, Feyzullah Çınar’ın “*Siyah Saçlarında Hatem Yüzlerin*” adlı türküsü ile 1983 yılında dikkatleri çekmiştir. (Cumhuriyet Gazetesi; 13.01.1996: 14) Sabahat Akkiraz, albümünde bağlama ailesi çalgıları kullanmayı özellikle tercih ettiğini belirtirken, Musa Eroğlu “*Yol Ver Dağlar*” albümünde basgitar ve akustik gitar gibi çalgılarla yeni bir tını oluşturmaya başlamıştır. Eroğlu bu albümde Çınar’ın “*Dosttan Gelen Sitem*” adlı türküsünü seslendirerek, müzikte yozlaşmaya karşı belgesel albüm yapmayı denediğini ifade etmektedir. (Cumhuriyet Gazetesi; 06.05.1995: 12)

Feyzullah Çınar, bestelerinde Alevî-Bektâşî kültüründen gelen tasavvufî halk müziği türlerinin hemen her birinden örnekler vermiştir. Bu örnekleri aşağıdaki tabloda yer alan konu dağılımında da net biçimde görmek mümkündür. Aşağıdaki tablodan anlaşılabacağı üzere, Alevîlik kimliğini ortaya koyarken, Deyiş, Semâh ve Nefes örnekleri vermiştir. Kerbelâ olayı üzerine 16 adet Mersiye bestelemiştir. Mersiyeler, Hz. Hüseyin’in ölümü üzerine yazıldıkları için bestelenirken genellikle Hüseyinî makâmı kullanılmaktadır. Feyzullah Çınar da bu kurala uymakla birlikte, mersiyelerinden birisinde Sabâ makâmını kullanmıştır.

Türkülerde İşlenen Konu	Konu Sayısı
Alevîlik	25
Toplumsal düzen bozukluğu	19
Genel konular	17
Kerbelâ olayı	16
Sevgiliye duyulan aşk	16

Nasihat	12
Feleğe sitem	11
Alevî büyüklerine sevgi	9
Kıbrıs	8
Dini kullananlara karşı	6
Hasret	5
Siyâsî	4
Ecevit sevgisi	3
On iki imâm	2
Ağıt	2
Atatürk sevgisi	1
Peygambere övgü	1
Çocuk sevgisi	1
TOPLAM	158

Tablo: 3 (Feyzullah Çınar'ın Türkülerinde Kullandığı Konular)

Sonuç ve Öneriler

Sivas müzik kültüründen konu açıldığı zaman, akla ilk olarak Âşık Veysel, Muzaffer Sarısözen, Ruhsâtî gibi isimler gelmektedir. Sivas halk şairlerinin sayısı öylesine çoktur ki, hakkında çalışma yapan Doğan Kaya, topladığı bilgileri ancak beş cilt halinde yayınlatabilmiştir. Hatta bu beş cildin içinde de her âşığa birkaç sayfa ayırabilmiştir. Bu kadar verimli topraklarda Feyzullah Çınar gibi bir ozanın yetişmesi tesadüf değildir. Eserleri incelendiği zaman görüleceği üzere Sivas ozanları arasında en verimlilerinden birisi şüphesiz Feyzullah Çınar'dır. Kalan Müzik, Feyzullah Çınar'ın Strasbourg'da yayınlanan "*Chants Sacré d'Anatolie*" albümünü, "*Âşıklar ve Yerel Sanatçılar*" adlı serisinin ilk albümü olarak "*Nefes*" adıyla çıkarmıştır. Bu albümün devamında Hisarlı Ahmet ve Âşık Veysel albümleri çıkmıştır.

Feyzullah Çınar, her ne kadar Sivas'ın kırsalında doğmuş ve büyümüş olsa da ozanlık geleneğini yaşatmak için yaptığı çalışmalar, yurtiçi ve yurtdışında her ortamda devam etmiştir. 80'e yakın plak, uzunçalar ve kasetin yanı sıra birçok platformda sahne almıştır. Günümüz sanatçılarına gerek besteleri ile gerekse fikirleri ile ilham vermiştir. Buna rağmen hakkında yazılan yazılar, sadece yaşam öyküsünü anlatmaktan ileri gitmemiştir. Sadece Alevî kültürü bağlamında dahi incelenmesi gereken birçok yönü olduğu bilinmektedir. Bu sebeple, Feyzullah Çınar hakkında yapılacak olan çalışmaların sayısı artırılmalıdır.

UYGUR TÜRKLERİ: TARİH, DESTAN VE GELENEK

UIGHUR TURKS: HISTORY, EPIC AND TRADITION

УЙГУРЫ: ИСТОРИЯ, ЭПИЧЕСКИЙ СКАЗ, ТРАДИЦИЯ

Dr. Reyhan Gökben SALUK*

Özet

Dil ve tarih, kültürün gelecek nesillere aktarılması sürecinde en önemli ve en etkin iki unsurdur. Destanlar, bir milletin zihniyetine inkişaf eden tarihî kodları; zaman, mekân, yapı gibi pek çok anlatı unsuru çerçevesinde edebî bir üslûpla ve dille terkip ederek nesillere intikal ettirmekte ve bu sayede ait olduğu kültürün geleneksel söylemi olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında destanlar, kökleri milletin en eski tarihinde, mitolojisinde, yaşama biçiminde aranması gereken ve ait olduğu milletin mensupları tarafından bilişsel, duyuşsal bildirimler içeren bir zihniyet yansımasıdır. Uygur Türk destanları da tarihten beslenen, ait olduğu coğrafyaya bağımlı, yerleşik (otrakçı) kültüre has motiflerin yoğun olarak işlendiği, çeşitli din ve inançlara ait pratikleri aktaran, günümüze kadar uzanan Uygur bağımsızlık mücadelesinin sözlü ve yazılı aktarımı olarak görülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Folklor, Orta Asya, Uygur Türkleri, Uygur Destan Geleneği.

Abstract

Language and history are the two most important and effective elements in transferring culture to the future generations. Epics revert the historical codes that have evolved in the mindset of a nation to the generations through various means of narrations such as time, place and structure composed with a literary style and language and thus become the traditional narration of a culture. With this point of view, epics are reflections of mentalities that should be searched for in the roots of the oldest history, mythology, life style of a nation and which includes cognitive, affective notices by the members of the nation they belong to. Epics of Uighur Turks also nourish on history, which are dependent on the geography it belongs to,

* Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Araş. Gör. Ankara/TÜRKİYE. (rgsaluk@gazi.edu.tr.)

where motives unique to permanent (settled) culture, which transfers the practices of various religion and beliefs, and which is the verbal and written transmission of the Uighur independence struggle that has made it to our day.

Key Words: History, Folklore, Middle East, Uighur Turks, Uighur Epic Tradition.

Giriş

Türk kültürünün Orta Asya merkezli tarihî, folklorik, siyasi, ekonomik ve etnik geçmişi ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda, Doğu Türkistan büyük bir önem arz etmektedir. Bugün siyasi ve kültürel tanımlamaları “*Sinkiang (Kazanılmış Toprak) adı verilen topraklarda yaşayan Türk boyu*” şeklinde olsa da; Doğu Türkistan, Büyük Türkistan coğrafyasının doğu kolunu teşkil etmekte ve bu vesile ile Orta Asya kültürel mirasının doğal ve ayrılmaz bir parçası olmaktadır (Roberts 1996: 16).

Türkler, müşterek Orta Asya edebî diliyle eşsiz kanonik eserler ortaya koymuşlardır. Turfan metinlerinden Divanü Lügati't-Türk'e, Kutadgu Bilig'e kadar pek çok eser folklor ve klasik edebiyat kaynağı olmalarının yanı sıra evrensel anlamda da insanlığın öz malıdır. Sovyetler Birliği ve dağılmasıyla devam eden süreçte Türk devletleri etrafında -politik, ekonomik ve bölgesel vb. gelişmelere bağlı olarak- kültürel anlamda tarih, folklor, edebiyat, gelenek ve görenek eksenli araştırmaların devlet eliyle hükümetin ve rejimin onaylayacağı şekilde yönlendirildiği görülmüştür. Buna karşın bölgede hatırı sayılır bir değeri olan Uygur Türkleri, Türk milletinin zengin kanonik edebiyat verimlerini, kültürel ve destanî mirasını siyasi, sosyal vb. alanlardaki birtakım engellemelere ve psikolojik manipülasyonlara karşın özgün şekilleriyle yaşatmaya devam etmektedir.

Türk destanlarını farklı coğrafi bölgelere ve tarihî kesitlere ayırarak incelemenin -metinlerin birbirleriyle olan organik bağı düşünüldüğünde- bilimsel sonuçlara ulaşmayı zorlaştıran bir husus olduğunu ortadadır. Bu noktada, edebiyat ve folklor dairesi içindeki ürünleri Türk kültür coğrafyasının ve dünyasının ortak verimleri olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu vesileyle Uygur destanları Büyük Türk destan geleneğinin tamamlayıcı ve ayrılmaz bir parçası olarak görülmelidir.

Uygur Türk destancılığı, kendine has anlatı geleneği içinde gerek icrası gerekse muhtevasını oluşturan bütün yapısal unsurları bakımından müzikal, estetik kurgu ve dil-üslup özellikleri açısından kendisine mahsus hususiyetlere sahiptir. Anlatı geleneği kendi içinde ait olduğu coğrafyaya bağımlı, eski Türk tarihinden beslenen, ottrakçı (yerleşik) kültüre has motiflerin yoğun olarak işlendiği, çeşitli din ve inançlara ait pratikleri taşıyan, günümüze kadar uzanan ve âdeta bölge insanının kaderi hâline gelen bağımsızlık mücadelesinin sözlü tarihini yansıtmaktadır.

I- Doğu Türkistan: Tarih ve Destan

Medeniyetleri yaratan milletler, mensubu bulunduğu, varlık sebebi olduğu kültür dairesi içinde kendine has birtakım davranış kalıpları etrafında hareket eder ve bu hareketleri ile diğer milletlerden ayrılır. Sovyet Asya araştırmaları uzmanı Lev Gumilev, bu noktada etnos kavramını ortaya atar. Ona göre etnos, insanlığın çevreyle ilişkisinin etnik kolektifler vasıtasıyla gerçekleşmesi ile ilgilidir (Gumilev 2004: 46). Daha açık bir tanımla etnos; sosyal bir kurum değil, insanın tabiata bağımlılığının kültürel gerçekliğidir (Gumilev 2004: 45,46).

Gumilev'in bu tespitlerinden yola çıkarak, Türk destanlarının Orta Asya'nın çetin coğrafi koşullarını ve kolektif kültür ürünü olarak yansıyan Türk motiflerinin bayraktarı olduğunu ifade etmek gerekmektedir. En eski zamanlardan günümüze kadar cereyan eden önemli tarihi, siyasi, dinî vb. hadiseler ile toplum hatırasında yer eden savaş, göç, kıtlık ve zafer gibi kavramları işleyen bu destanlar, kültürel değerleri geleceğe aktarma işleviyle ortaya çıkmaktadır. Ayrıca destanların bir diğer işlevi de kolektif bilince ihtiyaç duyulan durumlarda toplumsal uyanışa zemin hazırlamaktır.

Lev Gumilev, isimsiz bir ülke olarak adlandırdığı Doğu Türkistan'ı etnogenesis çalışmaları içinde özgün bir şekilde yorumlar. [1] Aslında bu bölge; tarihin yazıldığı, aynı zamanda Budizm'den Nasuriliğe, Manihaizm'e ve İslam'a kadar çeşitli din ve inançların bir arada yaşandığı bir bölgedir. Türkçenin yaygın, ticari faaliyetlerin yoğun olduğu bu coğrafyada; Uygurlar kendi tebaalarının günlük yaşamlarına, dinlerine, kültürlerine dokunmamış; M. 960 yılında İslamiyet'i kabul eden Karluklar ise güneybatıda -Kaşgar, Hoten gibi şehirlerde- Türk-İslam medeniyetinin kurulmasına zemin hazırlamışlardır. Gumilev'e göre bu topraklar coğrafi yönden bir bütün olan fakat birbirine karşı hiç de dostça münasebet sergilemeyen iki etnik ve kültür bölgesine ayrılmıştır. Ayrıca, bu bölgenin tarih boyunca bir isimle anılmamasının sebebi olarak ise; pek çok etnik grup tarafından farklı isimlerle adlandırılması, fiziki coğrafyası ve tarih boyunca bu bölgedeki gruplar arasındaki güçler dengesi veya dengesizliği sayılabilir diyerek çok yönlü tarihî tespitlerde bulunmuştur (Gumilev 2004: 101).

Büyük Türkistan, takriben M.Ö. 2600 yıllarından (İskitlerden itibaren) beri aynı isimle bilinmekte ve İdil (Volga) ile Seyhun (Amu Derya) arasından Horasan'a kadar uzanmaktadır (Harmancı 1997: 4). Çin devlet sınırları içindeki otonom bölge Uyguristan (Doğu Türkistan) ise, Büyük Türkistan'ın doğu kısmında yer almaktadır. Doğu Türkistan, doğusunda Çin'in Kansu ve Cinghai eyaletleri, batısında Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, kuzeyinde Moğolistan, güneyinde Çin'in Tibet otonom bölgesi, Hindistan ve Pakistan ile çevrilidir. Bu topraklardaki İpek Yolu, Batı ve Doğu kültürleri arasında iletişimi sağlayan tabii bir ticaret yoludur. Doğu Türkistan bu vasfıyla tarih boyunca önemli kültür kavşaklarından biri durumunda olmuştur.

Hazar'dan Mançurya'ya Altaylardan Himalaya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada Orta Asya hakimiyetinden yani belirgin bir Türk hakimiyetinden bahsedilir. Bu bölge; Türklerin tarih sahnesine çıktığı ilk dönemlerden itibaren İslam'ın

kabulüne ve şimdiki zamana dek uzanan bağımsızlık sürecinin, değişik hanedanların yükselişlerinin, çöküşlerinin, Rusya'nın Orta Asya baskınlarının, baskılarının, Sovyetler Birliği'nin düşüşünün ve son dönemde de Çin'in yükselişinin siyasi ve sosyal tarihini yansıtmaktadır. Bu vasıflarıyla İç Asya, coğrafi ve tarihî anlamda yoruma muhtaç, şaşırtıcı bir alandır (Soucek 2000: i). Büyük Türkistan'ın doğu kolu Uyguristan (Çin Türkistan'ı, Doğu Türkistan, Şarkî Türkistan, Çin Orta Asya'sı) Arap, İran, Hint, Çin vb. kültürlerle sürekli bir etkileşim içindedir ve doğal bir parçası olduğu bu coğrafyanın ve Türk tarihinin destanî söylevidir.

Uygur Türkleri kendisinden önceki Göktürk ve Hun Türk devletlerinin mirasını devralmıştır. Göktürk Devleti içindeki Töles boylarının siyasi birliğinin kuvvetlenmesi ile devlet kuran Uygurlar, 744'den 840'a kadar Doğu Türklerden Moğol steplerinin kontrolünü ele geçiren ve burada yerleşik hayata geçen Türklerdir (Drompp 1986: 2). Dolayısıyla folklor ve edebiyat ortakçı (yerleşik) kültüre has motifler ekseninde (bilhassa mimari yapılar, pazar kültürü, sosyal örgütlenme, yazı vb. unsurlar) oluşmuştur.

VIII. ve XI. yüzyıllar arasında Kuzeydoğu Çin'in İpek yolu vahası boyunca Turfan Uygurlarında Mani dininin ciddi bir hâkimiyeti olduğu kabul edilmektedir (Gulácz 1988: 1). Araştırmacılar savaşı bir kimliğe sahip Uygur Türklerinin Mani dinine girerek bu vasıflarını kaybettiklerini ifade etmektedir. Bu siyasi ve sosyal gelişmeler Dokuz Oğuz-Uygurların İslamiyet'in kabulü öncesinde ortaya çıktığı bilinen Türk destanlarından Türeyiş, Mani dininin kabulü ve Göç destanlarında yansımaktadır. Nihal Atsız, Mani dininin kabulünü, Türklerin Moğolistan'daki anayurtlarını bırakarak cenuba, Doğu Türkistan'a çekilmelerinin tarihi olarak yorumlamıştır (Atsız 1997: 75).

Tarihî süreç içinde X. yüzyıldan itibaren güneydeki Türk kuvvetlerinin merkezi Kansu olmuştur. XI. yüzyıldan sonra Budizm ana yerleşim merkezi Kansu'da Uygurların politik ve sosyal hayatında geniş ölçüde etkilidir (Tsung-teTsay 1998: 14). Çin'in batısında yaşayan Sarı Uygurlar (Kansu Uygurları), önce Kitanların ve Tangutların; 1209 yılından itibaren ise Çingiz ve hanedanının hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde yayılmacı bir politika gütmeyen Sarı Uygurların Mani dininden çok Budizm'in pratiklerini yaşadıkları görülmektedir. Kansu Bölgesi kabileleri hakkında bilgi veren ve Pelliot'un bulup Bailey'in neşrettiği Hoten metinlerinde, Kan-chou Türklerinin yerleşik hayat biçimlerine ve Budizm'i yaşama biçimlerine has bilgiler bunun en açık göstergesidir (Çandarlıoğlu 2004: 32). [2]

Uygurlar bölgesel ve kültürel etkilerle pek çok dinin ve inancın etkisi altına girmişlerdir. Uygurların değişik kültür çevrelerinde girdikleri bu dinî etkileşim sürecinin İslam'ın Orta Asya ve Türkistan'da yayılmaya başladığı dönemlerden XIV. yüzyıl başlarına dek sürdüğü çeşitli araştırmacılarca dile getirilmektedir (Olson 1998: 346,347).

Karahanlı dönemi tarihi, Doğu Türkistan'da İslamiyet'in yayılmasının ve geniş kitlelerce kabulünün tarihidir. Müslüman olmadan evvel Budist olan Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'le tanışması Samani hakanı Ebu Nasier zamanına rastlamaktadır. Bu asırlarda Doğu Türkistan'da Koça'da Budist bir hakan ve Müslüman

Karahanlılar olmak üzere iki hakanlık vardır. Kaşgarlı Mahmut ve Yusuf Has Hacıp gibi bilgelerin yetiştiği bu geçiş döneminde, folklor ve edebiyat tarihimiz açısından da gelecek nesillere yol gösteren önemli eserler ortaya konulmuştur. Satuk Buğra Han Destanı da bu önemli eserlerden biridir.

Bugün Uygur bölgesindeki Türkler, Çinliler, İç Moğolistan ve Kansu sınırları boyunca Moğollar ve Hsin-Chiang ya da Doğu Türkistan'da çeşitli kabilelere mensup ve sayısız göçmen soylar dışında Çin'deki Müslüman tebaanın çoğunluğunu oluşturmaktadır (İsraeli 2003: 15). Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise bu durum etnik olmanın yanı sıra bazen de dinî farklılıklardan kaynaklanan ciddi problem alanları oluşturmaktadır. Bu konuda Raphael İsraeli şu tespitlerde bulunmuştur: *“Çinlilerle Müslümanlar arasındaki fark yalnızca kültürel değil, daha belirgin şekilde dinsel- di. Dinsel heterojenlik daima siyasal istikrarı bozucudur, çünkü nihai değerler hakkındaki birbirine zıt inançlar siyasal arenaya girdiği zaman inançların girmemesi halinde çeşitli kültürel gruplar arasında mümkün olabilecek bir uzlaşmayı önleyerek çatışmaları azdırmıştır.”* (İsraeli 2003: 84). Fakat bu çatışmalar sadece dinî değil aynı zamanda etnik köken ve dünya görüşü farklılıklarına da dayanmaktadır.

Geçmişten günümüze ana hatlarıyla tarihî dönüm noktalarının kavşağında bulunan Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesi tarihî, dinî, siyasî, insanî ve kültürel alanlarda haklı sebeplere dayanmaktadır. [3]

II. Uygur Destanları Hakkında Yapılan Araştırmalar ve Folklor Araştırmalarının Genel Mahiyeti

XV. yüzyıldan sonra da İslam uygarlığının bir parçası olan Uygur Türklerinin edebiyatları Doğu Türkistan'da bütün Doğu ve Kuzey Türklüğünde olduğu gibi Çağatay edebiyatı dairesinde inkişaf etmiştir (Özkan 1987: 277). Yakın dönem Uygur Edebiyatının ana konusunu ise Çin işgali ve bu işgalin sonucu olan baskı dönemi ile sosyo-kültürel bunalımlar oluşturmaktadır. XIX. yüzyılda Çin istilası ile birlikte ortaya çıkan edebiyat bütünüyle bu isyanlar ve Çin'in baskıları ve zulümleri üzerine teşekkül eder. XIX. yüzyılın ilk yarısında yazılan Garipler Hekâyatı adlı eserde, A. Nizarî, T. Garibî ve N. Ziyayî'ye ait çeşitli destan, gazel ve muhammeler bulunmaktadır (Komisyon 1989: 597). Bununla birlikte Gafur Kâşgarî, Nizamî, Seyit Muhammed Kaşî, Sadir Pehlivan, Molla Şakir gibi pek edip, Uygur destan edebiyatının teşekkülünde mühim rol oynamışlardır. XX. yüzyılda sosyal hadiselerin ve Çin baskısının ve bu baskılara karşılık halk direnişlerinin edebî eserlere yansıdığı görülmektedir. Arzu Muhammed, Sayramî, Lutfullah Muttalip, Şeyh Garibî gibi edipler bu yüzyılın edebî faaliyetlerine yön veren önemli şahsiyetlerdir.

Çin Halk Cumhuriyeti Sovyetler Birliği ile (özellikle 1949-1960 yılları arasında) 1960 yılında vuku bulan Rus-Çin çatışmasına kadar dostane ilişkiler içinde olmuştur. Bu çatışmaların odağında ise iki taraf açısından da büyük bir önem arz eden Uygurlar bulunmaktadır. Çin, bu dinî ve etnik odaklı çatışmaları takip eden yıllarda -özellikle 1966 yılından itibaren başlayan ve etkileri günümüze kadar taşınan- başta kültürel ve insan hakları alanları olmak üzere ihtilalî ile dikkatleri üzerine çekmektedir (Memiş 2005: 105). Bazı araştırmacılar *“Çin'i, baskı ve emperyalist*

politikaları dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin başına gelenlerden farklı bir son beklemektedir." görüşündedirler (Leifer 2000: 55). Elli yıldır sosyalizmi durağanlaştıran doğu tarzı ile politik ve ekonomik alanlarda yeni bir açılıma giden Çin, Doğu Türkistan üzerinden bilhassa kültürel ve dinî olarak emperyalist faaliyetlerine hızla devam etmektedir.

Emperyalist kültür faaliyetleri Uygur folklor araştırmalarında ve eserlerinde yoğun bir biçimde hissedilmektedir. 1970'lerde komünizmle yönetilen ülkelerde hâkim düşünce olarak, "Edebiyat sosyal bilimdir ve retoriksel anlamda siyasi araçlardan biri olmalıdır." ideolojisi benimsenmiştir (Zhaotian 2005: 128). Bu prensip hümanizm düşüncesiyle kamufle edilerek sosyalist devletlerin edebiyat, folklor ve kültür politikalarının ana malzemesini oluşturmaktadır. Çin'in bölgedeki folklor ve kültür politikaları konusunda Raphael Israeli şunları ifade etmektedir: "Sovyetler Birliği'nde tabi olarak yaşayan Türk topluluklarında uygulanan kültürel politikalar, yönetimde bulunanların ideolojik yorum ve isteklerine göre belirlenmiştir. Devleti yöneten Marksist kadrolar, amaçları ve içinde bulundukları şartları dikkate alarak Türk ve Müslüman topluluklara bazen ülkedeki genel politikaları bazen de kendilerince zaruri gördükleri özel baskıcı yöntemleri uygulamışlardır." (Özkan 2002: 225).

Uygur Türklerinin folklorlarına ait ilk bilimsel çalışma 1922 yılının Aralık ayında *Koşaklar* adlı haftalık derginin ön sözünde folklor teriminin kullanılmasıyla başlamıştır. Bununla birlikte *Dins* adlı bir İngiliz bilim adamının *Çin Obzorliri* adlı makalesi ve aynı kişinin 1876 yılında yayımladığı *Çin Folkloru* adlı kitabının Uygur folkloru ile ilgili ilk eserlerdir (Rahman 1996: 2,3). 1968'de Emel Esin'in *Türk Kültürü* dergisinin 73. sayısında yayımladığı *Naziğim Destanı* Uygur halk destanları ile ilgili önemli bir çalışma olarak göze çarpar. Emel Esin'den sonra İsa Özkan'ın Abdurrahman Han Destanı adlı tezi Uygur destan geleneği çerçevesinde yapılan ilk bilimsel çalışma olarak gösterilir (İnayet 2004: VII).

1980'lerden itibaren Uygur folklor çalışmaları ile destan araştırmalarının da 1982'de Uygur Özerk Bölgesi'nde *Eski Eserler Toplama, Düzenleme Neşretme Bürosunun* önemi büyüktür (Mehmet 2006: 13). Bu yıllardan itibaren derleme metin çalışmaları hızlanmıştır. Araştırmacılar Uygur Türklerinin destanları üzerine tasnif denemelerinde bulunmuşlardır. Bu destanlar için XV-XVI.yüzyıllardan sonra teşekkül eden nazım-nesir karışık haldeki halk hikâyeleritanımını yapmaktadırlar (İnayet 2004: I). Yasin Zilil, Uygur destanlarını; İslamiyet'ten önce V. yüzyıla kadar olan kahramanlık destanları (Oğuz Destanı, Dede Korkut, Alper Tunga, Erge- nekon), İslamiyet'ten sonra ortaya çıkan aşk destanları (Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun, Tahir ile Zöhre, Garip ile Senem, Yusuf ile Ahmet vd.) ve yakın dönem tarihî olayları yansıtan ve gerçek vakalar üzerine kurulan destanlar (Sadir Pelvan, Nözügüm, Seyit Noçi vd.) olmak üzere üç bölümde incelemiştir (İnayet 2004: I).

Uygur sahasında sözlü edebiyat ürünleri ve özellikle de halk destanları hakkındaki çalışmalar XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Bunlardan ilki ve en önemlisi olarak Çokan Velihanov tarafından 1858-1859 yıllarında ortaya

konan *Tezkire-i Sultan Satuk Buğrahan*, *Tezkire-i Tuğluk Buğrahan* adlı eserler gösterilebilir (İnayet 2004: I).

Yabancı bilim adamları da Uygur destanları hakkında çeşitli çalışmalarda bulunmuşlardır. Radloff'un *Kuzey Türk Halklarının Halk Edebiyatından Örnekler* (1860-1871) adlı eserinin altıncı cildinde bulunan *Hamza, Şirin, Boz Körpez, Tayi Paşa bilen Zöhre Hanım, Çin Tömür Batur ve Şah Adilhan* adlı destanlar önemlidir. Pantusov'un 1890-1895 yılında *Tarançi Halk Edebiyatından Örnekler* adlı IX ciltlik (Kazan) eserinde *Tibib Paşa bilen Zöhre Hanım, Nözügüm, Çin Tömür Batur* destanları yer almaktadır. Malov, 1954 yılında yayımladığı *Uygur Dili* adlı eserinde *Hürlika* adlı destanı yayımlamıştır. Jarrings, *Materials the Knowledge of Eastern Turkies* (1930) adlı eserinde *Tahir ile Zühre* ve *Hürlika* adlı destanlarını yayımlamıştır (Aihemaiti 2003: 36-37).

Uygur araştırmacılarından *Ahmet Himet* ve *Yasin Zilal*'in 1982 ile 1993 yılları arasında birlikte yayımlamış oldukları *Uygur Halk Destanlari* adlı eser önemlidir. Aynı zamanda Uygur halk destanlarına ait derleme metinleri *Bulak* ve *Miras* adlı dergilerde yayımlanmıştır. *Erşidin Tatlık, Abdulkadir Sadir, Yasin Zilil, Sabircan Şakicanov* Uygur destanları ve geleneği ile ilgili çalışmaları ile önemli araştırmacılar arasında sayılmaktadır.

Mehmet Zunun ile Abdükerim Rahman'ın 1982 yılında yayımladıkları *Uygur Halk Ağız Edebiyatının Esasları* adlı kitabında Uygur halk destanları üzerinde durulmuş ve destanlar üç dönemde incelenmiştir:

- i. Eski Uygur Halk Destanları: Bu dönem için *Oğuzname*, *Dede Korkut*, *Perhat* – *Şirin* destanları gösterilmiştir.
- ii. Ortaçağda ya da İslamiyet'ten Sonra Teşekkül Eden Destanlar: Bu döneme *Leyli-Mecnun*, *Yüsüp-Zileyha*, *Gerip-Senem*, *Kemerşah bilen Şemsi Canan*, *Hürlika-Hemracan*, *Senuber* gibi destanlar dahil edilmiştir.
- iii. Yakın çağlarda teşekkül eden halk destanları: Bu dönemdeki destanlar için *Sadir Pehlivan kıssası*, *Nözügüm Destanı*, *Gülemdan Destanı*, *Çin Moden Kıssası*, *Seyit Noçi* destanı gösterilmiştir (İnayet 2003: V).

Bu tasniften yola çıkarak, Uygur halk destanlarının aşk, vefa ve en önemlisi kahramanlık temaları üzerine kurulduğunu görmekteyiz. Yakın çağlarda teşekkül eden halk destanlarının tarihi olaylarla birebir örtüştüğü tespitinde bulunmak mümkündür.

III. Uygur Destan Geleneği Hakkında

Uygur destan anlatıcısına başta destancı, vaiz ve meddah olmak üzere, elnağmeci, koşakçı, kıssahan ve makamçı da denilmektedir. Bu terimlerin hepsi, esas olarak destan anlatan kişi anlamına gelmekle birlikte, destancının yeteneğini ve sanatındaki konumunu ifade eden bazı farkları da ihtiva etmektedir (Mehmet 2006: 120). Belirli bir gelenek etrafında teşekkül eden Uygur destan geleneği; Gü-

ney Mektebi, Dolan Mektebi, İli Mektebi, Kumul Mektebi ve Turfan Mektebi adlı beş mektepten oluşmaktadır. Burada kullanılan mektep terimi ile resmi ya da düzenli eğitim verilen merkezler değil, destan anlatma geleneğinin farklılık gösterdiği coğrafi bölgeler kastedilmektedir. Uygur destan mektepleri, adlarını aldıkları bölgelerde icra edilen ve öğrenilen destan anlatma ekolleridir. Her mektebin anlatıcılarının, ağız özellikleri, ustaları, üslupları, repertuarları, müzik aletleri ortaklık gösterir. Uygur destan mektepleri içinde Güney Mektebi ve İli Mektebi önemli bir yere sahiptir(Mehmet 2006: 115).

Uygur folklorunda mühim bir yeri olan destan edebiyatı aynı zamanda meddahlık edebiyatı olarak da bilinir. Meddahlık geleneği, hikâye anlatımının, türkü söylemenin, müziğin iç içe girdiği özel bir halk edebiyatı olduğundan Uygurlar arasında çok yaygın bir türdür (Aihemaiti 2003: 35).

Uygur on iki makamı ile destan icrası aynı eksen üzerinde birbiriyle bağlantılı olarak ilerlemektedir. Uygurlar, Orta Asya’da Özbek ve Taciklerle ortak bir müzik kültürünü paylaşırlar. Estetik değeri olan etnik müzik gelenek içinde geniş bir gruba kucaklar ve kendi içinde de çeşitlilik gösterir. Anlatıcı; aşk, iş, tarih gibi konularda ve bağlamı içinde törenlerde ve sosyal hayata dair pek çok alanda psikolojik, idealist unsurları icra esnasında hissettirir. Bu noktada dutar, setar ve tambur gibi önemli müzik aletleri geleneğin önemli enstrümanları olarak yansımaktadır. Amatcan Ahmadi’ye göre Uygur müziği;makam müziği, naşha müziği, enstrümantal müzik, dans müziği, destan müziği ve dinî müzik olmak üzere altıya ayrılmaktadır (Tsung-teTsai 1998: 17).

Uygur sözlü geleneğinde destan icrasının odak noktasında müzik vazgeçilmez bir unsur olarak yer almaktadır. Uygur Türklerinde büyük bir değeri olan On İki Makam’ın gelişmesinde destanî halk müziğinin etkisi çok büyüktür (Tsung-teTsai 1998: 35).Meddahlar setar, tanbur veya dutarla; çöçekler -özellikle Hoten’de- rebap ve dutarla destanlarını icra ederler. Bu yüzden bu bölgede icra edilen müzik rebap müziği olarak da anılır. Bu destanî mahiyetteki şiirler aşk veya sosyal hayatın ironileri üzerine kurulur. Ayrıca kısa ve hikemî şiir metinleri olarak atışlar de bir veya iki kişi tarafından diyalog esasına dayanarak ortaya konulur. Özbek folklorunda ise bu metinlerin daha çok aşk konusu üzerine kurgulandığı görülmektedir. Teması aşk olan metinlerde ise ney, rebap ve def icra esnasında ana enstrümanlardandır.

Uygur folklorunda sıklıkla meddahlar, epik ve dinî şiir söyleyen icracılardır. Onların söyledikleri şiirler daha çok tarih, savaş, mitolojik, dinî ve kahramanlık hikâyeleri üzerinedir. Dinî hikâyeler anlatan meddah aynı zamanda vaiz olarak da bilinir. Vaiz şiirini ve müziğini siyer, cenkname, menkıbe, peygamber kıssaları üzerine kurgular. Atış de kullanılan müzik aletleri bu şiirlerin icrasında da kullanılır (Tsung-teTsai 1998: 34-40).

Uygur Türklerinin halk şiiri gelenekleri edebî ve estetik bir kurguya sahiptir. Uygur Türkleri hayatlarının hemen her noktasına şiiri yerleştirmişlerdir. Mesela; halk şarkıları içinde özellikle Kansu Uygurları arasında jiukular, neşeli zamanlarda şarabın verdiği sarhoşlukla söylenen şarkılardır (Mackerras 1984: 198). [4]

Destanlar; fonetik ve semantik sembolizm üzerine kurgulanmış anlatılardır. Geleneğe bağlı olan destan anlatıcısı kelimelerin ve seslerin büyüleyici etkisinden faydalanarak dinleyicide bir duygu coşkunu yaratmak arzusundadır.

Dilbilimci Brown'a göre, metafora dayalı sembolizm büyük olasılıkla duygusal deneyimlerin korelasyonları üzerine kurulur. Aynı zamanda bu; objelerin de bir sesi olduğu ve bu sesin edebî üsluba zemin hazırladığı anlamına gelmektedir. Bu anlamda müzikal enstrümanlar anlatı ve söylemi yönlendiren önemli birer araç olarak kurgusal söylemin esas ögesi olmaktadır. (Mclean 1991: 135,136). Bu da anlatılardaki eşsiz üslup dilini keşfetmemizi olanak sağlar. Bir örnek olarak Uygur Türk coğrafyasında teşekkül eden Türk destanları gerek tarihî gerekse müzikal alt yapısı ile Türk dünyasının ortak edebî ve tarihî verimlerine ses vermektedir.

Sonuç

Edebiyatları, folklorları ve bu gelenek içinde kendine has bir değere sahip olan Uygur destanları ve destancılığı Türk kültüründe önemli bir yere ve değere sahiptir. Uygur Destanları, Oğuz-Türkmen destanlarından farklı bir kültürel yapı arz etmemekte fakat Uygur Türklerinin duyuş tarzı ve algılayışı ile destanların özgün bir üslup, müzikalite ve kurguyla aktarılmaktadır. Aynı zamanda ait olduğu coğrafyaya bağımlı, eski Türk tarihinden kaynağını alan, otakçı (yerleşik) kültüre has motiflerin yoğun olarak kullanıldığı, çeşitli din ve inançlara ait pratikleri aktaran ve günümüze kadar uzanan bağımsızlık mücadelesinin sözlü tarihi olan Uygur Türk destan geleneği yukarıda saydığımız gerekçeler ve vasıfları dolayısıyla çok yönlü olarak incelenmelidir.

NOTLAR

[1] Etnogenesis çalışmaları, halkların yükseliş ve çöküşlerini, süper ulusların doğmasıyla açıklanmaktadır. Bu yeni süper uluslar, yarı-fiziksel bir enerjiyle aşılandıklarında belirsizliğin içinden aniden ortaya çıkarlar, tarihi şekillendirirler ve daha küçük ulusları kendi politik ve kültürel alanlarının içine çekerler. Kısacası herhangi bir biyolojik organizma gibi gelişir ve ölürler. Gumilev'e göre, Latin süper ulus, uzun bir zamandır düşüş içindedir. Hâlbuki Slavlar'ı, Ugrik (Ural-Altay) unsurları ve Türkleri içine alan büyük Rus süper ulus ondan yarım bin yıl daha gençtir ve onun da ortaya çıkma zamanı artık gelmek üzeredir.

[2] Karahitay Devleti'nin pek çok üst düzey yöneticisi Uygur asıllıdır. Uygur alfabesinin Hıtay Devleti'nin resmi alfabesi olması konusunda Uygur Türklerinin etkisi büyüktür.

[3] İlk Uygur-Çin ilişkisi, Uygur birliğinin kurucusu olarak kabul edilen P'u-sa zamanında başlamıştır (İzgi 1989:32). 630 yılında Tarduşlarla birlik olup Göktürkleri mağlup eden Uygurlar Çinlilerle iyi geçinme siyasetini benimsemişlerdir. Uygurları bu savaştan sonra tanımak zorunda kalan Çin ile Türkler arasında ticari ilişkiler de böylelikle başlamıştır. Bilindiği gibi Sinkiang 1758'de Cengiz Moğollarının

yenilgisiyle Çin hâkimiyetine girdi (Saoucek2000:263). O günden beri iki ülke arasındaki ilişkilerin boyutu ve tarihî gelişimi pek farklı görünmemektedir. 1949 yılında Maocular'ın iktidarı ele geçirmesi ile kurulmuş sosyalist bir devlet olan ÇinDünya nüfusunun 1/5'inin Çinlilerden oluşturmaktadır ve *sarı tehlike* olarak adlandırılmaktadır (Memiş2005:105).

XV. yüzyıldan itibaren Cengiz Han'ın oğlu Çağatay Han'ın Doğu Türkistan ve Tanrı Dağlarının orta kısımlarına hâkim olduğu bilinmektedir. Bu dönemde bölge Uyguristan adını almıştır. Kardeş kavgalarını ve Çin'deki Türk hâkimiyetinin sona erip Mani dininin darbe yemeye başladığı dönemleri takiben, XVII. yüzyılda Uygurlar Çin'in hâkimiyetine girmişlerdir. XVIII. yüzyılda ise Çin'in benimsediği istilacı tutumun sonucu olarak bölgede üç millî devletin kurulduğu görülür:

- 1865 – 1877 yılında Yakup Bey'in kurmuş olduğu Doğu Türkistan Devleti. 18 Kasım 1884'te Çin imparatorunun emriyle bu toprakların adı, Çin'in XIX. eyaleti olarak yeni toprak manasına gelen Şin Cang'a çevrildi (Kurban1992:11-12).

- 1933 – 1934 yılında kurulan Doğu Türkistan Devleti. Kumul, Hoten, Turfan ayaklanmaları neticesinde 12 Kasım 1933'te Sabit Damolla başkanlığında Kaşgar'da Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti ismiyle bir Türk Devleti kurulmuş oldu (Kurban1992:12). Kısa ömürlü bu devletin 12 Kasım 1944'te Gulca'da kurulan Ş.T.C.ne manevi etkisi kabul edilebilir (Kurban1992:12-13).

- 1944 – 1949 yılları arasında 5 yıl yaşayan ve Stalin ile Mao'nun ittifakı sonucunda yıkılan Şarki Türkistan Cumhuriyeti'dir. Devletin başkanı Ahmetcan Kasimi'ydi. 1949 yılında Çin ordusunun işgali ile ortadan kaldırılmıştır.

[4] Günümüzde Budist Sarı Uygurlar, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kansu Eyaletinde yaşamaktadır. XIX. yüzyılda, Sarı Uygurlar Sinkiang bölgesinin esas Uygur topluluğundan ayrılarak bugün Kansu Eyaleti olarak bilinen yere göç etmişlerdir (Olson1998:343). Uygurların Batı kolu XV. yüzyılın sonuna doğru İslamlaşmasını tamamlamış olmasıyla doğu kesiminden dinî yönden farklılaşmış bulunuyordu (Qarluq2006:1). Bununla birlikte batı Uygurlarının şehircilik kültürü Sarı Uygurlar ile Müslüman Uygurlar arasındaki bir diğer fark olarak gösterilebilir.

KAYNAKÇA

AIHEMAITI, Münire, **Uygur Halk Destanlarından Şah Adilhan Destanı**. Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 2003.

ATSIZ, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**. İrfan Yay. İstanbul, 1997.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, **Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri (9-11 Asırlar)**. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. İstanbul. 2004.

DROMPP, Michael Robert. **The Writings of Li-te-yu: As Sources For The History of T'ang Inner Asian Relations**. Indiana University. Dr. Thesis. 1986.

GULÁCZI Zsuzsanna, **Mediaeval Manichaean Book Art: A Study of Design, Function and Origin of Manichaean Book Illumination**. Indiana University. Dr. Thesis. 1988.

GUMİLEV, Lev, **Etnogenes Halkların Şekillenışı, Yükseliş ve Düşüşü**. (çev. Ahsen Batur). Selenge Yayınları. İstanbul. 2004.

HARMANCI, Mehmet, **Çin Halk Cumhuriyeti ve Doğu Türkistan Şıncan-Uygur Özerk Bölgesi Ülke Araştırması**. Araştırma, Planlama ve Organizasyon Müdürlüğü. Mart 1997.

ISRAELI, Raphael, **Çin'deki Müslümanlar -Bir Kültürel Çatışma Araştırması-**. Gelenek Yay. İstanbul. 2003.

İNAYET, Alimcan, **Uygur Halk Destanları I**. TDK Yay. Ankara, 2004.

İZGİ Özkan, **Çin Elçisi Wang Yen – Te'nin Uygur Seyahatnamesi**. TTK Yay. Ankara. 1989.

KURBAN İlkel, **Şarkî Türkistan Cumhuriyeti (1944–1949)**. TTK Yay. Ankara. 1992.

LEIFER, Michael, **Asian Nationalism**. London. 2000.

MACKERRAS, Colin, *Folksong's and Dances of China's Minority Nationalities: Policy, Tradition and Professionalization*. **Modern China**, 1984. Volume 10. No 2.

MCLEAN, Donald James, **What is in a Name: An interpretation of Plato's Cratylus**, Canada. 1991.

MEHMET Abdülhakim, **Uygur Halk Destanları (İcra Merkezli ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma)**, Ege Üniversitesi. Basılmamış Doktora Tezi. İzmir. 2006.

MEMİŞ, Ekrem-KÖSTÜKLÜ, Nuri, **Yeni ve Yakın Çağda Türk Dünyası**. Çizgi Kitabevi. Konya. 2005.

OLSON James S., **Ethnohistorical Dictionary of China**, USA. 1998.

ÖZKAN, İsa, *Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan'da Folklor Çalışmaları*. VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi. Son Elli Yılda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları Seksiyon Bildirileri. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara. 2002.

ÖZKAN, İsa, *Uygur Halk Destancılığının Bugünkü Durumu*, II. Milletler Arası Halk Edebiyatı Semineri. 7-9 Mayıs 1985. Yunus Emre Kültür ve Sanat Vakfı yay. Eskişehir. 1987.

QARLUQ, Abdürreşit Celil, **Sarı Uygurların Sosyo-Kültürel Yapısı**. Atılım yay. Ankara. 2004.

RAHMAN, Abdulkerim, **Uygur Folkloru**, (Çev.: Soner Yalçın-Erkin Emet). Kültür Bakanlığı Yay. Ankara. 1996.

ROBERTS, Sean R., **Waiting For Uighurstan**. University of South California. Dr. Thesis. 1996.

SOUCEK, Svat, **A History of Inner Asia**. USA. 2000.

TSAI Tsung-te, **The Music and Tradition of Qumul Muqam in Chinese Turkistan**, University of Maryland. Dr. Thesis. 1998.

Türk Dünyası Edebiyatları(Komisyon). MEB Yay. İstanbul. 1989.

ZHAOTIAN, He, *Postsocialist History and the Pradigmatic Shifts in Chinese, Literary and Cultural Criticism*, (Çev.: Petrus Liu), **Inner Asia Cultural Studies**, 2005, Vol. 6, Nu 1.

ZİLİL, Yasin, **Uygur Destanliri Hekkide**, Urumçi. 1993.

MODERN SEYYAHLAR

THE MODERN GLOBETROTTERS

СОВРЕМЕННЫЕ ПУТЕШЕСТВЕННИКИ

Yrd. Doç. Dr. Ümit KAPTI*

Özet

Avrupa Birliğince desteklenen değişim programları ile yükseköğretim düzeyinde öğrenciler ve öğretim elemanları yurtdışındaki üniversitelerle değişimler düzenlemekte. Amaç ise yükseköğretimde kaliteyi ve karşılıklı ilişkileri artırmaktır. 1987 yılında başlayan Erasmus değişim programı ile 2008/2009 öğretim yılında 2 Milyon öğrenci sayısı aşıldı ve bu programa 31 ülke katılmıştır.(bknz. Europäische Kommission)

Bu öğrenciler ver öğretim elemanları ülkemize geldikten sonra ülkelerine geri dönerler ve üniversitelerine deneyimlerini anlattıkları raporlar yazarlar. Bu raporların bir kısmı internet ortamında bulunduğundan bu yazının kaynağını bu öğrencilerin raporları oluşturmaktadır. Bu raporları ile değişim programlarına katılmak isteyen öğrencilere gidecekleri ülke hakkında seyahatnamelerin de verdiği gibi birinci elden birçok bilgi aktarmaktadır. Yani bizim değişim öğrencileri ve öğretim elemanlarını birer “Seyyah” (TDK’una göre anlamı: Gezgin, turist) gibi görmemiz gerekir.

Anahtar Kelimeler: Erasmus, değişim programı, seyyah

Abstract

Overseas exchange programs supported by the European Union at the higher education levels students and faculty member exchanges are organized. The aim is to raise the quality of higher education and their interrelationships. Starting in 1987, the Erasmus exchange program in the academic year 2008/2009 exceeded

* Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı.
Eskişehir/TÜRKİYE

the number of 2 million students and 31 countries participated in this program. (See European Commission)

These students give feedbacks after their return to their home country in form of reports to describe their experience of the university. A part of these type of reports are find on the internet the source of this paper. These reports give the students who wish to participate in the exchange program further information from the firsthand about the Country's they plan to visit; like the travelogues. So our exchange students and teaching staff are "Voyagers" (meaning by the Turkish Language Institute: Guest, tourists).

Key Words: Erasmus, exchange program, globetrotter, traveller

1 Giriş

1987 yılında Erasmus değişim programı ile Avrupa Birliği en çok ses getiren değişim programını başlatmış oldu. Bu bağlamda Türk Üniversitelerine de birçok öğrenci geldi ve aynı zamanda yurtdışındaki üniversitelere de Türk yükseköğretim öğrencileri gitmiştir. Ülkelerine geri dönen bu öğrenciler daha sonra bu değişim programlarına ilgi duyanlara deneyimlerini aktarmaları amacı ile Yurtdışı raporları istemektedirler. Bu raporlar ülkemiz hakkında o kadar farklı ve ilginç hususlara değinmektedir. Bu misafirler bu raporları le bir nevi seyyah gibi bilgi aktarmaktadırlar. Seyyahlar geçmişte yazdıkları seyahatnamelerde, yurt içi veya yurtdışı gezilerinde gördüklerini, gezip gördüğü yerlerin insanlarını, yaşayışlarını, tarihlerini, medeniyetlerini anlatırlar.(bknz. <http://www.edebyahu.com>)

“Oturulan şehrin her köşesinin insanları ve bütün özellikleri ile anlatıldığı eserler de yazıldıkları yüzyıldan uzaklaştıkça ve araya yüzyıllar girdikçe seyahatname olarak kabul edilirler.” (<http://www.edebyahu.com>) Buradan da görüleceği gibi bu yazılara ilerde seyahatname gözü ile bakılabilecektir. Dünya edebiyatında Venedikli Marco Polo gibi birçok seyahatnameleri ile ünlü seyyahlar vardır yazılmıştır ve Türk edebiyatının en önemli eser Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eseridir.

Bu betimsel çalışmada ise önce Alman Üniversitelerinden ülkemizde değişim programı ile belli bir süre bulunmuş ve ülkelerine döndüklerinde üniversitelerine sundukları “Yurtdışı Raporları” kısmen sunulacak ve daha sonra belli başlıklar altında incelenecektir. Sonunda ise bu raporlardan ne tür bir sonuç çıkarmamıza gerektiğine değinilecektir.

2 Yurtdışı Raporları

Öncelikle bu seçilmiş olan raporların tamamen rastlantısal olarak seçilmiş olduğunu belirtmek gerekmektedir. Özellikle bir üniversite veya bir yöreye bağlı kalınmamıştır. Aynı biçimde öğrencilerin yükseköğrenim gördükleri bölümlere

göre de bir tercih yapılmamıştır. Ancak birçok rapordan sadece birkaçı örnek olarak kaynakçada belirtilmiştir.

3 Barınma Şartları

Gelen öğrenciler kısa süre için geldiklerinden Türkiye'deki kalış süreleri için yurtları tercih ettiklerinde aşağıdaki gibi tecrübeler edinebiliyorlar:

Katja:

“Bayan öğrenci yurdunda yurt yönetiminden üç bayan beni karşılıyor ve Türk Kahvesi ikram ediyorlar, bir kelime İngilizce konuşmuyorlar, İçeriğini anlamadığım bir Yurt kuralları listesini imzalıyorum. Başka bir öğrenci ne imzalamış olduğunu belirtiyor: Yurt kapanış saati: 20:00, ziyaretçi yasak, özellikle erkekler kesinlikle yasak.”

Ayrıca yurtlarda görülebilen “Abla” ve “Abi” uygulamaları ise değişik bir deneyim olarak belirtilmektedir. Bu uygulamanın iyi veya kötü olup olmadığı tartışılmıyor, ancak Almanya’da bunun mümkün olamayacağını belirtiyorlar.

Johannes:

“Yurtlarla ilgili olarak, cinsiyetlere göre ayrılmış, alkol yasağı, giriş-çıkış saatleri, bazen çantaları denetleyen güvenlik görevlisi, ortak mutfak ve sosyalleşme odası yok.”

Bu öğrencilerin notlarından en dikkat çeken hususun üniversite öğrencilerine yurtların giriş çıkış saatleri uygulamaları ile cinsiyetlere göre yurtların ayrılmış olması öne çıkmaktadır.

Türkiye'deki yaşam biçimine ve kültürüne bakıldığında bu uygulamaların yerinde olduğu düşünülebilir. Ancak bu genel şartları beğenmeyenler için birçok alternatif de bulunmaktadır.

4 Akademik Durum

Akademik ortam ve uygulamalara ile birçok övgü ve kaygı verici eleştirilere rastlamak mümkün. Birkaç deneyimi örnek olarak sunmak gerekir ise:

Katja*:

“Öğretim elemanları Almanya’daki üniversitemizdeki durumun tam aksine öğrencilere zaman ayırıyor ve her zaman birebir görüşme fırsatı bulabiliyorsunuz”.

“Profesörlerle kolay iletişime geçebiliyor ve arkadaşlıklar kurulabiliyor, hatta birbirinizle isminizle hitap edebiliyorsunuz”.

Johannes*:

“Benim öğretim elemanlarım genç ve istekliydiler, ancak tembel ve canları sıkılmış Türk öğrenciler tarafından çalışma atmosferi düşürülüyor, hatta ilk üç hafta derslere hiç gelmiyorlar ve dersin planını bozuyorlar.”

“Yeditepe üniversitesi özel bir üniversite olduğundan öğrencilerin çoğu çok yüksek ücretler ödeyen zengin ailelerden geldiklerinden öğretim elemanları en kötü (zayıf) öğrencileri dahi geçiriyorlar.”

Charlotte*:

“Birçok yapılmayan veya nadiren yapılan derslerden dolayı yoğunluğum yoktu. Dekanlar öğretim elemanı olarak görevlerini yerine getiremeyecek kadar yoğunlar.”

Buradan ise akademik olarak bir övgüden bahsedilmediği ve bazı üniversitelerde fazla not verildiği ve bazı yerlerde akademik ciddiyetin bulunmadığını belirtiyorlar. Ayrıca Türk üniversitelerinden fazla akademik beklentiye girilmemesinin doğru olacağını raporların çoğundan edinebilirsiniz.

Çevre

Yaşanılan ve algılanan çevre ile ilgili birçok görüş mevcut olmasına rağmen en önemli farklar yine büyük şehirler ve batı ile doğu bölgelerinde ortaya konulmaktadır. Daha ayrıntılı bir izlenim elde etmek için öğrencilerin deneyimlerine biraz olsun bakalım:

Eva:

“Türkler çok hoşgörülü ve misafirperver bir halk.”

“Türkiye’nin farklı şehirlerinde kalan bu öğrencilerin çevrelerinde gördükleri insanlar hakkında da yorumları bulunuyor.”

Katja:

“Erasmus Koordinatörüm burada herkesin İngilizce konuştuğunu söylemişti, fakat büyük yanlış.”

“Toplumsal çeşitliliği şehirlerde görebiliyorsunuz. Şehir merkezinde hayat coşuyor. Caddelerde alkol içilmesi yasak değil, travestiler Starbucks’ta oturuyor, Türk kızları mini etekler giyiyor.”

Johannes:

“Güney Doğu Anadolu ile Batı Anadolu gece ve gündüz kadar birbirinden farklı. Bayanların bir erkek eşliğinde doğuda gezmelerini ve akşam dışarı çıkmamalarını tavsiye ederim.”

“İstanbulda bisiklete binmek intihar girişimine eşdeğerdir.”

Bu yorum ve tecrübelerine dayanan tasvirlerden ise ülkemizin şehirlerindeki hoşgörü, çok çeşitlilik öne çıkmaktadır. Ancak Avrupa veya Almanya ile yapılan kıyaslamalardan ise bazen de çok şaşırdıklarını görebiliyoruz. Türkiye’nin

yurtdışındaki imajı ile Türkiye’de yaşadıkları tecrübelerinin ne denli farklı olduğunu çoğu kez raporlarda görebiliyoruz.

Atatürk

Atatürk’ün Türk toplumu için ne denli belirleyici ve önem arz ettiğini fark eden bu genç seyyahlar, raporlarında muhakkak Atatürk’e yer veriyorlar.

Katja*:

Türkiye’de halkın Atatürk düşüncesine inandığını ve refah düzeyin ve modernliğin batıda olduğuna inanıyorlar.

Johannes*:

“Almanyada olunca “Kemalistleri özliyorum”.

Bu alıntılardan da yabancıların Atatürk’e ve felsefesine ne kadar önem verdiklerini ve Türkiye’nin ne denli sahip çıktığını görebilirsiniz. Fakat Atatürk’ün toplumda daha fazla hissedilmesi gerektiği konusunda çoğu yazıda bir uyarı veya ipucu sezinliyorsunuz.

Kadın ve Kadının Konumu

Türkiye’nin belki dünyaya karşı en çok eleştirilen kadınlar ve konumları ile ilgili hususlarda ise aşağıdaki yorumlar örnek niteliğindedir:

Katja:

-Caddede bir Türk erkeğin verdiği ifadeyi aynen aktarıyor: “Görücü usulü evlilikler daha iyi...”

“Aynı zamanda kamu binalarında başörtüsünün yasak olmasına rağmen şehrin belirli semtlerinde kapalı olması dikkat çekiyor, bir terslik gibi geliyor insana.”

“Türk kadınlarına büyük saygı var. Otobüslerde boş koltuklar öncelikle bayanlara veriliyor ve bazen yanı boş kalıyor. Çarşıda gezerken hiçbir erkek gözlerinize bakmıyor, hatta dondurma servisi yapan garsona teşekkürümü belirtmek için gülümsemek istiyorum fakat görmemezlikten geliyor, ilk defa olunca biraz üzülüyorsunuz fakat bunu saygıdan yaptığını öğrenince olayı çok farklı görüyorsunuz. Hatta hoşunuza bile gidebiliyor.”

Katja’nın raporundan da kadına verilen değerin ilk bakışta görüldüğünden çok daha farklı değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kadınlara gösterilen saygının mesafeyi de içerdği anlatılmaktadır.

Sonuç

Bu genç seyyahların yazılarından Türkiye hakkında verilen imaj ve gerçeklerin birçok hususta incelenmesi ve irdelenmesi gerekmektedir. Türk kadını, akademik gerçekler, çevre ve Atatürk bu öğrencilerin ülkelerine döndüklerinde sundukları raporlarında öne çıkmaktadır. Değişim ile ilgili formaliteler bu çalışmada dikkate alınmamıştır.

Akademik camianın daha duyarlı ve dikkatli davranması gerektiği ve öğrencilerin de eğitimlerine gerekli hassasiyeti göstermeleri gerektiği vurgulanmaktadır.

Netice itibarı ile bu seyyahların bundan sonraki raporlarının daha olumlu içerikler yansıtması için herkes görevini daha iyi yapmalıdır.

Netice itibarı ile değişim programlarından yararlanmanın çok önemli olduğunu ve kesinlikle bir kazanım olacağını ise bütün öğrenciler savunmaktadır.

Çoğu kez: “Merhaba” demek “Hoşçakalın” demekten çok daha kolay oluyor!

KAYNAKÇA:

Europäische Kommission: *Erasmus: Ich bin einer der zwei Millionen, die dabei waren!* Luxemburg: Amt für Veröffentlichungen der Europäischen Union, 2010

Eva: <http://wcms.uzi.uni-halle.de/download.php?down=30532&elem=2694066>

Johannes: <http://5monateinistanbul.wordpress.com/page/2/>

Katja: <http://www.cafebabel.de/gesellschaft/artikel/am-rand-von-europa-ermus-in-einem-konservativen-stadtteil-istanbuls.html>

Robert Benjamin: <http://wcms.uzi.uni-halle.de/download.php?down=30533&elem=2694067>

<http://www.edebyahu.com/odev/241/seyahatnameler-uzerine>

**FARKLI KÜLTÜR; FARKLI DİL: UZMANLIK
ALANI YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE DENEYSEL
KRİTER TESPİTLERİ**

**DIFFERENT CULTURES, DIFFERENT LANGUAGES:
THE EXPERIMENTAL DETERMINATION OF CRITERIA IN THE
FIELD OF EXPERTISE OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING**

**РАЗНЫЕ КУЛЬТУРЫ; РАЗНЫЕ ЯЗЫКИ: ИТОГИ
ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ КРИТЕРИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ
СПЕЦИАЛИСТАМИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА**

Yrd. Doç. Dr. Bora BAŞARAN*

Özet

Geçmişe oranla çok daha hızlı bir şekilde kendi kültürel ve dilsel sınırlarının ötesine fiziken veya teknolojinin yardımı ile geçmekte olan modern insanların bu faaliyetleri yeni kültür ve diller ile de temasını da hızlandırmıştır. . Farklı kıtalar arasında bir veya iki günlük bir iş gezisi, dünyanın başka ucundaki bir şehire yapılacak bir haftasonu gezisi günümüzde çok sıradışı olaylar olarak görülmemekte. Bu şekilde sınırların ötesinde hareket edebilir olmak çağımızın kaçınılmaz gerekliliği olarak nitelendirilen yabancı dil kullanımını da önemli hale getirmektedir.

Bu önem öğrenci değişimi kapsamında başka bir ülkeye seyahat edip orada bulunacak olan öğrenciler ile ticari faaliyetleri sebebiyle binlerce kilometre uzağındaki üreticiler ile görüşen, sözleşmeler imzalayan iş adamları için farklılık göstermemektedir. Ancak içerik düzeyi olarak bakıldığında gündelik hayatı sürdürebilmek için iletişim kurulması ile üreticiler ile yapılan sözleşmeler için veya hastaların muayene edilmesi için ihtiyaç duyulacak yabancı dil öğretiminin kapsamı, düzeyi ve hedef kitlesi açısından farklılıklar gösterecektir. Teknoloji

* Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Eskişehir/
TÜRKİYE

destekli bir yabancı dil öğretimi yöntemi için bu farklılıkların dikkate alınması gerekmektedir.

Bu çalışma ile farklı kültürler ve farklı diller perspektifinden uzmanlık alanı yabancı dil öğretiminde teknoloji destekli bir öğretim sürecinde dikkate alınması önem arz eden en temel kriterler genel literatüre bağlı kalarak deneysel olarak derlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uzmanlık Alanı Dili, Yabancı Dil Olarak Almanca, Teknoloji destekli Yabancı Dil Öğrenimi.

Abstract

Compared to the past modern people are getting much faster behind their cultural and linguistic boundaries, physically or with the help of technology they accelerated their contact with new cultures and languages.

Today an one or two day business trip between different continents, a weekend visit to a city on the other part of the world are not seen as unusual events. This kind of ability to move beyond borderlines makes the foreign language considered as an unavoidable necessity of our age.

This necessity does not differ for Students, who will be there to travel to another country with a student exchange program either for a businessmen, which will travel thousands of kilometers to met with a foreing manufacturer and to sign an contract. However, the content level of sustaining the everyday life communication and to make contracts with manufacturers or for the examination of patients from the language teaching perspective will vary in terms of level, scope and target audience. For an technology-supported foreign language teaching method these differences should be considered.

In this paper the the most basic criterias adhering to the general literature are tried to experimentally to compiled within the different cultures and different languages perspective.

Key Words: Specialized Language, German as a Foreign Language, Technology Assisted Language Learning.

Giriş

Bologna sürecinin sonucunda başta üniversitelerin öğretim-öğrenme kültürlerin derin bir değişim olduğunu. Odaklanmanın salt bilgi yerine mesleki gelişime hizmet edecek bilgi ve becerilere yöneldiğini, bu bağlamda reformların gerçekleştirildiğini gözlemlenmektedir(Eberhardt 2010). Sıklıkla yeni programlarının başlatılması ile ağırlıklı olarak ön planda öngörülen reformların idari ve teknik uygulanması üzerinde duruldu. Yaklaşımlar, perspektifler, ilk

tecrübelerin yanında önceliklerin içerisinde yabancı dil öğretimine de yeni anlamlar yüklenilmektedir.

Artık pek güncel sayılmasalar da uzmanlık alanı tartışmaları genel hatları ile birbirine kutuplaşmış durumda bulunan anadilin korunması ve pragmatizm çerçevesinde yaşanmakta. Bir yandan çok dilliliğin öneminin ve gerekliliğinin savunulması ile bunun karşısında artık günümüzün ortak dili sayılan İngilizcenin avantajları sırlanması olarak sınıflandırılabilir bu tartışmalar. İngilizceye karşı uluslararası güçlü eğilim ve ilginin çok dillilik yerine daha çok tek dillilikten söz edilmesini gerektirecek bir baskı yaratmaktadır (Busch-Lauer, Fiedler 2011). Bu baskı sadece okullardaki yabancı dil öğretimi süreçlerinde değil aynı zamanda uzmanlık gerektiren dil öğretim süreçlerini etkilemektedir. İngilizcenin bu tartışmasız hakimiyeti için birçok makul ve kabul edilir neden sıralanabilir (Brülé 2010) . Örneğin ingilizceyi birinci veya ikinci dili olarak konuşanların sayısı, ekonomik gücü veya siyasi nüfuz gibi.

Dil çeşitliliği aynı zamanda kültür çeşitliliği demektir, dil ve kültürün birbirine ayrılamayacak düzeyde bağlı olduğu kabul edilecek olursa dil çeşitliliği azalmayacaktır (Nerrière, Hon 2011). Bu bağlamda uzmanlık alanı dilleri bu çeşitliliği alana özgü olmanın ötesinde terminolojik, anlambilimsel, morfolojik ve sözdizimsel açıdan da zenginleştirmektedir. Bilindik bir ilaç olan Aspirin'in ilaç prospektüsünden;

“Non-steroidal antiromatizmal ilaçların etkilerini ve yan etkilerini, metotreksat'ın istenmeyen etkilerini, antikoagulanların (örn. heparin ve kumarin türevleri) etkilerini ve steroidlerle birlikte alındığında gastrointestinal...”

Kolaylıkla anlaşılabilceği gibi uzmanlık alanı dilleri daha spesifik olmak adına daha kompleks olabilirler. Uzmanlık alanı dillerinin içerikleri hiçbir şart altında klasik olarak okullarda ders kitapları içerikleri ile aynı değildir. Bu farklılığın kendisini uzmanlık alanı olarak yabancı dil dersi malzeme ve yöntemlerinde görülmesi gerekmektedir. Bu oldukça özgül kompleksitenin yabancı dil derslerinde öncelikle dilsel temellerin sağlanması ve akabinde alanlara özel yeterliliklerin geliştirilmesi öngörülmektedir (Hammrich 2014).

Bu çerçevede öğrenciler dört yıla kadar Başlangıç ve Orta düzey dil yeterliliklerini sağlayıp devamında tüm dikkatlerini esas hedefleri olan uzmanlık alanı yabancı dil öğrenimine ve özelliklerine odaklayabilirler.

Anlaşılacağı üzere öğrenci profiline bağlı olarak uzmanlık alanı dillerinin belirgin bir avantajı da vardır. Alanında uzmanlaşmış kişiler için konu oldukça bilindik ve motivasyonları yüksektir. Bu tür yabancı dil öğrenci profilinde günlük konuşma için öğrenilen yabancı dil kural ve yaklaşımlar uzmanlık alanı olarak yabancı dil derslerinde bir basamak olarak kullanılmaktadır. Alan yeterliliklerini kazanmış olmak uzmanlık alanı dilli öğrencileri için bu büyük bir avantajdır. İlgili alanın nesesine yabancı olmayıp, uluslararası geçerli kavramlara hakim olmaları nedeniyle dilsel boşlukları daha kolay tamamlayabilmektedirler (Rata 2010).

Tüm bunların ötesinde uzmanlık alanı dili öğrencileri genelde yüksek motivasyona sahip ve daha odaklıdır. Bu olumlu koşullar dahilinde yabancı dil öğretimi daha kısa bir öğrenim süreci içerisinde ancak daha kapsamlı bir içeriklerle gerçekleştirilebilir. Ve bu açıdan teknoloji destekli, uzaktan öğretim için çok daha uygun bir seçenek olarak kabul edilmektedir.

1. Teknoloji destekli yabancı dil öğretimi

Yeni teknolojilerin ve son dönemlerde özellikle dijital ortamların yabancı dil öğretme ve öğrenme süreçlerini zenginleştirmek için birçok fırsatlar sunduğu düşünülmektedir. Dijital teknolojilerin bilgi, iletişim ve işbirliği süreçlerinin kolaylaştırılması açısından çağdaş dil öğretimi için de ayrılmaz bir parça gibi algılanmaktadır. Ancak farklı medya formatların ve uygulamaların yabancı dil öğretimi için kullanımında didaktik anlamlı görevlerin bilimsel yöntemler yoluyla tanımlanması ile yeni teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni olanakların adapte edilmesi arasındaki mesafe hızla büyümektedir.

Teknolojinin yabancı dil öğretimi sürecindeki rolünü ve etkisini gözlemlemek günümüzde artık neredeyse klasik bir inceleme alanı haline geldi. İncelemeler ve araştırmalar açısından bakılacak olursa başlangıcı 17. Yüzyılda Comenius'un bir tür eğitimde teknoloji destekli yaklaşımlarına kadar geçmişe uzanabilir. Çalışma alanı olarak bu derece köklü deneyim ve birikimlerin oluşmuş olmasına karşın yabancı dil öğretimi alanında teknolojiler ile deney yapma eğilimi genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Muhtemelen altmışlı veya yetmişli yıllarda başarısızlığa uğrayan zamanın teknolojilerine göre hazırlanan dil Laboratuvarları ile yaşanan hüsranslar bu duruma en belgin örneklerden birtanesidir. Dönemin teknolojisi aynı dönemin henüz olgunlaşmamış didaktik anlayışın, yani o günler için „davranışçı yaklaşımı“ temel almıştır.

Günümüz de yabancı dil öğretimi için tasarlanan teknolojilerin de benzer şekilde teoriden uzak kalması şaşırtıcı bir durum değildir (Eberhardt 2010). Yazılımcılar ile öğretmenler arasında halen aşılması güç bir uçurum bulunmakta. Ne yazık ki hareket eden, dört duyumuza hitap eden ve renkli olan herşey aynı zamanda verimli olacaktır veya faydalıdır diye bir şart yoktur. Kullanım kolaylığı artan teknolojilerin öğretmenlerin işlerini kolaylaştırdığı bir gerçektir ancak aynı zamanda öğretmeni pasifize de edebilmektedir (Biebighäuser, Zibelius, Schmidt 2012).

Teknolojilerin yabancı dil öğretiminde daha da verimli kullanılması ve bu alanda saklı potansiyelinin ortaya çıkartılması için sahada çalışan öğretmenler ile bu ürünleri ortaya çıkartanların eşgüdüm ile çalışması bu bağlamda ayrıca bir önem arz etmektedir.

2. Uzmanlık alanı için yabancı dil açısından teknoloji kullanımı

Uzmanlık alanı için yabancı dil öğretiminin öğrenen açısından avantajların değinilmişti ancak öğretenler perspektifinden bakıldığında çok ciddi sorunların olduğu vurgulanmalıdır. Yabancı dil öğretmenleri uzmanlık alanı için yabancı dil

öğretimi için gerekli olacak alan bilgisine normal şartlarda sahip değildirler. Diğer yandan doktorlar, mühendisler, hukuçular veya eczacılar'da dil öğretimi için ihtiyaç duyulacak yeterliliklere sahip değillerdir. Bu noktada yani yetkinlik açıklarının aşılması noktasında eğitim teknolojilerinin daha etkin bir biçimde kullanılması mümkün olabilecektir.

Bu yöndeki bir tasarımın özünde alan bilgilerinin hem kendi dilinde hem de yabancı dilde sunulduğu dijital bir kaynağın; örneğin metin yolu ile; hem kıyaslayarak hem de kendi kendine öğrenme olanağı sunması yatmalıdır (Unterstaller 2010). Kaynağın bir bölümü alana özgü sözcük dağılıcığının sistematik olarak sunulması alan uzmanları ile planlanmalı ve böylelikle eş zamanlı olarak veya günlük rutinlerine bakılarak alan bilgisine sahip öğrencilerin veya uzmanların kendi sözcük dağılıcığına senkron veya asenkron olarak geliştirmesine olanak tanınmalıdır (Ilse, Tichy 2014). Bu yaklaşım ile yabancı dil öğrenenler kendi alanlarına paralel olarak okumalar yolu ile alana ait sözcük dağılıcıklarını zenginleştirmeleri ve alıştırmalar yolu ile pekiştirmeleri beklenebilir.

Mevcut teknolojilerin desteği ile ses ve görüntülerin de işlenmesi sayesinde duyulara daha yoğun hitap edilebilmesi ve öğrenimi kalıcı kılmasına da etki etmesi mümkündür.

Okuma becerisini geliştirmek gibi görünen bu teorik yaklaşımın etkileri muhtelif yeterlilikler yönünde de görülecektir. Tasarımın öğrencinin kendi kendine öğrenmesini teşvik etmesi, özgün içerik ve alıştırmalar içermesi gerekmektedir. Aktif öğrenim süreci devam eden öğrenciler için kendi öğrenim alanı için senkron ve anlamlı içeriklerin sunulması motivasyonu artıracaktır. Aktif öğrenciliğini tamamlamış, artık turizm acentası işletmecisi, hemşire veya hukuk müşavirleri gibi meslek sahibi uzmanlık alanı olarak yabancı dil öğrencileri için içeriklerin kendi iş yaşamlarından ancak farklı bir dilde olması ve bu boyutu ile daha fonksiyonel yaklaşım sergilenmesi gerekmektedir (Schlak, Bosch 2013). Klasik anlamdaki yabancı dil öğretimi ile uzmanlık alanı için yabancı dil öğretimi hem sözel hem de yazılı içerik olarak da farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda özgün alan metinlerinin iki dilli ve yoğun kullanımının yapıcı etkisi öngörülmelidir. İşleyiş açısından öğretim amacı ile kullanılacak teknolojinin sınavlarda kullanılan teknolojinin işleyişinden farklı olması dikkate alınmalıdır. Uzmanlık alanı yabancı dil öğretimi spesifik bir öğrenci profili ve grubuna hitap etmeli ve buna göre bir yaklaşım benimsemelidir.

3. Sonuçlar

Günümüzde yeni teknolojiler başta olmak üzere birçok güncel imkan sayesinde kendi kültürel sınırlarının dışında hareket etmekte olan çağdaş insanların yeni kültürler ve buna bağlı olarak yeni diller ile temasları hızlanmıştır. Mesleki gereklilikler nedeniyle hareket halinde olan insanların eğitimini aldıkları ve çalıştıkları alana ilişkin yabancı dil kullanımı zaruriyet kazanmıştır.

Bir yanda günümüzün ortak dili kabul edilen ingilizce diğer yanda genel görüş olarak çok dillilik arzusu kendi içinde dolaylı bir çelişki barındırmaktadır.

Özellikle mesleki anlamda kullanılacak yabancı dilin İngilizce ile sınırlı kalamayışı farklı yabancı dillerin mesleki sebeplerden öğrenilmesini gerektirmekte. A ülkesindeki bir sözleşmenin o ülkenin dilinde yazılmasının gereği bu duruma bir örnektir.

Gündelik hayatın idame ettirilmesi ile ticari faaliyetlerin sürdürülmesi için ihtiyaç duyulacak yabancı dil kapsam ve içerik olarak birbirinden farklılıklar göstermektedir. Teknoloji destekli bir yabancı dil öğretim yöntemi için bu farklılıkların dikkate alınması gerekmektedir. Uzmanlık alanı için yabancı dil öğretimi bu çerçevede teknolojik, örneğin uzaktan öğretim için daha uygun görülmektedir.

Yabancı dil öğretimi süreçlerinde klasik anlamda teknoloji kullanımı her ne kadar uzun bir geçmişe sahip olsa da teorik bazda bu çalışmada vurgulanan temel noktaların dikkate alınması öğretim ve öğrenim süreçlerine olumlu katkılar sağlayabilecektir. Uzmanlık alanı çerçevesinde kullanılacak özgün metinlerin günlük yaşamın içerisinde fonksiyonel ve iki dili olarak sunulması sözcük dağarcığının gelişimini olumlu etkileyebilmekte ve motivasyonun daha yüksek olmasını sağlayabilmektedir.

İşleyiş açısından öğretim amacı ile tercih edilecek öğretim teknolojisinin ölçmek için kullanılan teknolojinin işleyişinden farklı olması dikkate alınmalıdır. Uzmanlık alanı yabancı dil öğretimi spesifik bir öğrenci profili ve grubuna hitap etmeli ve buna göre bir yaklaşım benimsemelidir.

KAYNAKÇA

Biebighäuser K. Zibeli M. Schmidt T.(2012) Aufgaben, Gunter Narr Verlag, Tübingen.

Brûlé M. (2010) Die englische Verdrängung: Anglaid - Eine Polemik aus Kanada über eine Herrschaftssprache, IFB Verlag, Paderborn.

Busch-Lauer I.A. Fiedler S.(2011). Sprachraum Europa - Alles Englisch oder ...?, Frank & Timme Verlag, Berlin.

Eberhardt U. (2010) Neue Impulse in der Hochschuldidaktik: Sprach- und Literaturwissenschaften, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden .

Hammrich T. (2014) Fachsprache Umwelt: Ein didaktisches Modell für den DaF-Unterricht unter besonderer Berücksichtigung des fachsprachlichen Fremdsprachenunterrichts in China, epubli, Berlin.

Ilse V., Tichy E. (2014) Deutsch in Mitteleuropa nach 1989: 25 Jahre Germanistikstudiengänge, Deutschlehrerausbildung, DaF-Lehrwerke und DaF-Unterricht, Peter Lang, Frankfurt.

Netter J.P. Hon D. (2011) Globish: Die neue Weltsprache?, Langenscheidt Verlag, München.

Rata G. (2010) Teaching Foreign Languages: Languages for Special Purposes, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle.

Schlak T., Bosch G. (2013). Teaching Foreign Languages for Tourism: Research and Practice, Peter Lang, Bern.

Unterstaller T. (2010) Interactive Whiteboards: Mehrwert für den Fremdsprachenunterricht? VDM Verlag.

TÜRKLERDE STANDART VE KALİTEYE VERİLEN ÖNEM VE SULTAN II. BAYEZİD'İN KANUNNAME-İ İHTİSABI BURSA FERMANI

EMPHASIS ON STANDARDS AND QUALITY OF TURKS AND SULTAN BEYAZİD II'S KANUNNÂME-İ İHTİSÂB AND HIS BURSA EDICT

ЗАКОН СУЛТАНА БАЙЯЗИДА II – го О МУНИЦИПАЛЬНОМ НАЛОГЕ БУРСКОЙ ОБЛАСТИ, КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ОТНОШЕНИЙ ТУРКОВ К СТАНДАРТАМ И КАЧЕСТВУ

Necdet BAYRAKTAROĞLU*

Özet

Ahilik teşkilatı, Anadolu'da XIII. yüzyılda kurulup gelişen bir esnaf örgütüdür. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunun ilk yıllarına kadar lonca, gedik gibi esnaf kuruluş ve kurumları devam etmiştir.

Bu esnaf teşkilatında üretilen malların; fiyat tespiti, ticarete narh sistemi, kalite ve kalite kontrolü şikâyetlerin takibi gibi konular yüzyıllar öncesinde sorun olarak ortadan kaldırılmıştı.

Yazarın bu makalesinde; standart mal üretiminin nasıl gerçekleştirildiği, kaliteye verilen önem, Ahilik teşkilatında ve Türklerdeki durum anlatılmaktadır.

Bu konuda Padişah Sultan II. Beyazıd'ın Bursa Fermanı olan "Kanunnâme-i İhtisab"ından söz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Standart, kalite, Sultan II. Beyazıd, "Kanunnâme-i İhtisab", Bursa Fermanı, Ahilik Teşkilatı.

* Em. Savcı ve Hukukçu. Aydın/TÜRKİYE
(necdetbayraktaroğlu@hotmail.com)

Abstract

Akhi is an artisan organization that established in Anatolia on XIII. Century. Trades organizations and institutions such as guild and gedik have continued until the first years of the establishment of the Republic of Turkey.

The issues such as price fixing, official systems in trade, quality and monitoring of quality control complaints of the goods that produced in this guild organization, was eliminated as a problem in centuries ago.

In this article author mentions that how to actualise of standard goods production, giving importance to quality, status in Akhi organisation and Turkish society.

In this regard, it is mentioned Sultan Beyazıt II's Bursa Edict that named: "Kanunnâme-i İhtisab".

Key Words: Standards, quality, Sultan Beyazıt II, "Kanunnâme-i İhtisab", Bursa Edict, Akhi Organization.

Standart belirli ölçülere, kuralara, yasaya ve kullanıma uygun olan kalite derecesidir. İhtiyaçları karşılayacak üretimin, belirli bir hizmetin, ekonomiye ve teknik amaçlara uygun şekilde üretmek için özelliklerini belirleme ve teknik biçime sokma işlemidir. İmal edilen ürünlerde ve de yiyeceklerde gıda güvenliğinin ve kalite güvencesinin sağlanması tüketici ve toplum sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Standart, alıcıların fiyat ve kalite yönünden aldanmalarını önler ve ucuzluğa yol açar. Tüketicilerin can ve mal güvenliğini korur. Tüketicinin çıkarlarını koruyan tatmin edici mal üretilmesini sağlar.

Kalite ise bir ürünün tüketici ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi, müşterinin beğenisini kazanacak şekilde ürünün olmasıdır. Hatasız, beklenene uygun ve mükemmel olmalıdır. Kalite müşteri tatminidir. Kaliteyi müşteri belirler ilkesi doğrultusunda hareket edilerek üretilene kalite sağlayan bir anlayıştır.

Her ülkenin olduğu gibi Türklerin de kültürünü ve medeniyetini meydana getiren ve dünya mirasına katkıda bulunan çeşitli değerleri vardır. İşte bu değerlerden biri de dünyanın ilk standardı olarak bilinen, ürünlerin fiyatlandırıldığı, kalitenin devamlılığını sağlamak için gerekli cezaların bulunduğu Kanunname-i İhtisab-ı Bursa'nın Türkler tarafından ortaya konulup uygulanmasıdır. Sultan II. Bayezıt 1502 tarihinde Bursa'daki üretim ve piyasa standartlarını belirlemek için Kanunname-i İhtisabı Bursa fermanını yayınlamıştır. Bu fermanla, vatandaşların günlük yaşayış ve geçimi ile ilgisi bulunan bu kanun, her hakimlik bölgesinde ayrı ayrı ve doğrudan doğruya halkın ihtiyaç ve isteklerinden alınan ilhama dayanarak yayınlanmıştır.

İhtisab, İslam cemiyetinde doğrulukları, iyilikleri emretmek, kötülüklerden vazgeçirmek için sosyal huzuru sağlamaya yönelik sorumlulukla yapılan hizmettir. Bu hizmetlerin yürütülmesi için vazifeli memurlar tayin edilmiştir. İslam devletle-

rinde bu vazifeye **“Hisbe”** ve bunu yapan memura da **“Muhtesip”** denilirdi. Bu memur Müslümanların cuma namazında camiye gitmelerine dikkat eder, sayıları kırkı aşan topluluklarda cemaat teşkilatının kurulmasını sağlardı. Ramazan ayında alenen oruç yiyenler, içki içip sarhoş olanlar, iddet beklemeden evlenen kadınlar, yasak musiki aleti çalıp alem yapanlar, İslam’a aykırı hareket edenler, bu muhtesip tarafından takip edilir, cezalandırılırdı. Muhtesip devleti temsil ettiği için geniş cezalandırma yetkisine sahipti. Okulları teftiş eder, çarşıların nizam ve intizamını sağlar, ölçü ve tartıları kontrol eder, dinle alay edenleri takip eder, komşu hakkına tecavüz edenlere engel olmaya çalışırdı. Bir şikayet beklemeden de gördüğü uygunsuz hallere anında müdahale eder, yetkisini kullanırdı. Muhtesip tayin edilecek kişilerin akıllı, zeki, ilim sahibi, yüzü nurlu, heybetli ve vakar sahibi kişilerden seçilmeleri gerekirdi. Dini emirler ve yasakların yanında memuriyetini ilgilendiren iktisadi konuları da bilmesi gerekir ve güzel ahlaka sahip olması ve takva sahibi de olması lazımdı. Bu nedenle İslam dini, imal edilen ürünlerde kaliteye, standarda ve ticarete, ölçü ve tartıya çok önem vermiştir.

Kuranımız Enam Suresi 152.Ayette **“Ölçeği ve tartıyı tam ve denk tutun”**, Araf Suresi 85.Ayette **“Artık ölçeği ve teraziyi tam tutun, insanların eşyasına haksızlık etmeyin”**, Şuara Suresi 81.Ayette **“Ölçeği tam ölçün de hak yiyenlerden olmayın”**, 182.Ayette **“Ve doğruterazi ile tartın”**, 183.Ayette **“Halkın eşyalarını değerinden düşürmeyin”** Rahman Suresi 9.Ayette **“Tartıyı adaletle doğru tutun, teraziyi aksatmayın”**, Mütâfifin Suresi 1.Ayette **“Veyl ölçü ve tartıda hile yapanlara”**, 3.Ayette **“Onlar ölçtükleri ve tarttıklarında işeeksiltirler”** demektedir.

Peygamber Efendimiz de **“Bizi aldatan bizden değildir”** diye uyarıda bulunmuş, **“Kim afete uğramış (çürük ve bozuk) meyve satarsa kardeşinin malından bir şey almasın”**, **“Kişinin malında bir kusur varsa söylemeden satması ona helal olmaz”**, **“Kusurunu açıklamadığı bir malı satan bir kimse, daima Allah’ın gazabı altındadır ve melekler devamlı ona lanet eder”** demiş, ayrıca **“Çalışmasını doğru ve güzel yapan işçiyi Allah sever”** sözü ile doğru çalışmanın mükafatını belirtmiştir.

İlk Türklerde iş, ticaret ve çalışma hayatının kurallarının konulup, korunması ve uygulanması ve ürünlerde kalite ve standartın ortaya konulması, örf ve adetlere göre yapılmış, toplumun inanç ve geleneklerine göre yerine getirilmiştir. Asayiş, güvenlik ve kalite, standarda uygun üretimin kontrol ve denetlemesini “Yarkan” adı verilen görevli tarafından yürütülmüş, daha sonra Şad, Tudun ve Osmanlılar döneminde de Subaşı görevli olarak devam etmiştir.

Selçuklular döneminde ise üretim, kalite ve standart ahilik teşkilatı ile yapılmış ve uygulanmıştır. Ahilik teşkilatının kurucusu 1171 yılında Azerbaycan’ın Hoy kasabasında doğan iktisatçı, sanatkar ve alim olan Ahi Evren’in Anadolu’daki Türk esnaf, sanatkar ve üreticilerin karşılaştıkları sosyal ve ekonomik sıkıntılara çözüm getirerek kaliteli, bol ve ucuz üretim metodu ile halkı refaha ve huzura kavuşturmuştur. Üretim esnasında sıkı bir oto kontrol sistemi geliştirilmiştir. Ahilikte kaliteli ve standart üretim elde edebilmek için geliştirilen usul ve kaideler, bugünkü Toplam kalite Denetimi ve oto kontrol sisteminin ilk hayata geçirilişidir. Bir ba-

kımdan da Türk Standart Enstitüsü Kurumunun o tarihlerdeki ilk uygulanaşdır. Ahilikte, işyerlerinde çalışanlar ve çalıştırılanlar iş ahlakı kurallarına riayet etmeye mecbur tutulmuş, mesleğini kötüye kullanan ya da kalitesiz mal üreten kimseler cezalara tabi tutulmuş, önce ikaz edilir, sonra ufak para cezasına çarptırılırlardı. Bu cezalara rağmen kurallara uymayan iş sahibinin pabucu, işyerinin damına atılmak suretiyle meslekten ihraç edilirdi. Kötü kişi, topluma böylece teşhir edilerek kınanmış olur, esnafılık istikbali sona ermiş olurdu.

Ölçme ve standartlaşma konusunda ilk ve en büyük uygulama 500 yıl önce Osmanlıda başlamış, ülkenin sınırları içinde bölgenin özelliklerine ve üretim çeşitlerine göre standart kuralları konulmuş ve ciddi şekilde uygulanması sağlanmıştır. Osmanlı devletinde ürünlerin standartları ihtisap ve ahilik teşkilatları gibi teşkilatlar vasıtasıyla denetlenmiştir. Gerek dini boyutuyla gerekse kalite yönleriyle bu denetleme işlemi çok titiz yapılmıştır. Günlük hayatın her aşamasında yazılı kurallar ve standartlar belirlenerek önemli bir sistem ortaya konulmuştur. Osmanlıdaki bu alaka ve hassasiyet, insan hakkına riayet edilmesindeki sorumluluktan kaynaklanmaktadır.

Padişah II. Bayezid'in fermanıyla yayınlanan Kanunname-i İhtisabı Bursa'da sanayi mamülleri, hayvan ürünleri, orman ve deri ürünleri, tarım-tahıl ürünleri, mücevherat, her türlü sebze-meyve, tuz, ekmek, yumurta, et, süt, yoğurt, peynir, tekstil mamüllerinin ayrı ayrı özellikleri belirtilmiş, satışları, konulacak fiyatlar ve kaliteler bir esasa bağlanmıştır. Çarşıda satılan ekmeğin ağırlığından, pişirme şeklini, meyve sebzelerin olgunluğunun tarifinden, fiyatlarına ve taşınma ücretlerine, üretilen ürünlerin hammaddelerinin tarifinden, üretileceği şekil ve boyutlarına kadar, birçok ürünün standardı belirlenmiştir. Bu kanunnamede kalite, boyut, ambalaj gibi konularda standartlar tespit edilmiş narh ve ceza hükümlerine yer verilmiş, her bir esnaf grubu için ayrı kar limitleri konulmuş ve kar payı genel olarak %10 olarak belirlenmiş, tarım ürünleri değerlendirilirken cins tür çeşitleri ile turfanda zamanları göz önünde bulundurularak fiyatları sabit tutulup mevsimine göre değiştirilmiştir. Bu kanun hazırlanırken standart esasları ve narhların belirlenmesinde bilirkişilerin, halkın ve güvenilir kişilerin üretici-tüketici ve diğer ilgililerin fikirleri alınmış Türk örf ve adetleri de dikkate alınarak hukuku iyi bilen Mevlana Yaraluca Muhyiddin tarafından yazılı hale getirilmiştir. Sultan Bayezid tarafından Bursa'dan başka, İstanbul ve Edirne şehirlerine yönelik ihtisap kanunları da yürürlüğe konulmuştur.

Bu standartlar içinde ekmeğin ağırlığı ve üzerine konulacak susam miktarı bile bulunmaktaydı. Buna uymayanlara ciddi cezalar veriliyordu.

***İstanbul-21. "Etmekçiler, standart olarak alınan ekmeği narh üzere pak işleyeler, eksik ve çiğ olmaya. Ekmek içinde kara bulunursa ve çiğ olursa tabanına led uralar, eksük olursa tahta külah uralar veyahut para cezası alalar ve her ekmekçinin elinde iki aylık, en az bir aylık un buluna. Ta ki, aniden bazara un gelmeyüp, Müslümanlar darlık görmeyeler. Eğer muhalefet edecek olursa, cezalandırıla."*(1) çiğ ve eksik ağırlıkta çıkarılması halinde falaka ve teşhir cezaları verilmektedir.**

İstanbul-4- Eyle olucak ekmek gayet eyü ve arı olmak gerektir”(2) denilerek fırıncı esnafının stoklu çalışması, piyasada un, yol, gelmedi gibi gerekçelerle fırsatlara izin verilmemesi istenmektedir.

İstanbul-40. Ekmeklerin kaliteli ve temiz olması da belirtilip **“Ve sirke yoğurda su koymayalar. Su katılmış olup bulunursa teşhir edeler veyahut tahta külah uralar, gezdireler”(3)** denilmekte ekmeklerin kaliteli ve temiz olması istenilmektedir. **Değirmenciler gözlene, değirmende tavuk beslemeyeler ki halkın ununa ve buğdayına zarar vermeye. Ve adetlerinden artuk almayalar ve iri öğütmeyeler ve kesmüklü buğdayı değiştirmeyeler ve illa muhkem ve müntehi hakkında geleler.”(4)**

Çörekler **“Ekmek ağırlığının yarısı olup ak undan olacak ve unun bir okka (400 dirhem) yağ konulacak”(5)**

Meyveler: **“Kaplı (yeşil kabuklu) fındığın kaplı olarak bir okkası bir akçeye olacak, kapsızın 200 dirhemi bir akçeye olacak. Ve mevsimi geçtikten sonra 125 dirhemi 1 akçeye olacak.”(6)**

Sebzeler: **“Aş kabağına (taze kabak) üç gün narh olmayacak, üç günden sonra üç okka bir akçeye olacak. Haftasında 4 okka, ikinci haftada 5 okka, üçüncü haftasında 6 okka, 4. haftada 8 okka 1 akçe olacak.”(7)**

Kuyumcular: **“Kullanılan gümüş seksen ayardan düşük olmayacak. Altının miskali (ağırlık ölçüsü) de 60 akçelikten aşağı olmayacaktır”(8)**

Halkın refahının sağlanması için çıkarılan bu kanunnamede malların ucuz olarak tüketiciye ulaştırılması, hijen şartlarına riayet edilmesi, kalitenin ve standartların korunması belirtilmiş, kalite güvencesinin sağlanması ve kalite kontrolünün yapılarak teknik şartnamelere göre hataların önlenerek kaliteye ulaşmak için gereken çabaların gösterilmesi istenilmiştir. Şehrin et ihtiyacının karşılanmasında alınacak tedbirler kuşam, hasır vs malların en ve boy ölçüleri belirtilmiş, ayakkabıların ne kadar dayanması gerektiği açıklanmış, diğer yiyecek imal ve satışı ile uğraşanlar, aşçılar, berberler ve hamamcıların riayet etmesi gereken kaideler bir bir sayılmıştır.

Bu konuda Osmanlı padişahları yöneticileri ve idarecileri çok titiz davranmışlar, uygulamaları ve kontrolünü devamlı takip etmişlerdir. Ayrıca kalitenin korunmasında hammadde oranlarına dikkat ediliyor, ithal mallarında gerek kalitesi ve gerekse sağlığa zararlı olmadığı açısından kontrolü yapılıyor, imalat aşamasında suistimal yapan üreticiler için kanuni cezalar veriliyor, sinai ürünlerinin standartlara uygunluğu takip ediliyor, ülkenin uzak bölgelerinde de bu standartlara uyulması isteniliyordu.

“Ve sabuncular ve mumcular gözlere gayet eyü ola, mumları çürük olmaya ve kokar yağdan olmaya ve berk ola, kalp olmaya”(9)denilerek sabunun imalatında dahi standardı önemle belirtiyordu. Bugün bile gelişmiş bazı ülkelerde, bu kanunda mevcut birçok standardı hala belirleyememiş ve uygulayamamışlardır. Türkler bu standartlaşma kanunu ile dünyanın çok önünde olduğunu göstermektedir. Orijinal metni İstanbul Topkapı Müzesinin Revan kütüphanesinde bulunan Sultan

II. Bayezid'in fermanı ile 1502 yılında yürürlüğe giren bu kanun, gelişmiş ülkelerin bugünkü uygulamalarının bile üzerinde hükümler taşımaktadır. Bu kanun ilk standart kanunu olmakla birlikte ilk tüketici haklarını koruyan, ilk gıda maddeleri yönetmeliği ve çevre yönetmeliği olarak zamanına göre çok ileri bir hukuk düzenlemesidir.

Sultan Bayezid tarafından Bursa, İstanbul ve Edirne şehirlerine yönelik yürürlüğe konulan ihtisab kanunları kadılar, ihtisab ağaları ve yardımcılarının yer aldığı ihtisab teşkilatları tarafından yürütülüyor, aykırı davranışta bulunanlara karşı cezalar veriliyordu. İhtisab ağalığı nizamnamesinde ihtisab ağasının görevleri iktisadi ve sosyal görevler, dini görevler ve adli görevler şeklinde açıklanmaktadır. İhtisab ağasının (muhtesip) iktisadi hayattaki vazifeleri bir kanunname ile şöyle belirtiliyordu: **“Bütün sanat ehline hükmedip ta’zir ve cezalandırma, alış-verişte hile edenleri tekdir ve tenbihe memur”(10)**

İhtisab ağalığı nizamnamesinde ihtisab ağasının görevleri iktisadi ve sosyal görevler, dini görevler ve adli görevler şeklinde açıklanmaktadır. Evliya Çelebi de ihtisab ağasının görevini **“Bütün sanat ve meslek sahiplerine hükm edüb ta’zir ve siyasete ve alım-satımda ihtilaf edenlerin tekbir ve kınanmasına memur bir hakimdir”(11)**demektedir.

Osmanlıda ihtisab ile ilgili ilk uygulama Aşıkpaşa tarihinde belirtildiğine göre Osman Gazi'nin **“Her kim pazara bir yük getire, sata iki akçe virsün ve satmazsa hiçbir şey virmesün”(12)** emri ile başlamıştır. Daha sonra Fatih Sultan'ın İstanbul'u fethettikten sonra şehrin ticari, iktisadi ve içtimai nizamını sağlamak ve diğer hizmetleri görmek üzere tayin ettiği hakimlerden birisi de ihtisab ağası idi. İhtisab ağalığı verilirken **“İhtisab ağası olan kimesne mechulü'l-hal (huyu, yaşayışı, inancı bilinmeyen) kimesne olmayıp, hüsn-i hal ile ma'ruf (iyi özellikler, iyi halleri ile tanınmış) ve istikamet ile mevsuf (doğrulukta vasıflanmış) bir kimesne ola”(13)** prensibi ile hareket ediliyordu. İhtisab ağalığı süresi bir sene olup, bir kişi aynı işte uzun süre tutulmayarak suistimallerin önüne geçiliyordu. İhtisab ağasının arif, emin, gulam, avn ve haberci gibi yardımcıları vardı. Şehirler büyüyüp iktisadi hayat geliştikçe hem ihtisab ağalığı ve hem de yardımcıları çoğalmıştır.

İhtisab ağası, esnaf teşkilatlarını, mahalli kapalı-açık pazarları denetler, fiyatların uygulanıp uygulanmadığını, kontrol için satış mahallerini teftiş eder, vergilerin satıcı ve sanatkarlardan toplanıp toplanmadığını esnafı dolaşarak kontrol ederdi. Ayrıca, günlük ihtiyaç maddelerini halkın eline uygun, kaliteli ve ucuz bir şekilde geçmesini sağlamak için, esnaf ve ticaret erbabını kontrol altında tutardı. Dükkan açmak isteyenlerin isim ve eşkallerini deftere yazarak çalışma izni verirdi. İstanbul'dan dışarıdan gelip gidenleri sıkı takibe alır, tezkireler verirdi. Bu şekilde hem asayişin korunması sağlanır, hem de her isteyen köyleri terk edip şehre, şehirleri terk edip köylere yerleşmeleri önlenerek, vergi ve ziraatın aksamamasını sağlanırdı. Özellikle cazibe şehri olan İstanbul'a Anadolu ve Rumeli'den, esas mesleklerini ve ziraatı bırakıp gelenlerin ve işsiz güçsüz takımının yerleşmemesi için, mahallelerde arada sırada yoklama yapılır, muntazaman tutulan nüfus defterlerinde olmayanlar geldikleri yerlere gönderilirdi.

Ayrıca tekelleri kırmak, herkesin üreticiden mal alıp, fahiş fiyatlarla satmamları için, üreticiden mal almaya izin belgesi verirdi. Küçük çocukları esnaf yanına çıraklığa yerleştirmek, ihtiyaç duyulan yerlere zahire göndermek, posta hizmetlerini görmek, hekim ve hastaların durumları ile yakından ilgilenmek, yol ve sokak kaldırımlarını takip etmek ihtisap ağasının görevleri arasında idi. Aynı zamanda dini vazifeleri olan bir yetkili idi. Dinin kötü ve çirkin kabul ettiği her türlü davranışa müdahale ederdi. Ahlakın bozulmamasını sağlamak, umumi yerlerde din ve geleneklere uygun olmayan davranışları engellemek gibi vazifeleri de vardı. İbadet ve namaz şartlarını getirmeyen imamları kontrol eder, içki kullananları, talih oyunları ile uğraşanları, fuhşiyatla meşgul olanları takip eder, sorgulardı. Hatta standartlara uygun mezar koymayanlar ile mezarlıkta hayvan otlatanları bile ihtisap ağası kontrol eder ve aykırıda bulunanları cezalandırırdı. Bu cezalar falakaya yatırıp dövmek, daha fazla ceza alanları hapse göndermek, sürgüne gönderilecekleri Bab-ı Ali'ye bildirmek şeklinde idi. Falakaya yatırıp dövmek cezası, suç tespit edilince halkın içinde gerçekleştirilir, dövülenin nefesine çok ağır geldiği için tesirli olurdu. Yalancı şahitlik edenler cezalandırılır, borçlarını zamanında ödemeyenlerden borcun tahsili yapıldı.

Bu kanunlar ve ahilik sistemi ile Osmanlı esnafındaki ahlak, doğruluk, dürüstlük ve kanaatkarlık o derece gelişti ki **“ Ben siftah ettim, komşum siftah etmedi ”** anlayışı ile müşterisini başka bir esnafa gönderen bir dayanışma, kanaat düşüncesi gelişip yükselmiştir. Tebdili kıyafetle çarşığı dolaşan Fatih Sultan Mehmet, alış-veriş yaptığı dükkandan bir ikinci malı almaya başarılı olamaz. Esnaf **“ Ben siftahımı yaptım, rızkımı kazandım, ama komşu esnaf siftah yapmamıştır, varın o ihtiyacınızı ondan alın ”** der. Yine aynı muamele ile çıktığı son dükkandan sonra ellerini Allaha açar, şükreder, yanındakilere böylesine tok gözlü ve kanaatkar halkın karşısında hiçbir düşmanın duramayacağını söyleyerek **“ Tebam birbirine bu kadar bağlı ve dürüst oldukça milletimin sırtı yere gelmez, ben bu insanlarla değil İstanbul'u dünyayı fethederim. Millet in ahlaki safiyetine halel getirenleri Allah kahretsin ”** demiştir. (14)

Yine Fatih Sultan döneminde, bir Müslüman'ın günlerce dolaşıp yıllık zekatını verebileceği fakir birini arayıp bulamaması üzerine, zekatının tutarı olan parayı bir keseye koyarak Cağaloğlu'ndaki bir ağaca asıp, üzerine de **“Müslüman kardeşim, bütün aramalarım a rağmen memleketimizde zekatımı verecek kimse bulamadım. Eğer muhtaç isen hiç tereddüt etmeden bunu al..”** diye yazı bırakmış, bu kese üç ay kadar o ağaçta asılı kalmıştır. (15)

Ahilik sistemi ve kalite, standarda dayalı Osmanlı ekonomisi büyük bir ilerleme ve kalkınma sağlamıştır. Avrupa ve diğer devletler karşısında güçlülüğünü ortaya koydu. Kanuni Sultan zamanında, Sivas Vilayetinin bütçesi 20 milyon altın idi. Buna karşılık aynı dönemde Fransa Krallığının bütçesi 4 milyon altın, Birleşik İngiltere Krallığının bütçesi ise 3.5 milyon altın idi.

İngiltere Kraliçesi Elizabeth, Sultan III.Murad'a mektup yazarak **“İngiliz tüccarlarına serbest ticaret izin verildiği takdirde ... İngilizlerin Türklere sadık bir**

dost kalacak...” demesi üzerine, Sultan III. Murad da ona mektup yazıp, Fransız ve Venediklilere verilen ticari imtiyazı verdiğini belirtmiştir. (16)

Ayrıca İngiliz Ticaret Odalarının birinde asılı bulunan levhada “**Her zaman Türk tüccarları ile alışveriş et**” sözünde Türk tüccarlarının güvenilirliği belirtilmektedir

Osmanlının bu güçlü döneminde, Hollanda Ticaret Odasında bir karar alınırken, oylar eşit çıkması halinde, ticaret odası başkanının karar verebilmek için “**İçinizde Türklerle alışveriş eden var mı?**” diye sorduğunda, herhangi birinden “**evet**” cevabı alınca, onun oyunu iki oy yerine kabul edip kararını verdiğini, tarihi kayıtlar bildirmektedir. (17)

Osmanlıda tüccar himayeye mazhardı. Osmanlı devlet teşkilatına dair eser yazan Ricaut “Türk tüccarları arılar gibi çalışarak kovana bal getirdikleri için himayeye layık” demektedir.

1826 yılında Sultan II. Mahmud zamanında ihtisap nazırlığı kuruldu ve ihtisab ağalığının adı ihtisab nazırı oldu. 1845 yılında polis teşkilatı, 1846’da zaptiye teşkilatı kurulduğundan ihtisap nazırlığının bir kısım görev ve yetkileri buralara devredildi. Sadece nezareti narh ve esnafın işine bakacak şekilde idi. 1854 yılında İstanbul Belediyesi idaresi kuruldu, ihtisap nazırlığı kaldırıldı. İstanbul Belediye kanunnamesinde ihtisap nazırlığının görevleri şöyle açıklanmakta idi: “**Bütün sanat ve meslek sahiplerinin satmasına ve almasına belediye başkanı nazır ola**”

Cumhuriyet döneminde ilk kanuni düzenleme 1930 yılında yapılmış, standart ile ilgili faaliyetler, ürünlere ilişkin kural koyma ve bu kurallara uygunluğu denetlemeye dayalı kalite denetimi başlamıştır. 18.11.1960 tarihinde 132 sayılı kanunla her türlü madde ve mamullerle usul ve hizmet standartlarını yapmak amacıyla Türk Standartlar Enstitüsü kurulmuştur. Kısa adı TSE’dir.

Kalite ve standart, ülke kaynaklarının verimli kullanılmasına, ekonominin düzenli işlemesine, sanayinin gelişmesine ihracatın artması ve üstünlük kazanılmasında katkı sağlar. Maliyetleri düşürür, verimlilik artar, stokların azalmasını sağlar, taşıma ucuzlatır ve üretimde kayıplar ve atıklar en az düzeye iner. Tüketicinin hizmetine sunulan ürünler, hammaddeleri ve kaliteleri ile farklılık gösterir. İnsanlar ihtiyaçlarını gidermek için bir çok ürün satın alırlar. Bu ürünlerin hem kaliteli, hem de ucuz olmasını isterler. İşte bu ürünleri alırken tüketici bilinçli olmalı, ne istediğini bilmelidir. Bilinçli tüketici ürünlerin kalitesine, fiyatına ve standarda uygunluğuna dikkat eder. Aldatıcı, hatalı ve bozuk mal satılmaktadır. Haksız ve aldatıcı reklamlara kanmamalı, piyasaya yeni çıkan marka ve model hakkında araştırma yapmalı, alınacak malın etiketine ve son kullanma tarihine bakmalı ve üreticisi belli olmayan malları almamalıdır.

Standart günümüzde ülkelerin prestijidir ve ülkeler arasında pasaport görevini yerine getirmektedir. Dünyaya örnek olacak şekilde kendi standartlarımız daha 15. Yüzyılda en ince ayrıntıları ile günlük hayatın her aşamasında yazılı ortaya konulduğu halde bugün kullandığımız standartları Avrupa’dan, Amerika’dan almanın nasıl bir izahı ve gerekçesi olabilir? Bugün bile Amerika ve Avrupa da ki bazı ge-

lişmiş ülkelerde, Bursa, İstanbul ve Edirne ihtisab kanunlarında mevcut birçok standardı hala belirleyememiş ve uygulayamamışlardır. Bu nedenle yöneticilerimiz, aydınlarımız, insanlarımız tarih ve kültürümüzdeki bu değerlerden, eserlerden ilham alarak, faydalanarak toplumumuzun bugün ve gelecekteki hayatına uygulama yapılmalıdır.

Şeyh Edibali “ *Geçmişini iyi bileceksin ki, geleceğe sağlam basasın*” demektedir. Bir milletin ilim ve kültür hazineleri nesiller aktarılmalıdır. Nesiller tarihini iyi bilmeli, ondan kuvvet alarak geleceğe taşınmalıdır. Tarih, geçmişle geleceği birbirine bağlayan köprüdür. Tarih insana atalarının kültürünü, dilini, inancını, asaletini, değerlerini öğretir. Kendi tarih ve kültürümüzden faydalanamazsak, diğer devletlerin kültür ve medeniyetlerini ithal etmeye mahkum kalmış oluruz.

KAYNAKLAR

1-2-3-9-11- Ahmet Akgündüz-İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku-Os.Arş.Vakfı Yay.-İst.2009-S.221-221-222-220-210

4- Mustafa Tayar-İlk Dıda Standardı-mtayar@uludağ.edu.tr

5-6-7-8- Ömer Faruk Yılmaz-Belgelerle Osmanlı Tarihi- Osmanlı yay.1999-S.492

10-12-13-Osmanlı Devlet Teşkilatı- Türkiye Gazetesi Yay.-İst.2006-S.371.371.370

16-Necdet Bayraktaroğlu-Tarihimizdeki Muhteşem Mektuplar-Hayat Yay.-İst.2012-S.262

14-15-17-Avni Arslan-Ziya Demirel-Os. T. İlginç Hik. ve Anektodlar-Akçağ-Ank.2008-S.38.40.170

Serdar Tan-Nurettin Peşkirioğlu-Kalitesizliğin Maliyeti-Ank.1989

Ziya Kazıcı-Osmanlıda İhtisab Müessesesi-Bilge Yay.-İst.2006

NAİL TAN’LA TÜRK FOLKLORUNA HİZMETLERİ HAKKINDA RÖPORTAJ

AN INTERVIEW WITH NAIL TAN ABOUT HIS STUDIES FOR TURKISH FOLKLORE

РЕПОРТАЖ С НАИЛЕМ ТАНОМ О ЕГО ЗАСЛУГАХ ПЕРЕД ТУРЕЦКИМ ФОЛКЛЁРОМ

Hayrettin İVGİN*

Özet

T.C. kültür tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı (o tarihte Milli Eğitim Bakanlığı) bünyesinde 1966 yılında kurulan Millî Folklor Enstitüsü, zamanla gelişerek 1973’te Millî Folklor Araştırma Dairesi, 1989’da Halk Kültürünü Araştırma Dairesi, 1991’de de Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü hâline geldi.

Edebiyat Grubu Öğretmeni Nail Tan 1962-1970 yılları arasında ilköğretmen okullarındaki görevinden ve folklor derlemelerinden sonra 1970 sonunda Millî Folklor Enstitüsünde görev aldı. Müdür Vekili, Daire Başkanı, Genel Müdür olarak söz konusu kuruluşta uzun yıllar yöneticilik yaptı.

Röportajda 1970-2006 yılları arasında Nail Tan’ın yöneticilik, uzmanlık yaptığı Kültür ve Turizm Bakanlığı folklor birimi, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü ve Türk Dil Kurumundaki halk kültürü/folklor hizmetleri anlatılmakta, günümüzde bu alanda yapılması gerekenler belirtilmektedir.

Nail Tan’ın verdiği bilgiler, anlattığı olaylar, Türk halk kültürü çalışmaları tarihinin bir bölümünü aydınlığa kavuşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Folklor Enstitüsü, Türk Dil Kurumu, Folklor

Abstract

In the cultural history of the Republic of Turkey, National Folklore Institute which established on Ministry of Culture and Tourism (at that time Ministry of

* Halk Bilimi Araştırmacısı – Yazar, Ankara/TÜRKİYE

Education)'s constitution at the 1966 was developed, in 1973, the name was changed to the Department of National Folklore Research, in 1989, Research Department of the Folk Culture, in 1991, Research and Development General Directorate of Folk Culture.

Nail Tan who was the teacher of literature Group, took part in the National Folklor Institute at the end of 1970 after the working primary school teacher and the folklor ederivat or between the years 1962-1970. He made management as General Manager, Head of Department, Deputy Director for many years in these organizations.

In the interview between the years 1970-2006 Nail diagnosis to management, his expertise of the Ministry of Culture and Tourism, folklore, Fine Arts, and the General Directorate of the Turkish Language association popular culture/folklore services are explained, today, what needs to be done in this area is indicated.

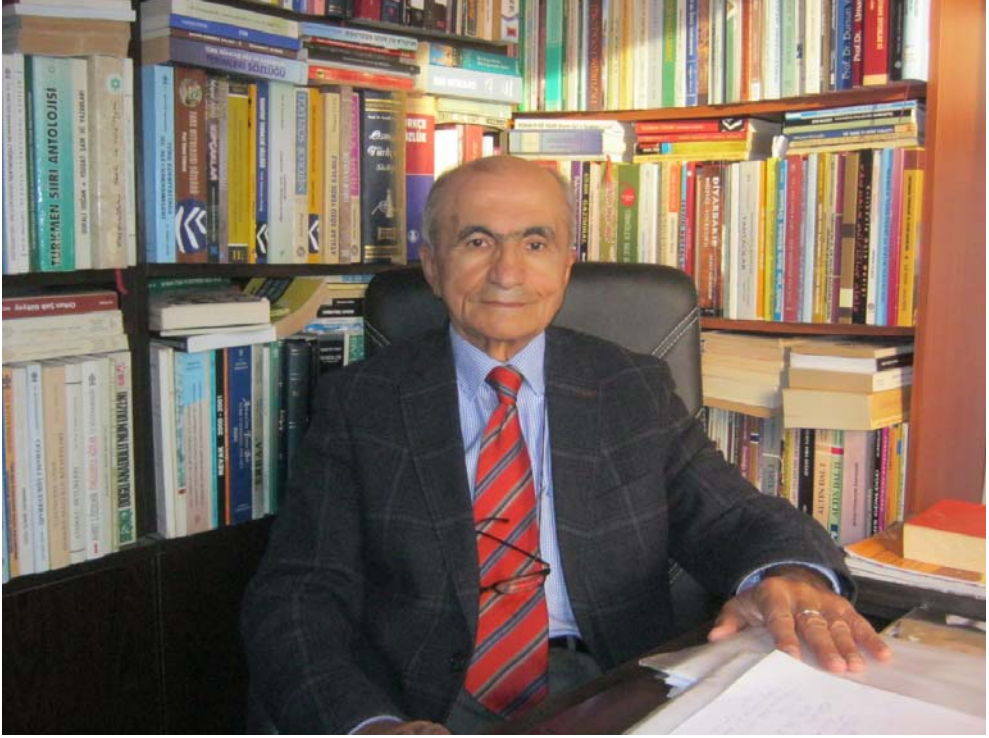
The informations which he gives, the events which he mento in sare be come like a light a part of the history of Turkish folk culture.

Key Words: Ministry of Culture and Tourism, The National Folklore Institute, Turkish Language Association, Folklore.

Hayrettin İVGİN -*Sayın Tan, siz T. C. kültür tarihinde uzun süre Türk halk kültürü/folklor çalışmalarını yönettiniz. Önemli hizmetler, çalışmalar yaptınız. Hem yönetici/bürokrat hem de araştırmacı, uzman olarak çalıştınız. Sizi bu konuma getiren ortam, alt yapı nasıl oluştu?*

-Babam askerliğini jandarma olarak yaptığı için polislik hakkı verilmiş bir köylü çocuğuydu. 18 yaşına kadar her yaz tatilinde üç ay Kastamonu Araç ilçesinin Kavacık köyünde, annem ve iki erkek kardeşimle halk kültürü ortamı içinde yaşadık. Bostanlarımızı ektik. Bahçelerimizde sebze meyve yetiştirdik. Göl İlköğretmen Okulunu 1959 yılında bitirdikten sonra bir daha köyümüze gidemedik. Ninem Selver Kadın, peş peşe yüzlerce mânî söylerdi. O yıllarda folklor/halk biliminin ne olduğunu bilmediğimizden o mânîleri derleyemedik. Ninemle birlikte toprak oldular. Bir yıl Kastamonu merkez Kavak köyünde ilkokul öğretmenini olarak çalıştım. Bu köyün bir mahallesi Çerkes göçmeniydi. Onların kültürünü de 1959-1960 yıllarında bir nebze tanıdım. 1960-1962 yılları arasında Bursa Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümünde okurken edebiyat öğretmenimiz TDK Üyesi Mehmet Aydın, sık sık şunları öğütüyordu bizlere. Hâlen sağdır. Halk kültürü derlemeleri vardır (Atasözü, deyim, tekerleme, N. Hoca fıkrası vb.). “Değerli gençler, Türkçe, edebiyat öğretmenlerinin Türkiye’de bir görevleri daha vardır: Görev yaptıkları yerin sözlü edebiyat ürünlerini, halk edebiyatını derlemek, yayımlamak. Şairlerini, yazarlarını araştırmak. Biz bugün bu öğretmenler sayesinde size halk edebiyatımızı okutabiliyoruz.” M. Fuad Köprülü, Pertev Naili Boratav, Orhan Şaik Gökyay, Vehbi Cem Aşkun, Eflatun Cem Güney, Sadettin Nüzhet Ergun, Murat Uraz, Cahit Öztelli, Hikmet Dizdaroğlu, Haşim Nezihi Okay, İlhan Başgöz, Mehmet Tuğrul,

Şükrü Elçin, Abdalbâki Gölpinarlı, İsmail Karaahmetoğlu, Ahmet Kutsi Tecer, Şükrü Kurgan örnek verdiği öğretmenlerdendi. İkinci sınıfa geçtiğimiz yaz tatilinde memleketim Kastamonu’da hangi halk şairleri yaşamış, yaşamakta, araştırmaya başladım. Kastamonulu halk şairi ve halk kültürü araştırmacısı İhsan Ozanoğlu’nu ziyaret edip elini öptüm, amacımı anlattım. “Evlat, biz hepsini araştırıp kitaplarımızda yazdık, sana bir şey kalmadı. Kitaplarımızı oku, görürsün.” demez mi? Tabii vazgeçmedik yolumuzdan. Sonraki yıllarda; ben, Ata Erdoğan, Mustafa Eski, Süleyman Şenel, Eyüp Akman, Fazıl Çifçi başta olmak üzere birçok araştırmacı Kastamonu halk kültürü üzerinde çalıştı, eser verdi, hâlâ malzeme bitmedi.

Bursa Eğitim Enstitüsünü birincilikle bitirince öğretmen okullarına öğretmen seçildim. Kura ile Van Alparslan İlköğretmen Okuluna atandım. Öğrencilerimiz Van, Bitlis, Ağrı, Hakkâri, Muş illerinden geliyorlardı. Yöre bakirdi. Tam bir halk kültürü cennetiydi. Okul kütüphanesine rahmetli İhsan Hınçer’in yayımladığı *Türk Folklor Araştırmaları* ayrıca *İlgaz*, *Elif* dergileri geliyordu. Derlediğim halk edebiyatı ürünleri, bu dergilerde (*Çağrı* daha sonra) yer alınca mutlu oluyordum. Eğitim Enstitüsünden sınıf arkadaşlarım Kâmil Toygar, Cafer Öztürk ve Numan Kartal da dergide bulduğum derlemecilerdi. Beni 1970 yılı Aralık ayı sonunda MEB Millî Folklor Enstitüsü Araştırmacı ve Müdür Yardımcılığına ulaştıran yolun başlangıcı ve devamında bu kilometre taşları vardır.

1970 yılı baharında MEB Millî Folklor Enstitüsü Müdürlüğüne atanan halk müziği derlemeci ve icracısı MEB Bakanlık Müfettişi H. Avni Özbenli (1919-2007), Bursa Eğitim Enstitüsünden meslek dersleri öğretmenimdi. Ayrıca Kasta-

monulu oluşu dolayısıyla da tanışıyoruz. Onun 1957’de kurucu müdürlüğünü yaptığı Kastamonu Kız İlköğretmen Okulunda da 1965-1968 yılları arasında öğretmenlik, müdür yardımcılığı yapmışım. Bu okuldaki görevim sırasında iki bakanlık teşekkürü almış, adım iki defa MEB *Tebliğler Dergisi*’nde yılın üstün başarıları öğretmenleri arasında yayımlanmıştı. 1960’lı 1970’li yıllarda MEB merkez teşkilatına, yöneticiler sicillerine bakılarak atanıyorlardı. Millî Folklor Enstitüsü Araştırmacı ve Müdür Yardımcılığına halk kültürü derlemelerim, başarılı sicilim sayesinde H. Avni Özbenli’nin teklifiyle getirildim. 1971 Temmuzunda Kültür Bakanlığı kurulup Prof. Dr. Talat Sait Halman Bakan olunca (14 Temmuz 1971), bürokrasinin makam kapma yarışı içinde ABD’den gelmiş, Türkiye’nin Bakanlık yapısına yabancı yeni Bakana demişler ki: “Nail Tan, Avni Özbenli’nin akrabası. Akrabasını kayırıp yardımcı yaptı.” ABD’de bir ast üste yalan söyler mi? Bakan inanmış. Bir süre bana ters davrandı. Beni dinleyip çalışma azmimi görünce destek verdi.

H. İ. -*MEB Millî Folklor Enstitüsü, hangi amaçla kurulmuştu? Siz bu kuruluştaki hangi görevlerde bulunup neler yaptınız?*

-Batı’da ve SSCB’ye bağlı sonradan bağımsız olan Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi araştırıcı üniversite modeli, bu modele entegre olmuş enstitüler, millî bilimler akademileri ve bu akademiler bünyesindeki araştırma enstitüleri olmayınca, devletimiz önce işin ucuz ve kolay yönüne kaçmış, bazı bilim konularını dernek kimliğindeki kuruluşlara bırakmıştır. Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Türk Halk Bilgisi Derneği gibi. Yüce Atatürk’ün güçlü mali desteğine rağmen TDK ve TTK bir bilim kurumu olamayınca 1982 Anayasası ile devlet bilim kurumu durumuna getirildiler. DTCF’de halk edebiyatı macerası hüsrarla bitti (1948). 1924 İÜ Türkiyat Enstitüsü Türkoloji’nin bütün dallarıyla ilgilenmek durumundaydı. 1940’lı, 1950’li yıllarda Millî Folklor Enstitüsü kurulması hakkında raporlar düzenlendi, makaleler yazıldı, dernek bile kuruldu. Bilim kuruluşu üniversitelerde halk bilimine yer bulunamayınca devlet MEB bünyesinde 16 Mayıs 1966 tarihli onayla Kültür Müsteşarlığına bağlı Millî Folklor Enstitüsünü kurmak mecburiyetinde kaldı. Oysa Avrupa’da Folklor Enstitüleri 19. yüzyılın son çeyreğinde kurulmuştu. MEB MFE’nin kurulmasında, halk kültürünün önemini kavramış iki kültür adamının Müsteşar Adnan Ötüken ile yardımcısı Mehmet Önder’in rolü büyüktür. Türkiye’de nedense uzun yıllar folklorculara “solcu” gözüyle bakılmıştır. Ziya Gökalp’in *Türkçülüğün Esasları*’nda vurguladığı gibi millî kültürün özünü, temelini halk kültürü, folklor değerleri oluşturur. Bu sebeple, halk kültürü unsurları kaybolmadan derlenmeli, çağdaş kültürün hizmetine sunulmalıydı. Bu sebeple folklorcular, fitraten milliyetçidir. Kültür koruyucusudur. Gelenekçidir.

MEB MFE kurulunca müdürlüğüne halk edebiyatçısı, öğretmen H. Cahit Öztelli (1910-1978) getirildi. Öztelli, enstitünün adı MEB Merkez Teşkilatı Kanunu’nda geçmediğinden çok zorluk çekti. Bütçe, kadro alamadı. Yardımlarla hizmet vermeye çalıştı. Folklor bibliyografyaları hazırlıklarını başlattı. İlk dört yayını yaptı.

H. Avni Özbenli müdür olunca (Nisan 1970) önce kadroyu düşünmüştü. DTCF Etnoloji Bölümü mezunu üç araştırmacının (sonraları prof. olan Gürbüz Erginer ve İsmail Öztürk ile kızı halk bilimi Yrd. Doç. Dr.'u olarak Erciyes Üniversitesinde görev yapan Nilüfer Nahya'nın annesi Zümrüt Nahya) atamasını yaptırmıştı. MFE Kanun Tasarısı'nın bürokratik işlemlerini tamamlamaya çalışmıştı. *Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası* I. cildini baskıya hazır hâle getirtmişti. Kendisi dâhil enstitü personeli sekiz kişi olmuştu. Müdür Yrd. Nail Tan'la dokuz olduk. Müdürümle temel işimizin enstitüyü kurmak ve derlemeleri başlatmak olduğunu biliyorduk. Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla yurt dışındaki folklor enstitülerinin kanun, tüzük veya yönetmeliklerini getirtip tercüme ettirdik. İlk adımda şunları yapmak gerekiyordu: 1. Mevzuat (Türkiye'de mevzuat hazretlerinde adınız, görevleriniz, kadronuz geçmezse genel bütçeden para da alamazsınız, kadro da, bina yatırımı da.) 2. Göreve uygun müstakil bir bina. 3. Uzman personel. 4. Hizmetin gerektirdiği teknik cihazlar (Kamera, fotoğraf makinesi, teyp vb.). 5. Folklor Uzmanlık Kitaplığı, 6. Teknolojik donanımlı Folklor Arşivi. Biz müdürümle birinci adımı öncelikle atmaya çalışırken 14 Temmuz 1971 tarihinde Kültür Bakanlığı kuruldu. MEB Kültür Müsteşarlığına bağlı birimler bu Bakanlığa bağlandı. Bakanlık kurulması kararında Millî Folklor Enstitüsü adı geçtiğinden artık bütçe, kadro verilmesi engeli kalmadı. Ağustos 1971 sonunda Müdür H. Avni Özbenli ve iki üst düzey yönetici Bakan Halman'la anlaşamayıp MEB Bakanlık Müfettişliğine dönünce kendimi Millî Folklor Enstitüsü Müdür Vekili buluverdim.

Millî Folklor Enstitüsünde neler yaptığımı sordunuz. Ağustos 1971 sonunda yönetimini üstlendiğim kuruluş şöyleydi: Üç araştırmacı, bir daktilograf Nazan Hanım, odacı Lütfi Şengül. MSB'nin karşısında bugün Yargıtay Ek Binası olarak kullanılan binanın içinde 16 m² bir oda (üç araştırmacı oturuyor), bir büyük arşiv (sadece Gazimihal'in 16 halk oyunları defteri ve V. L. Salcı'nın *Bektaşî Nefesleri* notaları var.) ve kitaplık (500'e yakın kitap var), bir büyük depo. Kültür Bakanlığı kurulunca Bakan katındaki müdür, müdür yardımcısı ve memur odaları (üç küçük oda) bizden alınıp Bakan ve Müsteşarın hizmetine verilmişti. Müdür Vekili olarak arşiv, kitaplık salonunda otuyordum. Hatta, enstitüsü Halk Eğitimi Genel Müdürlüğüne bağlanmıştı. Kuruluşunun beşinci yılında bir enstitü böyle olmamalıydı. Ben ve üç araştırmacı arkadaşım kolları sıvadık. O tarihte, DPT her şeye hâkimdi. Bütçe, yatırım, kadro konusunda çok yetkiliydi. DPT'de Kültür Bakanlığının işlerine sonraları ME Bakanlığı da yapacak olan Hasan Celal Güzel Bey bakıyordu. Beni dinledi. Enstitünün Türkiye için lüzumuna, folklor ürünlerinin hızlı şehirleşme ve sanayileşme karşısında kaybolması tehlikesi karşısında bir an önce derlenmesi gerektiğine bizim kadar inanan bir uzmandı. Derlemeler için 4x4 bir Jeep, en gelişmiş teyp ve fotoğraf makineleri satın almamızı sağladı. Araştırmacı kadromuza eksik branşlarda tamamlamaya çalıştık. "Size müstakil bina lazım." diyerek ileriki yıllarda arsa satın almam için yatırım ödeneği verdi. Dikmen Caddesi'nde bugün Emniyet Genel Müdürlüğü'nün yükseldiği arsayı buldum. Bakanlık üst yönetimi, "merkezî değil." diye itiraz etti. Bakanlık binamız yoktu. O arsaya Bakanlık da sığacaktı. Hasan Bey, ertesi yıl tekrar arsa parası verdi. Kızılay'da devlet arazisi olur mu? Dikmen 4. durakta MSB'ye ait bir arsanın fiyatında anlaştık. Gene, uzak

itirazları. Biz almayınca Tevfik Fikret Lisesi Vakfı satın aldı. Sonra yüksek fiyata sattı. Şimdi o arsada MESA Blokları yükseliyor.

Millî Folklor Enstitüsünün adı 1973 Haziranında Millî Folklor Araştırma Dairesi oldu. Bakanlar Kurulu kararında görevleri de yazıldı. Daire Başkanlığı olunca Başkan Yrd., Şube Müdürü ve uzman kadroları tahsisi mümkün oldu. Enstitü döneminde, Türkiye Derleme Planı'nı yapıp alana çıktık. Folklor Derleyicisi Yetiştirme Kurslarından geçirdiğimiz öğretmenlerden de malzeme gelmeye başladı. Ayrıca, Halk Kültürü Ürünlerini Derleme ve Satın Alma Yönetmeliğini de çıkarıp masraf yapılmış hazır derlemeleri arşiv için satın almayı mümkün kıldık. Bu sayede değerli derlemeler kazandık.

Enstitü Müdür Vekili iken TODAİE Kamu Yönetimi Uzmanlık Programı eğitimine, yaklaşık 20 000 kişinin arasından sınavda başarılı olup katılmaya hak kazandım. Ekim 1972-Mayıs 1973 tarihleri arasında bu eğitime katılıp birincilikle tamamladım. Müdürlüğe Sevgi Babaoğlu vekâlet etti. Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü dolayısıyla 8-14 Ekim 1973 tarihleri arasında I. Uluslararası Türk Folklor Semineri'ni düzenledik. TODAİE sonrası tekrar müdür vekilliği görevine başlayıp seminerin hazırlıklarını hızlandırdım. Mezuniyetten iki ay sonra da Müsteşar Mehmet Önder'in teklifiyle Millî Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığına getirildim. I. Uluslararası Türk Folklor Semineri, Türkiye'de halk bilimi alanında ilk bilimsel toplantıdır. Bildiriler sunulup tartışılmış, kitabı da basılmıştır.

H. İ. -Millî Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığında başkan olarak hangi önemli hizmetleri gerçekleştirdiniz? Başaramadığınız görevler oldu mu?

-Türkiye’de folklor çalışmalarında, MİFAD kısaltmasını bilmeyen yoktur. Temmuz 1973-Ağustos 1978 arası beş yıllık başkanlığım dönemi. Ahmet Taner Kışlalı’nın “Ben ekibimle çalışacağım. Bizden olmayanın devlete yararı dokunmaz.” anlayışının eseri mecburi müşavirlik dolayısıyla 14 ay kesintiye uğradı. 1979 Kasım-Ekim 1984 arasında tekrar görevime devam ettim. Rahmetli Kışlalı, farkında olmadan bana bir iyilikte bulundu. Müşavirlik döneminde *Folklor/Halk Bilimi Genel Bilgiler* kitabımı yazdım. Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu ve 1982 sonrası devamı Mesleki Eğitim Fakültesinde Halk Bilimi dersi okuturken çok işime yaradı. Yedi baskı yaptı.

MİFAD Başkanlığım sırasında bir enstitü ne yapması gerekiyorsa onları gerçekleştirmeye çalıştık. Kadromuz 20 civarındaydı. Cumartesi pazar tatili, 9-17.00 mesaisi gibi lüksümüz yoktu. Devlet memuru değil, bilim mensubuyduk. Bu dar kadroyla Türkiye’nin halk bilimi işlerini bitirmek mümkün müydü? Halk bilimine gönül vermiş herkesten, üniversitelerimizde görevli akademik personelden yararlanmayı bildik. Böylece, MİFAD etrafında, Türk halk bilimine hizmet eden yüze yakın elemanımız daha oldu. MFE’den üzüntüyle ayrılan, dargın H. Cahit Öztelli ve Şerif Baykurt’u bile kazandık.

MİFAD’da neleri başardık? Ana başlıklar altında sıralayalım:

- Türkiye’nin birinci halk kültürü taramasının, derlemesinin başlatılması (her yıl beş il).
- Yurt dışından getirilip Türkiye’ye yerleştirilmiş Afganistan göçmenleriyle ilgili derlemeler.
- Derlemelerin, satın alınan malzemenin arşiv kılavuzuna göre tasnif edilip yerleştirildiği Folklor Arşivinin kurulması.
- Folklor Uzmanlık Kitaplığı. Başkanlıktan ayrılırken kitap ve dergi cildi sayısı sekiz bini bulmuştu.
- Kitap yayınları. Ekim 1984’te 58 numaralı yayına gelinmişti.
- Her konuda folklor bibliyografyalarının hazırlanıp yayımlanması.
- *Türk Folkloru Araştırmaları* adlı süreli yayının başlatılması.
- I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi (İstanbul 1975) ve II. Uluslararası Türk Folklor Kongresi (Bursa 1981) ve Türk halk kültürünün çeşitli dallarında sempozyumlar düzenlenmesi (Köroğlu, Türk Halk Mutfağı, Türk Yer Adları gibi).
- Halk oyunları, halk müziği, gölge oyunu vb. dallarda öğretici kurslar, seminerler düzenlenmesi, Folklor Derleyicisi Yetiştirme Kurslarında derleyici yetiştirilmesi.
- Yurt dışındaki folklor kuruluşlarıyla ilişki kurulması, bu ilişkiler sonucu Makedonya’daki Türklerin halk kültürünü derleme gezileri gerçekleştirilmesi.

• Gölge oyunu, aşçılık el sanatları vb. dallarda festivaller, büyük sergiler düzenlenmesi.

• Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu halk bilimi uzmanlarının yetiştirilmesi için üniversitelerle temasa geçilmesi ve 1980'de DTCF'de Halk Bilimi kürsüsünün kurulmasının sağlanması, Türk Müziği Devlet Konservatuvarında (1975) halk müziği ve oyunları öğretiminin başlatılması.

• İlk ve orta dereceli okullarda halk kültürünün ders programlarında yeterince yer almasının sağlanması, folklor kollarının güçlendirilmesi.

• Halk kültürüyle ilgili derneklerin sorunlarıyla ilgilenilmesi.

• Bir bölümü illerde görevlendirilmek üzere 150 folklor araştırmacısı kadrosu alınması, araştırmacıların yan ödemelerinin yükseltilmesi.

Neleri başaramadık?

• Kültür Bakanlığı müzeler teşkilatındaki arkeologlar hâkimiyeti dolayısıyla Folklor Açık Hava Müzesi, Türk Çalgıları Müzesi, Kıyafet Müzesi gibi halk biliminin çeşitli dallarındaki ihtisas müzelerini kuramadık. Ellerindeki koleksiyonları bağışlamak ve satmak isteyen kişileri gücendirdik. ODTÜ'de Eğitim Fakültesi Dekanlığı yapan Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal'ın girişimiyle Üniversite Rektörlüğüne tahsis edilen arazi üzerinde Mimarlık Fakültesince hazırlanan Folklor Açık Hava Müzesi Projesi, ilk ev olan Ankara Bağevi de yapılmışken Mimarlar Mühendisler Odasının Danıştayda açtığı dava sonucu durduruldu. Emeklere yazık oldu. Bu oda, nedense hem yapmaz hem yaptırmaz.

• Müstakil binamız olmadı. Arşiv malzemesinin bir bölümü karanlık ve serin ortam gerektirir. Bakanlık binalarında, yangın tehlikesi içinde kültür arşivi oluşturmak doğru bir yol değildir. DPT'nin bize verdiği müstakil bina imkânının nasıl heder olduğunu anlatmıştım. 1981'de elime bir fırsat daha geçti. Atatürk'ün doğumunun 100. Yıl Dönümü dolayısıyla Ankara Hipodrom'da bir Atatürk Kültür Merkezi yapılması kararlaştırıldı. Binanın içinde yer alacak mekânların planlamasıyla ilgili komisyonda görevliydim. MİFAD için ihtiyacım olan bütün mekânları plana koydurdum: Özel korumalı Folklor Arşivi, Folklor Uzmanlık Kitaplığı, 10 araştırmacı, uzman odası (10x2=20 kişi), Başkan, Başkan Yardımcısı odaları, büro, Halk Müziği Çalışma Salonu, Halk Oyunları Çalışma Salonu, Üç El Sanatları Atölyesi (Kaybolmakta olan el sanatlarıyla ilgili kurslar açmak için). Ses geçirmez, ışık almaz odalar tasarlandı. Kültür Merkezinin tamamlandığı aylarda kendi isteğimle yardımcılara yol açmak için MİFAD Başkanlığından ayrılıp Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğüne Genel Müdür Yardımcısı atandım. Yerime atanan Başkan Yardımcısı arşiv ve kütüphanenin bir bölümünü taşıdı ama ilk günlerde çok soğuk ve karanlık bulunan merkezdeki mekânlara yerleşmeyi geciktirince Bakanlıktaki başka birimler planda ismen MİFAD'a tahsisli yerlere yerleştiler. Böylece bu fırsat da kaçtı.

• Arşivdeki bantları çözüp araştırmacıların yararına sunamadık. Bir ara TBMM stenograflarından yararlanmak istedik. Ancak, stenograflar köylü konuş-

malarını yazıya geçirmede başarılı olamadılar. Arşivler, bilim dünyasının kaynaklarıdır. Yararlanılmayan arşiv yok demektir. KTB, arşivden yararlanmayı güçleştirmiş, yüksek ücretler koymuştur. Oysa, Başbakanlık Osmanlı Arşivinden çok kolay yararlanırsınız. Benim Başkanlık yaptığım dönemde, bugün üniversitelerimizde görevli yüksek lisans öğrencileri, araştırma görevlileri olsaydı, hocalarıyla anlaşır; bantları, fotoğrafları değerlendirerek nice yüksek lisans, doktora tezleri hazırlattırırdım.

- Türkiye'nin birinci ve ikinci halk kültürü derleme planının uygulanmasından sonra niyetimiz, folklor ansiklopedisi, folklor sözlüğü, halk edebiyatı ürünleri katalogları, el sanatları-halk mutfacı ve diğer dallarda kataloglar, motif dizinleri hazırlamaktı. Yeteri kadar derleme yapılmadan, bütün iller taranmadan bu birleştirici, bütünleştirici, irdeleyici, yorumlayıcı çalışmaları yapmak mümkün değildir. Bugün bu çalışmalar yapılabilir. Folklor atlasları konusunda da aynı gerekçeyle verimli olmadık.

- Birinci MİFAD başkanlığı dönemimde bir köy halk kültürü derleme planı hazırlayıp MEB'e sunduk. Bir defaya mahsus her köy ilkokulu öğretmeni bu planı uygulayacak ve ilköğretim müfettişi de denetleyecekti. Bu seferberlik sayesinde yaklaşık 40.000 köyün folklorik monografisi Ankara'ya gelecekti. Şüphesiz yarısı belki işimize yaramayacaktı ama yarısından çok şeyler kazanacaktık. Yazımız, Talim ve Terbiye Kuruluna havale edildi. Bir müzik öğretmeni raportör olarak görevlendirildi. Adını vermiyorum. Folklorcular onu biliyor. Zukmayer'in öğrencisi. Ömrüm boyunca T. C.'de affetmeyeceğim tek devlet görevlisi odur. Raporunda, öğretmenlerin asli görevlerinin çok olduğu, bu görev de verilirse asıl işlerini aksatacakları, kanun ve yönetmeliklerde belirtilmeyen bir görevin verilemeyeceği gibi sudan sebeplerle mecburiyetten vazgeçilerek öğretmenin serbest bırakılması, isterse bu görevi yerine getirmesi yönünde değerlendirmede bulundu. Talim ve Terbiye Kurulu, rapora göre karar verdi. Böylece, dar memuriyet kafası bir kere daha galip geldi. Derleme metot ve planı *MEB Tebliğler Dergisi*'nde yayımlandı. İsteyen öğretmenlerin bu planı uygulayarak Kültür Bakanlığı MİFAD'a gönderebilecekleri genelgeye bağlandı. Sonuçta elliye yakın ilkokul öğretmeninden monografi geldi. Oysa, köy ilkokul öğretmenin görev yaptığı çevreyi kültürüyle birlikte tanıması asli bir görev idi. Köy ilkokul öğretmenliğimden hatırlıyorum. Stajyerliğimin kalkması için istenen çalışmalardan biri de köy araştırma raporuydu. Raporda, köydeki kültürel hayatla, geleneklerle ilgili bilgiler de isteniyordu.

- Halk oyunlarımızın hareket notalarıyla tespitini yapamadık. Çünkü, Türkiye'de bu alanda yetişmiş eleman yoktu. İki, ilgili personelimize Koreograf Suna Eden Şenel'in verdiği dersler verimli olmadı. Uzun süreli, okullu eğitim gerektiriyordu.

H. İ. -MİFAD Başkanlığınız sırasında araştırmacıları yazı yazma ve yüksek lisans eğitimi yapmaları konusunda teşvik ettiğinizi biliyoruz. Bunun ne gibi olumlu sonuçları oldu?

-MFE, MİFAD mademki bir devlet bilim kuruluşuydu, o hâlde burada görev yapanlar bir bilim insanı gibi çalışmalıydı. Makale, hatta kitap yazmalıydı. Bilim-

sel toplantılarda bildiri sunabilmeliydi. Yüksek lisans eğitimi alıp (Tabii ki halk kültürü alanında olmak üzere.) master, doktor derecelerine hak kazanabilmeliydi. Dairemizde bu ruhla çalıştık. Adım uyduramayanları başka birimlere kaydirdık. MFE, MİFAD Halk Bilimi Okulundan yetişenlerden şu an dokuz Profesör (Gülbüz Erginer, İsmail Öztürk, Tülay Uğuzman, Öcal Oğuz, İsmet Çetin, Sabri Uysal, Önal Kaya, İsa Özkan, İsmet Doğan) biliyorum. Bir bu kadar da doçent, yrd. doç. dr. unvanlı arkadaşımız var. Hepsisi de Türk halk bilimine hizmet ediyorlar. Kendileriyle gurur duyuyoruz. Prof. Dr. Gülbüz Erginer, genç yaşta trafik kazası sonucu aramızdan ayrıldı. Halk bilimci Prof. Dr. Nevzat Gözaydın MFE kursuyla Almanya'da halk bilimi doktorası yaptı. DTCF'de Halk Bilimi Bölümünü uzun süre yönetti. Benden sonra bayrağı devralan Kâmil Toygar ve Zümrüt Nahya arkadaşlarımız da aynı tutumu sürdürerek başka akademisyenlerin yetişmesine katkıda bulundular. Akademisyenler dışına kuruluşumuzda görevli yönetici ve araştırmacılardan her biri Türkiye'nin önde gelen halk bilimcileri arasında yer aldılar. Adlarını saymaya kalksam, röportaj isim yığını hâline gelir.

H. İ. -1984 Ekim ayında MİFAD Başkanlığından ayrılıp KTB'nin Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğünde görev alıp Genel Müdür Yardımcısı oldunuz. Bu göreviniz sırasında da, halk bilimine hizmetinizi sürdürürebildiniz mi?

-Elbette. 1984 Eylül'ünde Başbakan Turgut Özal'ın girişimiyle devlet yapısını hızlandırmak, kırtasiyeciliği azaltmak amacıyla ara yöneticilik kadroları (Başkan Yardımcılıkları, Şube Md. Yardımcılıkları gibi) iptal edildi. MİFAD'da iki başkan yardımcım vardı: Kâmil Toygar, Hayrettin İvgin. Müsteşar Kemal Gökçe makamına çağırıldı: "Nail Bey, senin hizmetinden çok memnunuz. Başarılısın. Bu sebeple, daha üst görevler alman için Millî Güvenlik Akademisine gönderdik (1 Mart-26 Ağustos 1983). İstersen görevine devam edebilirsin. Bu takdirde, kanun gereği iki yardımcını alıp başka görevlere tayin etmek mecburiyetinde kalacağız. Elimizde Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Genel Müdür Yardımcılığı kadrosu var. Bu görevi kabul edersen, yardımcılardan uygun gördüğünü yerine atarız." dedi. Bu iki arkadaş da halk bilimini çok seviyor ve başarıyla hizmet veriyorlardı. Birinin önünü açmaya karar verdim. Çok sevdiğim MİFAD Başkanlığı görevini Dairedeki kıdeminin dikkate alarak Kâmil Toygar'a bıraktım. Hayrettin İvgin, siz ise APK Başkanlığı bünyesindeki Daire Başkanlıklarından birine atandınız. Başka işleri yönettiniz ama halk kültürü çalışmalarından hiçbir zaman kopmadınız.

Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğünde Ekim 1984-Temmuz 1988 ayları arasında yaklaşık dört yıl müzik ve sinema dairelerinin işlerine baktım. Genel Müdürlükte göreve başladığım tarihte Prof. Dr. Nevzat Atlığ'ın şefliğini yaptığı İstanbul'daki Devlet Klasik Türk Müziği Korosu ile Tanıtma Genel Müdürlüğüne bağlı Devlet Halk Dansları Topluluğu sanatçıları, asgari ücretle çalışan geçici işçi kadrosundaki elemanlardı. Güzel Sanatlar Genel Müdürü Mehmet Özel'le devrim niteliğinde çalışmalar başlattık. Bakanlarımız Mükerrrem Taşcıoğlu, Mesut Yılmaz, M. Tınaz Titiz'in sonraki yıllarda Namık Kemal Zeybek'in desteklerini de unutmuyoruz. Ankara, Sivas, Şanlıurfa Devlet Türk Halk Müziği Koroları; Ankara, İzmir, Elazığ, Konya Devlet Klasik Türk Müziği Koroları peş peşe kuruldu. Devlet Halk Dansları

Topluluğu Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğüne bağlandı. Asıl önemlisi, Türk müziği sanatçıları, Devlet Halk Dansları, müzisyen ve oyuncular, sanatçı kadrolarına atanarak, DT, DOB, CSO, DSO sanatçılarıyla eşit maaşa kavuştular. Sonraki yıllarda bu toplulukların sayısı arttı. Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğünde bu işleri yürütürken, MİFAD'dan Yaşar Doruk'u alıp Müzik Dairesi Başkanlığına, Mansur Kaymak'ı alıp THM Şube Müdürlüğüne tayin ettirdim. Mansur Kaymak'a Halk Müziği Nota Bibliyografyasını hazırlama görevini de verdim.

Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğündeki görevlerim arasında Devlet Sanatçılığı Yönetmeliğinin uygulanmasını sağlamak, Özel Tiyatrolara Yardım Yönetmeliğinin işlerini yürütmek de vardı. Sinema Dairesi dolayısıyla muhtaç halk şairlerine yardım işlerine de bakıyordum. Çünkü, Sinema ve Müzik Eserleri Kanunu'nda bu imkân vardı. Bu görevlerim sırasında halk müziği sanatçılarına da Devlet Sanatçısı unvanı verilmesi, Karagöz, kukla sanatçılarının özel tiyatrolara yardım ödeneğinden yararlanmaları ve muhtaç âşıklara, halk şairlerine gizlice, onurlarını kırmadan yardım yapılması konularında katkılarım olmuştur. İleri süsleyen halk oyunları, halk müziği sanatçıları heykellerinin, anıtlarının tasarımı da görev aldığımı, zevkli bir hatıra olarak kaydetmeliyim. Ayrıca, M. Özel'le Sakıp Sabancı Bey'e gidip halk oyunları derneklerinin kıyafet, çalgı ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla her yıl AKM'de bir şölen düzenleyip üçer derneğe önemli ödemedede bulunulmasını sağladık.

1988-1997 yılları arasında Ankara DTHM Korosu Uzmanı kadrosuyla Güzel Sanatlar Genel Müdür Danışmanlığı görevinde bulundum. Önemli yayınların hazırlanmasında yoğun şekilde çalıştım. Halk hikâyelerinden yola çıkılarak opera ve bale eserleri bestelenmesi, başta halk şairleri olmak üzere tanınmış şairlerin şiirlerinin THM, TSM formlarında bestelenmesi gibi kalıcı projelerde görev aldım.

H. İ. -Geldik 1997 yılına. KTB'de Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğüne Genel Müdür atandınız. Bu görevinizde neler yaptınız?

-MİFAD'ın adı; folklor teriminin, ülkemizde yanlış olarak halk oyunları karşılığı şeklinde anlaşılması üzerine 1989 yılında Halk Kültürünü Araştırma Dairesi/HAKAD olmuştu. 21 Kasım 1991 tarihinde Kültür Bakanlığına atanan Sayın Fikri Sağlar, Bakanlık teşkilatında rahat tayinler yapmak amacıyla yeni genel müdürlükler, makamlar ihdas ettirdi. 1991 yılında HAKAD Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğüne/HAGEM dönüştürüldü. İki Genel Müdür Yardımcısı, üç Daire Başkanı, on şube müdürlüğü bulunan bir kuruluş doğdu. Kadroların çoğuna halk bilimi dışından bürokratlar atandı. Personel çoğaldı. HAGEM'de bizim yirmi personelle yaptığımız işin nerdeyse yarısı yapılar duruma geldi. Eylül 1997 ayı sonunda HAGEM Genel Müdürlüğünde göreve başladığımda, MİFAD döneminden kalma dört arkadaşına yolsuzluk suçlaması atılarak başka birimlere atanınca hepten hizmet damarlarım tıkanı. Müfettiş çağırdık. Tahkikat sonucu tertemiz çıktılar ama eski görevlerine dönmeleri zaman aldı. Halk bilimi alanındaki personelle alanın dışındaki personel arasında büyük gerilim yaşanıyor. Bakanımız Sayın İstemihan Talay çok iyi niyetliydi ancak partisinin yönetici ve milletvekillerine karşı sözleri vardı. Benim genel müdür olarak uzun süre kalma-

mam gerektiğini baştan söylemişti. Kendisine uzun yıllar hizmet verdiğim kuruluştaki görevimi şerefle tamamlamama fırsat verdiği için şükran borçluyum. Benimle iki yıl çalışabilseydi adını Türk kültür tarihine yazdıracak hizmetler yapacaktık. Olmadı. Siyaset izin vermedi.

Altı aylık HAGEM Genel Müdürlüğü görevim sırasında yaşadıklarımı Tahir Kutsi'nin *Tarla* dergisinde "HAGEM Macerası" başlığıyla anlattım. Tekrar edecek değilim. Sadece bu altı aya neler sığdırdığımı belirtmek istiyorum. 55 personelle neler yapılmazdı ki? Yapılamıyordu. Her devlet görevlisi sırtını bir siyasetçiye dayamıştı. Daireye hiç gelmeden evinde maaş alan personel bile vardı. Tabii gereğini yaptım.

- İncelenmesi bitmiş, yayımlanmak üzere bekleyen on beş kadar kitabın ihale işlemlerinin yapılıp basılmalarının sağlanması.

- 8-14 Ekim 1997 tarihleri arasında İzmir'de III. Uluslararası Geleneksel Tiyatro Festivali'nin gerçekleştirilmesi.

- Türk Çalgı Müzesi Projesi'nin hazırlanarak Yıldız Sarayı'ndan mekân tahsis yaptırılması.

- Mersin Alata Çiftliği'nde Akdeniz Bölgesi Folklor Açık Hava Müzesinin kurulması için proje hazırlanması, arazi tahsis yazılarının gönderilmesi.

- Hacıbektaş ilçesinde Semah Topluluğunun kurulması, sınavlarının yapılıp kıyafetlerinin hazırlanması.

- Türk Mutfak Müzesi ve Uygulama Merkezi yapmak üzere kamulaştırılan ancak 1997'de yanan Mustafa Necati Evi'nin restorasyon çalışmalarının başlatılması. (Bu ev restorasyon bitince müze yapılmayıp TBMM'ye tahsis edilmiştir.)

- Âşıklar Topluluğu Müdürlüğüne tayin yapılması, 30 aşık, 10 gölge oyunu sanatçısı kadrosu için Maliye Bakanlığı nezdinde girişimde bulunulması. (Müsteşar hemşehrimdi, rahat görüşebiliyordum. Sonuç alacaktım. Görev sürem yetmedi.)

- 21 Mart 1998 Nevruz Kutlama Programının hazırlanması.

- Folklor Arşivi'ndeki malzemenin değerlendirilmesi konusunda bir iç genelge yapılması (Bu güzel teşebbüs, personeli müthiş rahatsız etti. Belgesi, *Nail Tan'a Armağan* kitabındadır.).

1 Nisan 1998'de, en verimli olacağım bir dönemde HAGEM'e veda edip emekliye ayrıldım. HAGEM'deki bu olumsuz hava, hizmetten uzak anlayış, kuruluşun varlığını tartışmalı duruma getirdi. Kültürümüzün yarısından fazlası halk kültürü iken bu genel müdürlük lüzumsuz görülüp 29 Nisan 2003 tarihinde KHK ile kaldırıldı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü kuruldu. Halk kültürü hizmetleri iki küçük bağlı dairede toplandı. Yayınlar durduruldu (Yılda bir iki lüks yayın dışında). Oysa KTB'de özel sektörün hizmet verdiği sinemanın genel müdürlüğü var. Telif hakları birliklerinin yürüttüğü hizmetlerle ilgili Telif Hakları Genel Müdürlüğü var. Kültürümüzün yarısından fazlası halk kültürünün ise genel müdürlüğü yok. Bakalım bu çelişkinin farkına hangi bakan varacak? HAGEM'in yok oluşuna

yol açan halk bilimi dışı yöneticileri hiçbir zaman affetmeyeceğim. MİFAD ekibi hizmete devam ediyor. Onlar neredeler?

H. İ. -*Sizce, halk kültürü araştırmaları KTB bünyesinde mi yürütülmeli? Bilim, üniversitenin görevi değil mi?*

-Doğrudur. Artık 1960'lı yıllardaki şartlar değişti. KB, KTB'deki halk kültürü yöneticiliğim sonucu, rahatlıkla diyebilirim ki bir siyasetçi tarafından yönetilen ve üst düzey yöneticileri Bakan tarafından atanan bir Bakanlıkta bilimsel çalışmalar ancak sınırlı ölçüde yapılabilir. Yayınlarda sansür daima vardır. Her şeyi yayımlayamazsınız. Arşivdeki malzemenin bile tamamını hizmete sunamazsınız. Peki, bu kuruluşu ve arşivini Üniversite Halk Bilimi Bölümlerine bağlayabilir miyiz? Hayır. Daha tehlikeli olur. Arşiv malzemesi, ya öğrenci olaylarında yakılır ya da DTCF Bitirme Tezlerinde olduğu gibi “derslik lazım.” gerekçesiyle SEKA'ya gönderilir. Mevcut üniversite rektör seçimi ve ataması sistemi geçerli olduğu sürece üniversite de siyaset egemen olur. Yapılacak iş, Türkiye'de Avrupa'da ve Türk Cumhuriyetlerinde görüldüğü gibi Türkiye Millî Bilimler Akademisini kurmak (bir yararı olmayan TÜBA değil.), Bakanlıklara bağlı enstitüleri, araştırma kurumlarını (TDK, TTK, AKM, ATAM, TÜBİTAK, TSE, TÜİK), bu akademiye bağlamaktır. KTB'de Türkiye'de halk kültürü çalışmalarının politikasını belirleyecek, koordinasyonu sağlayacak bir daire başkanlığı kalırsa yeterli olur. Kuruluşun gerisi arşiviyle birlikte Türkiye Millî Bilimler Akademisine devredilmelidir.

H. İ. -*Üniversitelerimizdeki halk bilimi, halk edebiyatı, el sanatları, halk mutfacı, halk müziği, halk oyunları öğretiminden memnun musunuz?*

-Elbette memnunum. Nereden nereye geldik? 1970'de MFE'de göreve başladığımda doğrudan halk bilimiyle ilgili öğretim üyesi sayısı on kadardı. Bugün halk biliminin bir dalında veya genelinde sempozyum düzenlendiğinde beş yüze yakın başvuru gelebiliyor. Dört üniversitemizde (Ankara, Gazi, Hacettepe, Cumhuriyet) Türk Halk Bilimi Bölümü bulunmakta. Ayrıca, halk edebiyatı başta olmak üzere alt dallarla ilgili bölümler var. Halk bilimi birçok fakültede ders olarak okutulmakta.

H. İ. -*Sizin ana uzmanlık alanınız, bildiğim kadarıyla edebiyat eğitiminiz dolaşısıyla halk edebiyatı. Üniversitelerimizde halk edebiyatı öğretiminde hissettiğiniz eksiklikler nelerdir? Hangi konuların önceliği olmalı?*

-Doğrudur. Kendimi, öncelikle halk edebiyatçısı olarak görüyorum. Ancak, uzun yıllar halk kültürü yöneticiliği yaptığım için, halk biliminin bütün dallarında bilgi sahibi olmak mecburiyetindeydim. Aksi hâlde astlarımdan gelen raporlar, teklifler karşısında düşüncemi söyleyemezdim. Bu sebeple, halk biliminin bütün dallarıyla ilgilendim. Az araştırılmış, eksik bırakılmış konuları yakaladıkça araştırmayı ihmal etmedim. Memleketim Kastamonu'nun halk kültürü özel ilgi alanıydı. Kastamonu halk kültürüne de bütüncül gözle baktım. Derlediğimi yazıya dök-tüm. Benim işim değil, uzmanı gelsin bulsun, demedim. Hiç unutmuyorum, MİFAD Başkanlığına bir gün rahmetli şair Enver Tuncalp geldi. Bir hadis-i şerif yazdırmış levha olarak: “Makamlar kişileri değil, kişiler makamları şereflendirir.” Benim MİFAD Başkanlığına çok yakıştığını ve bu makamı Türkiye'de değerli,

önemli hâle getirdiğimi söylemişti. Gerçekten de ben ve MİFAD ekibi bu ruhla çalıştık. Ne yazık ki, Doğu ülkelerinde (Türkiye de dâhil) devletlerde kurumlaşma olmuyor, olamıyor. Yönetimde başarı veya başarısızlık kişilere bağlı. Liderlik ön planda. Batı'da, Avrupa'da kurumlar çalışır. Liderlerin, yöneticilerin rolü daha azdır. Makam boşalsa da hizmetler aksamadan yürür.

Üniversitelerimizde, bundan 20-30 yıl öncesine göre halk edebiyatı alanında büyük gelişmeler olmuştur. Halk edebiyatı dersleri okutan yüze yakın Prof., Doçent, Yrd. Doç. unvanlı öğretim elemanı yetişmiştir. Bu arkadaşlar, yakın zamanda öğretim programını daha uygun, yeterli hâle getireceklerdir.

İlk sınıflarda öncelikle halk edebiyatının doğuşu, gelişmesi ve temel kaynakları, mitoloji, kavram-terim ve motifler, türler ve şekiller, kafiye bilgisi, edebî sanatlar öğretilmeli. Bu temel üzerine diğer sınıflarda yüzyıllara göre; anonim, âşık ve tekke edebiyatı şahsiyetleri, metinleri ve metin tahlillerine geçilebilir.

Halk edebiyatının diğer disiplinlerle, edebiyatlarla ilişkisi; eğitime, çocuk edebiyatına katkıları da ele alınmalı. Çağdaş sanatların halk edebiyatından nasıl yararlanması gerektiği güzel örneklerle açıklanmalı.

Halk edebiyatı sorunlarının da birkaç derste ele alınmasında yarar vardır. Bu çerçevede şairi karıştırılmış şiirler, ortak mahlas sorunu, metin tamiri, atasözü-deyim ayrımı gibi sorunlar işlenebilir. Belki de bu konulara, yüksek lisans dersleri arasında yer vermek daha uygun düşebilir.

H. İ. -*Emeklilik döneminde TDK'de görev alıp Türk Dünyası Destanlarının Tespiti Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi'nde uzman olarak görev yaptınız. Bu görev de halk bilimiyle ilgiliydi. Yöneticilikten uzmanlığa geçiş nasıl oldu? Sizi tatmin etti mi?*

-Hem de nasıl? 1 Nisan 1998'de KTB'den emekliye ayrılıp öğlene kadar Bakan ve üst düzey yöneticilerle vedalaştıktan sonra öğleden sonra TDK'de göreve başladım. TDK Başkanı Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun ve Proje Yürütme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Fikret Türkmen'den bir ay önce davet almıştım. Zevkle kabul ettim. Hele projede, destanların günümüzdeki uzantıları halk hikâyelerinin de yer aldığını görünce sevincim daha da arttı. Projede önemli adımlar atılmış; finansman sağlanmış, ülke koordinatörleri belirlenmiş, kılavuz kitap hazırlanmıştı. Ancak, destan derlemesine başlanmamıştı. İş takip edecek bir uzmana ihtiyaç vardı. O ben oldum. İlk bir buçuk yıl bugünkü parayla elli lira yol ücreti aldım. Sonraki yıllarda onu da almadım. Emeklilik ikramiyemin bir bölümüyle de Uluslararası Gölge Oyunu ve Kukla Sanatçıları Birliği (UNİMA) için Kızılay'da bir daire satın alınmasına katkıda bulundum. Kirada oturuyorlardı. Kapanma tehlikesi yaşıyorlardı. Proje süresi 10 yıldı. 2006 sonunda bitiyordu. Türk dünyasından destanlar gelmeye başladı. Hemen bir aktarıcıya havale ediliyordu. Âşık Şeref Taşlıova, Âşık Murat Çobanoğlu başta olmak üzere kamera ve teyple halk hikâyesi derlemelerine hemen başladım. Derlediklerimi yazıya geçirme, işin en zor yanıydı. Sonuçta, 20 Eylül 2014 tarihinde kaybettiğimiz Âşık Şeref Taşlıova'nın hikâye repertuarı 2008 yılında yayımlanmış oldu. 2014 yılı itibarıyla destan projesinde yayımlanan eser

sayısı 57'dir. Yüz cilt olacağı tahmin edilmektedir. TDK yayınları arasında üç kitabım çıktı. Türk halk kültürüne hizmetimde destan projesi büyük gururumdur. Destanlar, bir milletin kültürünün, edebiyatının can damarlarıdır. Destanları zengin milletler, sanatın bütün dallarında kesinlikle başarılı olurlar.

H. İ. -Son yıllarda, halk kültürü alanında üzerinde çalıştığınız ana konular nelerdir?

-Türk halk kültürü alanında elli yılı geride bırakınca gördüm ki bazı konulara el atmanın zamanı gelmiştir. Bunlardan biri, şairi karıştırılmış şiirler, türküler konusudur. Bu konuda yazdığım makaleleri, sunduğum bildirileri *Türk Halk Edebiyatı Dediğin Bir Sarp Kale* (Ankara 2012) kitabımda bir araya getirdim. İkinci el attığım konu ise atasözü, deyim bilimi sorunlarıdır. Atasözü deyim sınırlarının iyi çizilmediğini, anlam vermede gelenek, halk kültürü bağlamının zaman zaman göz ardı edildiğini, bu yüzden yanlış veya eksik anlam vermelerde bulunduğu gördüm. Atasözü ve deyim sözlüklerine girmemiş bazı söz varlıklarının peşine düştüm. Bu konudaki araştırmalarım ise 2014'te yayımlanan *Öz Köz Söz/Türk Halk Kültürü Araştırmaları* kitabımda toplanmıştır. Bu iki konuya ömrüm boyunca devam edeceğim. Çünkü; inceleyecek, yazacak o kadar çok malzeme var ki!

Birinci konu dolayısıyla, bir soruna değinmeden geçemeyeceğim. Cönkler, halk edebiyatının en önemli kaynaklarındandır. Cönkün eskiliği, şiirin gün ışığına çıkışıyla ilgili önemli bir delildir. Bundan üç yıl önce dostum M. Sabri Koz Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğünün koordinatörlüğünde Türkiye'deki bütün cönklerin fihristlerinin çıkarılıp yayımlanacağı müjdesini getirmişti. Sonuç çıkmadı. Her hâlde idealist genel müdür gitti, proje de rafa kalktı. İnşallah tersi olur. Proje yürür.

Halk kültürü çalışmalarımızda ikinci dev sorun, bibliyografya çalışmalarının durmuş olmasıdır. O kadar çok dergi çıkıyor, kongre-sempozyum düzenleniyor ki! Kimin hangi konuyu incelediğini, yayımladığını bilmiyoruz. Genel Ağ'a (İnternet) ne kadar güvenilebilirsiniz? Ne yüklenirse onu görürsünüz. KTB halk kültürü yayınlarını durdurup özel sektörün harekete geçmesini beklemekle serbest piyasa ekonomisini benimsemiş görünüyor. Ancak; *Akçağ, Gazi, YKY, Kitabevi, Kabcı* gibi bazı yayınevlerinin ticari olmayan bibliyografyalara ilgi göstermesi beklenemez. Özel sektörün yapmadıklarını devlet yapmak zorundadır.

Üçüncü dev sorun, halk kültürü derlemelerinin yayımlandığı *TFA* benzeri bir veya birkaç derginin olmayışıdır. Derleme olayı hiçbir zaman bitmeyecektir. *Millî Folklor, Folklor Edebiyat, Motif Akademi, Erciyes* gibi dergiler hakemli dergiler olup yayın ilkeleri farklıdır. *TFA* benzeri bir dergi olmayınca kıyıda köşede yayımlanan her dergide karşınıza halk kültürü derlemesi çıkabiliyor. Nasıl takip edebilirsiniz yüzlerce dergiyi?

H. İ. -Son söylemek istedikleriniz?

-Ne yazık ki hâlâ gelişmekte olan ülkeler sınıfındayız. Bir ülkenin bir unsuru gelişmiş diğerleri az gelişmiş olamaz. Bilim anlayışımız da böyle. Bilimsel çalışmalarda da az gelişmişlikten gelişmeye doğru yürüyoruz. Ancak ağır adımlarla.

Ben Cumhuriyet'in imkânlarıyla bir köyden çıkıp devlete, millete sadakatle, memur zihniyeti dışında çalışıp önemli hizmetler yapmaya çalıştım. Bakanlıklardaki çoğu sırtını bir yerlere dayayıp tembellik yapan yöneticiler, memurlar arasında çalışkanlığımla ön plana çıkmayı başardım. Yoksa Ankara'da düz memurluktan ileriye gidemezdim. Cumhuriyet'e, beni sekiz yıl parasız yatılı okuttuğu için borcumu fazlasıyla ödedim. Mutluyum, huzurluyum. Cennete gideceğime de yüzde yüz inanıyorum. İbadetlerle kazanılan bir ahlak yapısına sahibim.

Karaca Oğlan, Pîr Sultan Abdal, Teslim Abdal ve Âşık Sümmânî adına bazı farklılıklarla yayımlanan bir koşmanın sonundaki halk şairi görüşünü savunuyorum daima.

“Herkes ataşını burdan götürür

O dünyada ataş olmaz, nâr olmaz.”

BİLİMSEL EKSEN
ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
(ISSN: 1309-5811)

Yayın İlkeleri

1. Bilimsel Eksen Dergisi yılda dört defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
2. Bilimsel Eksen Dergisinde [**• halk bilimi • edebiyat • iletişim • arkeoloji (kazı bilimi) • sosyoloji (toplum bilimi) • müzik • tarih • antropoloji (insan bilimi) • etnoloji (budun bilimi) • psikoloji (ruh bilimi) • etnografya • dil bilimi • onomastik (ad bilimi) • coğrafya • din bilimleri • felsefe • eğitim bilimleri • sanat tarihi vb.**] alanlarında makalelerin yanı sıra; söyleşi, eleştiri, değerlendirme tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.
3. Bilimsel Eksen Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında veya internette yayımlanmamış olacaktır.
4. Bilimsel Eksen Dergisinde yayımlanacak yazılar metin olarak ve resim, belge, kroki, harita vb. malzemelerle birlikte 20 (yirmi) sayfayı aşmamalıdır. Eğer 20 (yirmi) sayfayı aşma durumu varsa bu yazı I – II ve daha fazla bölümlere ayrılarak değişik sayılarda yayımlanma durumunda kalınacaktır.
5. Türkiye Türkçesi ve Türk dilinin diğer şiveleriyle bir Türkçe özet (ortalama 150 kelime), anahtar kelimeler (ortalama 5 kelime) eklenecektir. Türkçe özetin ve anahtar kelimelerin mutlaka İngilizce veya Rusça karşılıkları da verilecektir.
6. Türkçe dışında İngilizce ve Rusça kaleme alınmış yazılara, anahtar kelimelerle birlikte yazının Türkçe özeti de eklenecektir. İngilizce veya Rusça özet ile anahtar kelimeleri mutlaka eklenecektir.
7. Dergimize Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilde ve Türkçenin diğer şivelerinde (Azeri Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırım Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Kazak Türkçesi, Uygur Türkçesi, Türkmen Türkçesi vb.) yazı kabul edilebilir.
8. İngilizce, Rusça ve Türkçenin diğer şiveleriyle yazılan yazıların Türkiye Türkçesiyle genişçe bir özeti (en az 150 kelime) ve anahtar kelimeler konulmalıdır.
9. Yazılar; A4 boyutunda, 12 punto büyüklüğünde Windows (Microsoft Word) uyumlu sözcük işlemci programıyla yazılmalıdır. Üst, Alt, Sol ve Sağ marjları 2.5; paragraf aralığı 6 nk, satır aralığı tek verildiğinde yaklaşık Bilimsel Eksen dergisinin 1 sayfasına tekabül etmektedir. Yazı Türkçe veya İngilizce ise Times New Roman, Azeri Lehçesinde ise Times Roman AzLat (veya benzeri), Rusça ise Times Roman Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları muhakkak olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb var ise baskıya uygun resilasyonda gönderilmelidir. Yazılar Disket / CD kaydı ile birlikte 4 (dört) nüsha hâlinde olmalıdır. Bu yazılardan sadece birinde yazar adı olacak, diğer üç nüshada yazar adı belirtilmeyecektir.
10. Yazılar Times New Roman (11 punto) yazı karakteriye tek satır aralığıyla yazılacaktır.
11. Metin içindeki alıntılar ve göndermeler yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987: 9). Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle 10 punto ile yazılacaktır. Dipnotlar

“DİPNOTLAR” başlığı altında yazının sonunda verilecektir. Metin içinde belirtilen alıntılarının ve göndermelerin kaynakları “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre yazılacaktır.

Kitaplarda: Yazarın Soyadı, Adı, Kitabın Adı. (Çev: Adı-Soyadı). Yayınevi. Baskı Yeri. Baskı Yılı. Sayfa Numarası.

Makalelerde: Yazarın Soyadı, Adı. “Makale Adı”. Dergi (Gazete-Sürelî Yayın) Adı. Sayı. Yayınevi. Baskı Yeri. Baskı Yılı. Sayfa Aralıklı Numaraları.

12. Dergimize gönderilen yazılar, hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla gönderilecektir. İncelenmek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu’nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır.

13. Dergimize gönderilen yazılara yayımlandığında herhangi bir telif ücreti ödenmeyecektir.

14. Yayımlanan yazıların tüm bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazı sahiplerine ait olacaktır. Yayımlanan veya yayımlanmayan yazılar yazarlarına iade edilmez. Bilimsel Eksen dergisi, gönderilen makaleleri yayınlayıp yayımlamama hakkına sahiptir.

**SCIENTIFIC AXIS
QUARTERLY SOCIAL EDUCATION JOURNAL SUBJECT TO
INTERNATIONAL PEER REVIEW
(ISSN: 1309-5811)**

Publication Principles

- 1) Scientific Axis magazine is quarterly periodical subject to international peer review.
- 2) Articles published in Scientific Axis magazine will not have been previously published elsewhere.
- 3) Articles published in Scientific Axis magazine will have a maximum text length of 15 pages, to be extended to 20 pages in the case of articles containing photos, documents, drawings, maps or similar materials.
- 4) With regards to the articles written in Turkish (as it is spoken in Turkey) or other Turkish dialects, a Turkish, English or Russian abstract (average 50 words) and Key Words (average 5 words) in all three languages are to be submitted.
- 5) With regards to articles written in foreign languages, the title and the abstract of the article are to be submitted in Turkish.
- 6) Articles written in Turkish, English and Russian are accepted to our journal.
- 7) Articles are to be submitted in CD/diskette form alone with four written samples, three of which are to be sent to the given address without giving the writer’s name.
- 8) Articles are to be written in Times New Roman (size 11) with on line margin.

9) References to be made in the text are to be defined as name, publishing year and page number written in parenthesis. (Köprülü 1989:9) footnotes are only to be used for explanations and should be written in size 10 times new roman.

10) References used in articles will be given in the references section at the end of the article in alphabetic order.

11) Articles sent to the publisher's board will be sent to two experts concerned with the subject involved in the referee committee and articles will be published according to the reports to be written or will be sent to writers of the articles with the aim of correction if needed.

12) The owners of the articles are responsible for the published writings.

НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН **МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК** **(ISSN: 1309-5811)**

Основные Положения Журнала И Требования К Статьям

1) Журнал **НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН** является ежеквартальным международным изданием, со своей редколлегией.

2) В журнале **НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН** могут быть опубликованы статьи по таким отраслям наук как [• фольклор • литература • социология • археология • музыка • история • антропология • этнология • психология • этнография • языковедение • ономастика], а также критические статьи, обзор нового издания, научные новости.

3) Журнал **НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН** – издание, в котором будут печататься раньше нигде (даже в интернете!) до этого времени неопубликованные статьи.

4) Объем статей для журнала **НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН** в виде рисунков, документов, схем, карт и др. подобных материалов должен составлять не более 20 страниц. Если объем статьи превышает 20 страниц, есть возможность напечатать ее по частям в нескольких номерах.

5) Если статья написана на турецком или других тюркских языках, к ней требуются резюме на турецком, а также на русском или английском языках (примерно 50 слов) и список ключевых слов (примерно 5 слов) с переводом на английский или русский.

6) Статьи, которые будут написаны не на турецком языке, будут дополняться переведенной на турецкий язык аннотацией и названием статьи.

7) Наш журнал принимает статьи, написанные на турецком, русском, английском и на других тюркских языках (татарском, азербайджанском, киргизском, узбекском, крымско-татарском, гагаузском, казахском, уйгурском, туркменском и др.).

8) К статьям, написанным на английском, русском и других тюркских языках должен быть приложен резюме на турецком языке (не менее 150 слов).

9) Верхнее, нижнее, правое и левое поля 2,5. Отступ от левого поля 6. Статьи на турецком и английском должны быть набраны на Times New Roman, если на азербайджанском языке, то на Times Roman AzLat (или похожее), а если на русском, то на Times Roman Cyr (или похожее). Если в статье имеются рисунки, ноты и пр.,

они должны быть приложены к статье с хорошим качеством пикселя. Статьи принимаются на дискетах или CD в четырех экземплярах, в трех из которых не должно быть указано имя автора, отправляются на адрес издательства.

10) Статьи должны быть набраны в формате A4 в программе Times New Roman, кегль -11, межстрочный интервал - 1.

11) Используемая для написания статьи библиография, должна приводиться после текста статьи в алфавитном порядке (сначала фамилия автора, затем имя). Ссылки на библиографию в тексте выполняются следующим способом: в круглых скобках указывается автор издания, год (разделяется запятой) и страница. Указание страницы разделяется двоеточием. Например: (Boratav 1987: 9.) Если приводятся несколько статей одного и того же автора, то их следует расположить в библиографии по году издания. Для сносок следует использовать 10 размер шрифта Times New Roman.

В книгах: фамилия писателя, имя, название книги. (Перевод: имя-фамилия). Название издательства. Место издания. Год издания. Номер страницы.

В статьях: фамилия писателя, имя. “Название статьи”. Журнал (Газета-периодическая печать) Название. Номер. Издательство. Место издания. Год издания. Номер страницы.

12) Присланные в издательство статьи, отправляются двум специалистам (по теме статьи) из редколлегии и, согласно их отчету, принимается решение о публикации. Если, по мнению редколлегии, статья требует исправлений, ее высылают обратно автору для доработки. Имена авторов и специалистов не оглашаются, сохраняются в тайне друг от друга.

13) За статьи, опубликованные в журнале, гонорар не оплачивается.

14) Всю ответственность за статьи, опубликованные в журнале, несут авторы. Неопубликованные статьи авторам не возвращаются. Право публикации остается за редакцией журнала.